

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ»

Διπλωματική Εργασία

**«Η Εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης φαινομένων
ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού»**

Λυδία Βαϊοπούλου

A.M.: ΜΠ16002

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Ασδεράκη

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Φωτεινή Ασδεράκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Παναγιώτης Γρηγορίου, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Νικόλαος Ραπτόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής

ΠΕΙΡΑΙΑΣ, Νοέμβριος 2018

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας την παρούσα διπλωματική εργασία αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους με τους οποίους συνεργάστηκα κατά τη διάρκειά της και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της. Καταρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα. Φωτεινή Ασδεράκη για την καθοδήγηση που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας, καθώς και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όσον αφορά την υλοποίησή της. Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές κ. Παναγιώτη Γρηγορίου και κ. Νικόλαο Ραπτόπουλο που με τίμησαν με την ουσιαστική συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή αξιολόγησης της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Θα ήθελα επιπλέον να ευχαριστήσω τους εκπροσώπους των φορέων με τους οποίους ήρθα σε επαφή στην προσπάθεια διερεύνησης του θέματος όσον αφορά την μελέτη περίπτωσης της Ελλάδας, για τον χρόνο που αφιέρωσαν στην απάντηση ερωτήσεων σχετικά με τη διπλωματική μου. Τέλος, θέλω να αφιερώσω την παρούσα εργασία στους γονείς μου Θάνο και Βάσω και στον αδερφό μου Χρίστο και να τους ευχαριστήσω που είναι δίπλα μου σε κάθε μου βήμα και που με υπομονή και κατανόηση μου πρόσφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την ολοκλήρωση του μεταπτυχιακού μου.

Η δηλούσα Λυδία Βαϊοπούλου βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη διπλωματική εργασία με τίτλο «Η Εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού» είναι αποκλειστικά ατομικό δικό μου. Όποιες πληροφορίες και υλικό που περιέχονται έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρος μου, μου αφαιρείται ανά πάσα στιγμή αμέσως ο τίτλος.

18 Νοεμβρίου, 2018

Λυδία Βαϊοπούλου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα φαινόμενα του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης απασχόλησαν τη διεθνή και ευρωπαϊκή κοινότητα σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια τόσο λόγω του μεγάλου αριθμού τρομοκρατικών επιθέσεων που σημειώθηκαν, αφήνοντας πίσω τους πολυάριθμα θύματα, όσο και λόγω της ανόδου κομμάτων της ακροδεξιάς και της εμφάνισης ακραίων πολιτικών ιδεολογιών με μεγάλο αριθμό υποστηρικτών. Τα γεγονότα αυτά έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα της πρόληψης της υιοθέτησης εξτρεμιστικών και ριζοσπαστικών αντιλήψεων ώστε να μην υπάρξει συνέχεια σε επόμενα στάδια εκδήλωσης βίας, ειδικότερα στους νέους οι οποίοι αποτελούν άμεσους στόχους για ένταξη σε εξτρεμιστικές οργανώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η Εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια κυβερνήσεων, υπεύθυνων χάραξης πολιτικής και εκπαιδευτικών για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού των νέων με στόχο την ανάπτυξη κριτικά σκεπτόμενων πολιτών, ικανών να οικοδομήσουν ανθεκτικές και ειρηνικές κοινωνίες και να διαφυλάξουν σε αυτές τις αξίες της δημοκρατίας, της ελευθερίας της γνώμης και του σεβασμού της όποιας διαφορετικότητας. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι μετά την κατανόηση της φύσης και του πλαισίου των φαινομένων, να διερευνήσει τον ρόλο που μπορεί ο τομέας της Εκπαίδευσης να διαδραματίσει στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης των νέων και πώς μπορεί να λειτουργήσει αντισταθμιστικά. Έμφαση δίνεται επιπρόσθετα, στη διερεύνηση της δράσης τριών Διεθνών Οργανισμών όσον αφορά την αξιοποίηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης προκειμένου να διαπιστωθεί η προσέγγιση και τα εργαλεία που υιοθετούν για την προώθηση του συγκεκριμένου τομέα πολιτικής στα κράτη μέλη τους.

Λέξεις-κλειδιά: Εξτρεμισμός, ριζοσπαστικοποίηση, πρόληψη, Εκπαίδευση, Διεθνείς Οργανισμοί

ABSTRACT

The phenomena of extremism and radicalization have been a great concern for the global and European community in recent years both because of the large number of terrorist attacks that have occurred, leaving behind many victims, but also because of the rise of extreme right-wing parties and of the rise of extreme political ideologies that have found many supporters. These events have highlighted the issue of the prevention of extremist and radical attitudes in order to make sure that there will be no further steps towards greater expressions of violence, especially among young people who are the immediate targets of joining extremist organizations. In this context, Education can be a valuable tool in the hands of governments, policymakers and educators in order to prevent radicalization and violent extremism of young people and contribute to the development of critical thinking citizens, able to build strong and peaceful societies and safeguarding the values of democracy, freedom of speech and respect for all kinds of diversity. The purpose of this thesis is to investigate the role that the education sector can play in the prevention of youth extremism and radicalization and how Education can have a compensatory function, having understood first of all the nature and context of the phenomena. Furthermore, emphasis is given to the investigation of the action of three international organizations on the use of Education as a means of preventing extremism and radicalization in order to determine the approach and the tools they use in order to promote this policy area in their member states.

Key-words: Extremism, radicalization, prevention, Education, International Institutions

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	i
ABSTRACT.....	ii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	iii-iv
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1-2
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	3
1.1. Προσδιορισμός του προβλήματος και σημασία της μελέτης	3-4
1.2. Σκοπός της μελέτης.....	4-5
1.3. Ερευνητικό ερώτημα και υποθέσεις εργασίας.....	5-6
1.4. Επισκόπηση βιβλιογραφίας	6-8
1.5. Μεθοδολογία της μελέτης και συλλογή δεδομένων	8-10
1.6. Περίληψη ανά κεφάλαιο	11-12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ.....	13
2.1. Έννοιες κλειδιά και ανάλυση του πλαισίου τους	13-24
2.2. Τα αίτια των φαινομένων.....	24-28
2.3. Εξτρεμισμός και κοινωνική ταυτότητα.....	28-32
2.4. Κατηγορίες εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης.....	32-39
2.5. Ο εξτρεμισμός των νέων.....	39-41
2.6. Χαρακτηριστικά εξτρεμιστών	41-44
Συμπεράσματα	44-45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΞΤΡΕΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	46
3.1. Ο ρόλος της Εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ανθεκτικών κοινωνιών	46-49
3.2. Ο αρνητικός ρόλος της Εκπαίδευσης.....	49-51
3.3. Σύγχρονες προκλήσεις και η δράση του τομέα της Εκπαίδευσης σήμερα.....	51-53
3.4. Βήματα προς τη διαμόρφωση ανθεκτικών εκπαιδευτικών	

περιβαλλόντων.....	53-56
3.5. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών	56-58
3.6. Οι νέοι ως φορείς κοινωνικής αλλαγής.....	58-59
3.7. Κριτική Παιδαγωγική Θεωρία και πρόληψη φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού.....	60-63
3.8. Εργαλεία, προσεγγίσεις και πρακτικές	63-72
3.9. Καλές πρακτικές και προγράμματα	72-81
Συμπεράσματα	82-83

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ

ΕΞΤΡΕΜΙΣΜΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....84

4.1. Ευρωπαϊκή Ένωση	84-93
4.2. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.....	94-108
4.3. Συμβούλιο της Ευρώπης	109-122
Συμπεράσματα	122-123

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ124-128

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ129-148

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

If we want to reach real peace in this world,

we should start educating children

~Mahatma Gandhi~

Η ριζοσπαστικοποίηση και ο εξτρεμισμός αποτελούν φαινόμενα όχι πρόσφατα, αλλά υπαρκτά καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Πρόκειται για υπερεθνικά φαινόμενα τα οποία δεν περιορίζονται στα σύνορα κάποιας χώρας και απαιτούν παγκόσμια κινητοποίηση για την πρόληψη και την αντιμετώπισή τους. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο, παρατηρείται ένα έντονο ενδιαφέρον για τα συγκεκριμένα φαινόμενα, το οποίο έχει φέρει στο προσκήνιο την ανάγκη σχεδιασμού αποτελεσματικών παρεμβάσεων και πολιτικών για την άμβλυνση ή την πρόληψή τους. Το αυξημένο αυτό ενδιαφέρον οφείλεται σε μία έξαρση εξτρεμιστικών εκδηλώσεων που παρατηρείται στο παγκόσμιο σκηνικό, τόσο μέσα από τις πολυάριθμες τρομοκρατικές επιθέσεις που πραγματοποιούνται στο όνομα της θρησκείας όσο και μέσα από την άνοδο ακροδεξιών κομμάτων και ακραίων πολιτικών ιδεολογιών.

Η όξυνση αυτή ωστόσο των φαινομένων έχει ως αποτέλεσμα τη διασάλευση της ειρήνης στον διεθνές περιβάλλον. Ειδικότερα, σύμφωνα με την έκθεση για τον Παγκόσμιο δείκτη Ειρήνης για το 2018 του Ινστιτούτου για την Οικονομία και την Ειρήνη, σημειώθηκε επιδείνωση του δείκτη από το 2017 μέχρι το 2018 κατά 0,27%¹. Παράλληλα, σύμφωνα με την έκθεσή του για τον Παγκόσμιο δείκτη Τρομοκρατίας του 2016, η τελευταία δεκαετία χαρακτηρίστηκε από αύξηση τόσο των θανάτων από τρομοκρατικές επιθέσεις, όσο και θανάτων σε πεδία μάχης². Επιπρόσθετα, η μείωση της συνοχής των κοινωνιών και η αύξηση της ποικιλομορφίας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, της μετανάστευσης και του προσφυγικού, έχει οδηγήσει στη δαιμονοποίηση κοινωνικών ομάδων με διαφορετικά πολιτισμικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά και στην όξυνση ακραίων ιδεολογιών και ρατσιστικών πεποιθήσεων.

¹Institute for Economics & Peace, (2018). *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*, Sydney, σ. 9. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>.

²Institute for Economics & Peace, (2017). *Global Terrorism Index 2017: Measuring and understanding the impact of terrorism*, Sydney, σ. 34. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>.

Κατά συνέπεια, σε ένα τέτοιο πλαίσιο δημιουργείται η αίσθηση μίας πολύπλευρης απειλής που πλήττει τόσο τη διεθνή ασφάλεια και την εθνική και κοινοτική ζωή, όσο και τις σχέσεις κρατών.

Στην προσπάθεια πρόληψης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού, αναγκαία είναι η ανάληψη δράσης πριν την ανάπτυξη ακραίων πεποιθήσεων από τα άτομα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι η αποριζοσπαστικοποίηση αποτελεί μία μακροπρόθεσμη διαδικασία που περιλαμβάνει σύνθετες διαδικασίες για την αποδόμηση των ήδη αναπτυγμένων περίπλοκων ιδεολογιών³. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η παρέμβαση για διαμόρφωση αντιλήψεων και στάσεων είναι σημαντική από νεαρή ηλικία. Για τον λόγο αυτό, η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει να διερευνήσει τον ρόλο που διαδραματίζει ο χώρος της Εκπαίδευσης στην πρόληψη των φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού, καθώς και να αναδείξει τη σημασία συμπερίληψης της Εκπαίδευσης στους τομείς πολιτικής που μπορούν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση μακροπρόθεσμων και αποτελεσματικών πολιτικών πρόληψης.

³Βλ. Ghosh, R., Chan, W.Y., Manuel, A. & Dililulati, M. (2016). Can education counter violent religious extremism?, *Canadian Foreign Policy Journal*, 23 (2), σ. 129. doi: <https://doi.org/10.1080/11926422.2016.1165713>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζεται το γενικό πλαίσιο πάνω στο οποίο βασίστηκε και διαμορφώθηκε η παρούσα διπλωματική εργασία με σκοπό να αποτυπωθεί η βασική της δομή και τα βήματα που ακολουθήθηκαν για την ολοκλήρωση της. Ειδικότερα, στην αρχή παρουσιάζεται το πρόβλημα που εντοπίζει η εργασία, η σημασία της επεξεργασίας του συγκεκριμένου θέματος αλλά και ο σκοπός για τη δημιουργία της εργασίας. Επιπρόσθετα, παρουσιάζεται το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο επιδιώκει να απαντήσει η μελέτη και οι υποθέσεις εργασίας που καλούνται να επαληθευθούν μέσα από τη τελευταία, ενώ στη συνέχεια γίνεται επισκόπηση της βιβλιογραφίας που αξιοποιήθηκε σχετικά με την αξιοποίηση της Εκπαίδευσης ως μέσου πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού. Τέλος, γίνεται αναφορά στη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της μελέτης τόσο στον αρχικό ερευνητικό σχεδιασμό όσο και στον τελικό και γίνεται περίληψη των κεφαλαίων από τα οποία αποτελείται η εργασία.

1.1. Προσδιορισμός του προβλήματος και σημασία της μελέτης

Οι νέοι αποτελούν μία ομάδα στην ενδυνάμωση της οποίας πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, καθώς αποτελούν βασικούς στόχους στρατηγικών στρατολόγησης από εξτρεμιστικές ομάδες⁴. Ειδικότερα, παιδιά νεαρής ηλικίας φαίνεται να βρίσκονται άλλοτε στη θέση του θύματος σε περιστατικά τρομοκρατίας και ομηρίας και άλλοτε στη θέση του δράστη ή του συνεργού σε τρομοκρατικές ενέργειες⁵. Ο εξτρεμισμός σαν φαινόμενο δεν εντοπίζεται μόνο έξω στην κοινωνία αλλά εκδηλώνεται και μέσα στις σχολικές τάξεις⁶. Το γεγονός αυτό καθιστά την ενδυνάμωση των σχολικών πλαισίων απαραίτητη για την αποτελεσματική πρόληψη των φαινομένων και μάλιστα από τα πρώτα στάδιά τους.

⁴ UNESCO (2017). *Preventing violent extremism through education: A guide for policy makers*, Paris, σ. 2. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002477/247764e.pdf>.

⁵ UNICEF (2009). *Machel study 10-year strategic review: Children and conflict in a changing world*, USA, σ. 13. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/MachelStudy-10YearStrategicReview_en.pdf.

⁶ Βλ. Malacuso, A. (2016). *From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities*, The Hague Institute for Social Justice, σ. 3. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.thehagueinstituteforglobaljustice.org/wp-content/uploads/2016/10/Countering-Preventing-Radicalization-Education.pdf>.

Για τους λόγους αυτούς, ο ρόλος που μπορεί και οφείλει να διαδραματίσει η Εκπαίδευση στην αντιμετώπιση και πρόληψη των φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού, φαίνεται να κερδίζει ολοένα και περισσότερο το ενδιαφέρον τόσο των υπεύθυνων χάραξης πολιτικών, όσο και της ερευνητικής κοινότητας που τη συμπεριλαμβάνουν σε μακροπρόθεσμες πολιτικές πρόληψης των φαινομένων. Ειδικότερα, η σημασία του χώρου της Εκπαίδευσης ως μέσου πρόληψης έχει υπογραμμιστεί επανειλημμένα και από Διεθνείς Οργανισμούς οι οποίοι προωθούν εκπαιδευτικές δράσεις και προγράμματα για την ενίσχυση του ρόλου της και την ευαισθητοποίηση των κρατών μελών.

Η σημασία της παρούσας εργασίας έγκειται στο ότι επιδιώκει να συνεισφέρει στον σύγχρονο διάλογο για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στον βίαιο εξτρεμισμό, μέσα από τη διερεύνηση του ρόλου της Εκπαίδευσης στην πρόληψη των φαινομένων. Παράλληλα, είναι σημαντική λόγω της επιδίωξής της να συμβάλλει στην ευαισθητοποίηση πολλών κρατών μελών όσον αφορά τον συγκεκριμένο τομέα πολιτικής και στην ανάδειξή της ως μέσου ανάπτυξης θετικών εναλλακτικών επιλογών στους νέους.

1.2. Σκοπός της μελέτης

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει ο χώρος της Εκπαίδευσης στην πρόληψη ενός τόσο επίκαιρου και πολύπλευρου ζητήματος που έχει απασχολήσει έντονα τον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χώρο, όπως η όξυνση φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού στη διεθνή κοινότητα. Παράλληλα, επιδιώκει να τονίσει τη σημασία του να συμπεριληφθεί η Εκπαίδευση ως τομέας πολιτικής στη διαμόρφωση αποτελεσματικών και μακροπρόθεσμων πολιτικών και κατευθυντήριων γραμμών για την αντιμετώπιση των φαινομένων.

Στόχος της εργασίας είναι επίσης η ανάδειξη του θετικού αντίκτυπου που μπορεί να έχει ο τομέας της Εκπαίδευσης στην ανάπτυξη της κοινωνικής ανθεκτικότητας μέσα από την ενδυνάμωση των σχολικών πλαισίων. Έμφαση δίνεται και στις προϋποθέσεις μέσα από τις οποίες μπορεί να επιτευχθεί ο θετικός αντίκτυπος στους νέους, όπως στην ανάγκη προετοιμασίας των σχολικών πλαισίων και στην παροχή κατάλληλης εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών, μέσα από δράσεις, προγράμματα και οδηγίες, προκειμένου να συντελέσουν στην αποτροπή υιοθέτησης από τους νέους ακραίων

αντιλήψεων, προσηλυτισμού τους σε εξτρεμιστικές οργανώσεις και στη δυνατότητα αναγνώρισης από τους ίδιους προπαγανδιστικών μηχανισμών. Επιπρόσθετα, επιχειρείται η παρουσίαση της δράσης τριών Διεθνών Οργανισμών στο θέμα που εξετάζεται, καθώς και η διερεύνηση των εργαλείων και των προσεγγίσεων που υιοθετεί κάθε οργανισμός για την προώθηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης.

Σημαντικό είναι να διευκρινιστεί πως σκοπός της μελέτης δεν είναι να παρουσιάσει την Εκπαίδευση ως πανάκεια στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού αλλά να υποστηρίξει τον προληπτικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει και συνεπώς να συντελέσει στο να αποτελέσει μέρος της ατζέντας σε συνεργασία με τους υπόλοιπους τομείς πολιτικής για την πρόληψη των φαινομένων. Διευκρινίζεται επίσης πως στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η χρήση του όρου της εκπαίδευσης επικεντρώνεται κυρίως στη τυπική εκπαίδευση που παρέχεται από το κράτος μέσα από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και το εκπαιδευτικό τους προσωπικό σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, ωστόσο αναφέρεται επίσης και τη μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση μέσα από την οποία μπορεί να αξιοποιηθούν από μη κυβερνητικοί φορείς εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες Διεθνών Οργανισμών οι οποίες παρουσιάζονται στην εργασία.

1.3. Ερευνητικό ερώτημα και υποθέσεις εργασίας

Το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο καλείται να απαντήσει η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία, είναι: «Κατά πόσο και με τι τρόπο μπορεί η Εκπαίδευση να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στην εμφάνιση φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού;»

Η εργασία προτείνει τρεις υποθέσεις εργασίας τις οποίες καλείται να επαληθεύσει.

Υπόθεση 1^η: Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα αποτελούν φορείς-κλειδιά για την ενδυνάμωση της κοινωνικής ανθεκτικότητας, καθώς και για την πρόληψη της υιοθέτησης ακραίων ιδεολογιών από τους νέους και της μύησής τους από εξτρεμιστικές οργανώσεις.

Υπόθεση 2^η: Η παροχή κατάλληλης και συνεχής κατάρτισης και υποστήριξης στο σύνολο της σχολικής κοινότητας και κυρίως στους εκπαιδευτικούς αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση αποτελεσματικών παρεμβάσεων με στόχο

την πρόληψη των πολύπλοκων και πολυπαραγοντικών φαινομένων της ριζοσπαστικοποίησης και τους εξτρεμισμού.

Υπόθεση 3^η: Οι Διεθνείς Οργανισμοί προωθούν την Εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης των φαινομένων μέσα από τη δημιουργία δικτύων ειδικών, τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού και την ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων με στόχο τη διαμόρφωση μίας κουλτούρας ειρήνης και διαπολιτισμικής κατανόησης στους νέους.

1.4. Επισκόπηση βιβλιογραφίας

Οι Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati (2016) αναγνωρίζουν τόσο τη δυνατότητα της Εκπαίδευσης να αντιμετωπίσει όσο και να προωθήσει τον εξτρεμισμό⁷. Έμφαση δίνουν ωστόσο μεταξύ των δύο πλευρών στον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Εκπαίδευση στην πρόληψη υιοθέτησης εξτρεμιστικών ιδεολογιών από τους νέους, αποτελώντας ένα μέσο ήπιας ισχύος στα χέρια των κρατών, προκειμένου τα κράτη να αντιμετωπίσουν την ήπια ισχύ που χρησιμοποιούν οι τρομοκρατικές οργανώσεις με την ψυχολογική και συναισθηματική επιρροή που ασκούν. Μέσα από την έρευνά τους, προσεγγίζουν μάλιστα την Εκπαίδευση ως το πιο αποτελεσματικό μέσο σε σχέση με άλλες αντιδραστικές πρωτοβουλίες που παρατηρούνται, όπως εξουσιαστικά κρατικά μέτρα με στρατιωτικό χαρακτήρα, δίνοντας έμφαση στον ρόλο της στην ανάπτυξη μίας κριτικής θεώρησης του κόσμου από τους μαθητές και μίας κριτικής και ανθεκτικής πολιτότητας⁸.

Η Macaluso (2016) μέσα από την επεξεργασία ερευνών, αναφέρει ότι η πρόσβαση στην Εκπαίδευση δεν επαρκεί από μόνη της για να συμβάλλει στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης, δεδομένου του υψηλού μορφωτικού επιπέδου που φαίνεται να διαθέτουν πολλοί από τους τρομοκράτες που συμμετείχαν σε χτυπήματα⁹. Επιπλέον, αντιτάσσεται στις πολιτικές που βλέπουν τα σχολεία ως χώρους εντοπισμού πιθανών ριζοσπαστών. Αντίθετα, υποστηρίζει πως τα σχολεία αποτελούν χώρους όπου οι μαθητές πρέπει να αναπτύσσουν κριτική σκέψη και πρέπει να διαμορφώνεται σε αυτά ένα τέτοιο ασφαλές περιβάλλον ώστε να δίνεται στους τελευταίους η δυνατότητα να εκφράσουν τις προσωπικές τους απόψεις και να επιλύσουν θετικά τις όποιες

⁷ Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 117.

⁸ Ibid, σ. 120.

⁹ Βλ. Malacuso, 2016, σ. 1.

συγκρούσεις προκύπτουν στο σχολικό πλαίσιο¹⁰. Τέλος, υποστηρίζει πως οι πολιτικές που έχουν διαμορφωθεί αφορούν κυρίως τη δευτεροβάθμια και τη τριτοβάθμια εκπαίδευση, τονίζοντας παράλληλα την ανάγκη εστίασης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία όπως υποστηρίζει, είναι η καταλληλότερη περίοδος παρέμβασης για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης¹¹.

Ο Nordbruch (2016) υποστηρίζει ότι η τυπική εκπαίδευση μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης στους νέους μέσα από τη διδασκαλία δημοκρατικών αξιών και την διαμόρφωση κριτικής σκέψης στους νέους προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις των πλουραλιστικών κοινωνιών που διαμορφώνονται¹². Την άποψή του στηρίζει στο ότι στα σχολικά πλαίσια πολλές φορές εντοπίζονται τα πρώτα σημάδια ριζοσπαστισμού και οι εκπαιδευτικοί αποτελούν από τα πρώτα άτομα που θα τα εντοπίσουν, ενώ καλούνται να υποστηρίξουν τους νέους στην ενδυνάμωσή τους απέναντι στη θρησκευτική και ακροδεξιά προπαγάνδα¹³. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι τα μέτρα που έχουν ληφθεί στην Ευρώπη περιορίζονται στον εντοπισμό ριζοσπαστικών συμπεριφορών σε άτομα ή ομάδες και δεν επικεντρώνονται στην πρόληψη των φαινομένων, με συνέπεια τη δημιουργία κωδίκων συμπεριφορών που αν δεν ακολουθηθούν καθιστούν κάποιον πιθανή απειλή για την κοινωνία, καθώς και τη στοχοποίηση κοινωνικών ομάδων όπως οι μουσουλμάνοι μαθητές¹⁴.

Οι Chowdhury Fink, Veen Kamp, Alhassen, Barakat & ZeigerIn (2013) από την άλλη, αναφέρουν την ανάγκη διαμόρφωσης ευρειών και αποτελεσματικών εκπαιδευτικών πολιτικών και παρεμβάσεων, οι οποίες να επικεντρώνονται σε περιοχές με ευάλωτους νέους και να προσαρμόζονται στο τοπικό πλαίσιο¹⁵. Υπογραμμίζουν παράλληλα την ανάγκη αξιοποίησης δικτύων, πόρων και προγραμμάτων στην προσπάθεια πρόληψης, καθώς και τη δημιουργία ενός ασφαλούς και συνεργατικού περιβάλλοντος με ενεργό ρόλο των εκπαιδευτικών, γονέων, μαθητών και της τοπικής

¹⁰ Ibid, σ.1.

¹¹ Ibid, σσ. 1-2.

¹² Nordbruch, G. (2016). *RAN Issue Paper: The role of education in preventing radicalization*. RAN Centre of Excellence, σ. 2. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/role_education_preventing_radicalisation_12122016_en.pdf/.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid, σ. 4.

¹⁵ Chowdhury Fink, N., Veen Kamp, I., Alhassen, W., Barakat, R. & ZeigerIn, S. (2013). *The role of education in countering violent extremism*. Center on Global Counterterrorism Cooperation, Hedayah, σσ. 1-2. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/12/Dec13_Education_Expert_Meeting_Note.pdf.

κοινωνίας¹⁶. Παράλληλα, ο Gearon (2013) παρατηρεί μία μεγάλη σύνδεση του θρησκευτικού με το πολιτικό σήμερα μέσα από την πολιτική χρήση της θρησκείας στην Εκπαίδευση για λόγους ασφαλείας και ιδιαίτερα για την πρόληψη του θρησκευτικού εξτρεμισμού. Αποτέλεσμα αυτού είναι η δημιουργία «αντιτρομοκρατικών τάξεων» και η εξυπηρέτηση πολιτικών και στρατιωτικών στόχων μέσα από τη θρησκευτική εκπαίδευση¹⁷.

Η Phyllis (2012) επικεντρώνεται στην ανάγκη ανάπτυξης ευέλικτου εκπαιδευτικού σχεδιασμού που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες και τοπικές ανάγκες. Ειδικότερα, παρουσιάζει τον χώρο της Εκπαίδευσης ως τον χώρο όπου πρέπει να αναπτυχθούν αξίες της μη-βίας, της ανθεκτικότητας, της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης από μικρή ηλικία προκειμένου να αναπτυχθεί μία κουλτούρα ειρήνης στους νέους. Εστιάζει ακόμα στην προώθηση ενός ευρύ τρόπου σκέψης και της έννοιας του διαλόγου στους νέους προκειμένου να αναπτύξουν μία αμοιβαία αποδοχή της διαφορετικότητας που είναι απαραίτητη για την όλο και πιο μεγάλη αλληλεξάρτηση των εθνών¹⁸.

1.5. Μεθοδολογία της μελέτης και συλλογή δεδομένων

Η διερεύνηση του θέματος στην παρούσα εργασία βασίζεται στη μελέτη της βιβλιογραφίας για την ανάλυση των εννοιών της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού και του πλαισίου τους, όσο και για τον ρόλο που μπορεί να παίζει η Εκπαίδευση στην πρόληψη των φαινομένων. Επιπλέον, για την παρουσίαση εκπαιδευτικών πρακτικών και εργαλείων έγινε ανάλυση εκθέσεων που προέκυψαν από την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων με στόχο την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στον βίαιο εξτρεμισμό στους νέους. Επιπρόσθετα, για την παρουσίαση της δράσης των Διεθνών και Ευρωπαϊκών Οργανισμών που δραστηριοποιούνται πάνω στο θέμα, αναλύθηκαν εκθέσεις τους, πρωτοβουλίες και προγράμματα που οργάνωσαν προκειμένου να συμβάλλουν στην άμβλυνση των φαινομένων. Ο αρχικός σχεδιασμός της εργασίας είχε ωστόσο άλλο προσανατολισμό

¹⁶ Ibid, σ. 2.

¹⁷ Βλ. Gearon, L. (2013). The counter terrorist classroom: Religion, education, security. *The official journal of the Religious Education Association*, 108 (2). doi: <https://doi.org/10.1080/00344087.2013.767660>.

¹⁸ Βλ. Phyllis, K. (2012). *Education for Conflict Prevention and PeaceBuilding*, IIEP, Paris.

ο οποίος δεν μπόρεσε τελικά να υλοποιηθεί εξαιτίας των δυσκολιών που περιγράφονται στην υποενότητα που ακολουθεί.

Δυσκολίες αρχικής έρευνας

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έρευνα που είχε σχεδιαστεί αρχικά για να γίνει στα πλαίσια της εργασίας, αφορούσε την παρουσίαση και ανάλυση εκπαιδευτικών δράσεων που πραγματοποιούνται από κρατικούς και μη κρατικούς φορείς για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού στους νέους μέσα από τη μελέτη περίπτωσης της Ελλάδας. Στην έρευνα θα γινόταν καταγραφή, περιγραφή και ανάλυση των δράσεων, ενώ θα βασιζόταν σε ερευνητικά εργαλεία όπως συνεντεύξεις με τους αρμόδιους από κάθε φορέα σε σχέση με την υλοποίηση των δράσεων.

Μετά από εκτενή έρευνα που πραγματοποιήθηκε και προσωπική μου επαφή με Υπουργεία, οργανισμούς, φορείς, ΜΚΟ εντός και εκτός προσφυγικών δομών και σωματεία στην Ελλάδα προέκυψε ότι δεν υπάρχουν στοιχεία για την υποστήριξη της έρευνας και δράσεις προς ανάλυση. Όσον αφορά τα Υπουργεία με τα οποία ήρθα σε επαφή, κατά την επικοινωνία μου μαζί τους ενημερώθηκα είτε ότι δεν υπήρχαν σχετικές δράσεις που να υλοποιούνται όπως υποστήριζαν εκπρόσωποί τους, είτε ότι οι πληροφορίες ήταν ενδοϋπηρεσιακές και δεν μπορούσαν να διατεθούν στους πολίτες και συνεπώς και σε εμένα για τις ανάγκες της έρευνας.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν στοιχεία και εκπαιδευτικές δράσεις στην Ελλάδα μου επιβεβαίωσαν και γραφεία Διεθνών Οργανισμών στην Ελλάδα που σχετίζονται με το ζήτημα. Επιπρόσθετα, εκπρόσωποι από think tanks τα οποία υλοποιούσαν ευρωπαϊκά προγράμματα για την αντιμετώπιση του εξτρεμισμού στην Ελλάδα, κατά την επικοινωνία μας δεν γνώριζαν να μου δώσουν στοιχεία σχετικά με το θέμα της έρευνάς μου.

Βλέποντας την ανυπαρξία στοιχείων από φορείς στην Ελλάδα ή τη αδυναμία πρόσβασής μου σε αυτά, απέκλεισα την περίπτωση διερεύνησης της Ελλάδας ως προς την αξιοποίηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στον βίαιο εξτρεμισμό. Για τον λόγο αυτό, στράφηκα στην μελέτη προγραμμάτων και εκπαιδευτικών δράσεων που υλοποιούνται στο πλαίσιο του

ευρωπαϊκού δικτύου RAN (Radicalization Awareness Network)¹⁹ με σκοπό την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του βίαιου εξτρεμισμού, το οποίο έχει δημιουργήσει εξειδικευμένη ομάδα εργασίας για την Εκπαίδευση (Education Working Group - RAN EDU²⁰). Το δίκτυο υλοποιεί δράσεις μεταξύ άλλων κρατών-μελών και στην Ελλάδα, οι οποίες υλοποιούνται σε συνεργασία με το Κέντρο Μελετών Ασφαλείας (KEMEA) της Ελλάδας. Μετά από επικοινωνία με το KEMEA και τους υπεύθυνους του προγράμματος από τους οποίους ενημερώθηκα άρτια για την εφαρμογή του προγράμματος στην Ελλάδα, και ενημερώθηκα ότι δεν υλοποιούνται εκπαιδευτικές δράσεις σε νέους σε αντίθεση με άλλα κράτη-μέλη, αλλά ότι οι εκπαιδευτικές δράσεις που υλοποιούνται στην Ελλάδα μέχρι στιγμής στα πλαίσια του δικτύου σχετίζονταν με την Εκπαίδευση των ειδικών πρώτης γραμμής (κυρίως αστυνομικών) και όχι νέων ή εκπαιδευτικών.

Στη συνέχεια, επιμένοντας στη σημασία διερεύνησης του θέματος σε ερευνητικό επίπεδο, αναζήτησα μεμονωμένα προγράμματα που υλοποιούνται από επιμέρους οργανισμούς στην Ελλάδα με ομάδα στόχο τους νέους. Η αναζήτησή μου κατέληξε στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Erasmus KA2 YCARE - *Συμβουλευτική των νέων κατά της ριζοσπαστικοποίησης* που υλοποιείτο μεταξύ άλλων και στην Ελλάδα και στόχευε αποκλειστικά στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης των νέων. Ωστόσο, λόγω του ότι το πρόγραμμα περιοριζόταν στη συγκέντρωση καλών πρακτικών και οδηγιών και συνεπώς δεν θα ήταν δυνατή η αξιολόγηση του αντίκτυπου που είχε το πρόγραμμα, δεν έγινε τελικά μελέτη του εν λόγω προγράμματος.

Με βάση τα παραπάνω και δεδομένου ότι υπάρχει έλλειψη ερευνών για την αξιοποίηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού των νέων στον χώρο της Ελλάδας, η εκπόνηση της παρούσας εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών δράσεων και προγραμμάτων και στην ευαισθητοποίηση τοπικών και εθνικών φορέων και της ερευνητικής κοινότητας.

¹⁹Βλ. Radicalisation Awareness Network. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en.

²⁰Βλ. Education Working Group (RAN EDU). Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu_en.

1.6. Περίληψη ανά κεφάλαιο

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, γίνεται ο προσδιορισμός του προβλήματος που οδήγησε στην ανάγκη διερεύνησης της αξιοποίησης της Εκπαίδευσης ως μέσου πρόληψης του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης υπόψιν τα ευρωπαϊκά και διεθνή δρώμενα. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται ο σκοπός της μελέτης που εκπονήθηκε, το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο καλείται να απαντήσει η εργασία και οι υποθέσεις εργασίας τις οποίες καλείται να αποδείξει σε σχέση με αυτό. Επιπλέον, γίνεται επισκόπηση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε και που αναφέρεται στο θέμα που διερευνάται. Τέλος, παρουσιάζεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την ανάλυση του θέματος και οι δυσκολίες που παρουσιάστηκαν στον αρχικό ερευνητικό σχεδιασμό, ενώ γίνεται και περίληψη των κεφαλαίων της εργασίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αποσαφήνιση των όρων της ριζοσπαστικοποίησης, του εξτρεμισμού και άλλων σημαντικών για το θέμα της εργασίας καθώς και ανάλυση του πλαισίου τους με σκοπό την κατανόησή τους. Παράλληλα, παρουσιάζεται η σύνδεση και η κλιμάκωση των φαινομένων και τα στάδια εξέλιξης της πορείας των ατόμων που εμπλέκονται σε τέτοιες διαδικασίες μέσα από την παρουσίαση μοντέλων που προκύπτουν από τη βιβλιογραφία. Παράλληλα, γίνεται παρουσίαση πιθανών αιτιών και παραγόντων ώθησης ατόμων για εμπλοκή τους σε οργανώσεις με ριζοσπαστικές πεποιθήσεις και εξτρεμιστική δράση. Έμφαση δίνεται επιπλέον στην συσχέτιση της έννοιας της ταυτότητας με τον εξτρεμισμό και στη διερεύνηση της σχέσης του με τη μετανάστευση. Παρουσιάζονται επίσης οι κατηγορίες εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης, με ειδική αναφορά στον εξτρεμισμό των νέων και στα πιθανά αίτιά του, ενώ παρουσιάζονται και πιθανά χαρακτηριστικά εξτρεμιστών και πιθανές ενδείξεις ριζοσπαστικοποίησης ενός ατόμου.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, αναλύεται ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η Εκπαίδευση στην πρόληψη των φαινομένων εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης. Ειδικότερα, παρουσιάζεται τόσο ο σημαντικός ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει στην ενδυνάμωση της ανθεκτικότητας των κοινωνιών, αλλά και ο αρνητικός ρόλος που μπορεί να παίζει στην όξυνση των φαινομένων. Παρουσιάζονται ακόμα σύγχρονες προκλήσεις με τις οποίες βρίσκεται αντιμέτωπος ο χώρος και βήματα για ανάληψη δράσης. Επιπλέον, αναλύεται ο ρόλος των εκπαιδευτικών στον συγκεκριμένο τομέα

και ο ρόλος των νέων ως φορείς κοινωνικής αλλαγής, ενώ γίνεται επίσης σύνδεση της Κριτικής Παιδαγωγικής Θεωρίας με την πρόληψη των φαινομένων. Τέλος, παρουσιάζονται προτάσεις, εργαλεία και πρακτικές που μπορεί να είναι αποτελεσματικά για αξιοποίηση στα σχολικά περιβάλλοντα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, επιδιώκεται να διερευνηθεί το ενδιαφέρον που έχουν δείξει Διεθνείς Οργανισμοί για τον αντισταθμιστικό ρόλο που μπορεί να παίξει η Εκπαίδευση στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης, καθώς και η παρουσίαση της δράσης τους στον συγκεκριμένο τομέα πολιτικής. Ειδικότερα, παρουσιάζεται η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των ΟΗΕ - UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης, μέσα από την ανάλυση των μέσων και των εργαλείων που χρησιμοποιούν και την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων για την ευαισθητοποίηση των κρατών μελών και τη συμμετοχή τους σε αυτά.

Τέλος, παρουσιάζονται τα τελικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τα κεφάλαια της εργασίας βάσει των οποίων δίνεται απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα που τίθεται, ενώ φαίνεται επιβεβαίωση των υποθέσεων εργασίας. Επιπλέον, γίνεται συζήτηση και αναφέρονται προτάσεις γύρω από τον ρόλο που πρέπει να διαδραματίσουν κυβερνητικοί κυρίως φορείς για την προώθηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης, ενώ τονίζεται η σημασία περαιτέρω διερεύνησης του θέματος από την ερευνητική κοινότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Στο κεφάλαιο αυτό, επιδιώκεται να γίνει επεξεργασία των όρων του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης ώστε να γίνει σαφές το περιεχόμενό τους και να αναλυθούν τα χαρακτηριστικά τους. Επιπλέον, αναλύονται οι έννοιες της τρομοκρατίας και της ανθεκτικότητας που αποτελούν έννοιες με τις οποίες συνδέονται τα φαινόμενα, προκειμένου να επιτραπεί μία πολύπλευρη κατανόηση του θέματος που διερευνάται στην εργασία. Παράλληλα, γίνεται επεξεργασία μηχανισμών μέσα από τους οποίους τα άτομα εντάσσονται σε ριζοσπαστικές διαδικασίες, καθώς και μοντέλων που αφορούν την πορεία τους προς την υλοποίηση βίαιων πράξεων. Αναλύονται επίσης αίτια και βαθύτερες ρίζες που ωθούν τα άτομα σε εμπλοκή σε τέτοιες διαδικασίες, ενώ αναλύονται διαφορετικές κατηγορίες εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης. Τέλος, δίνεται έμφαση στον εξτρεμισμό των νέων, ενώ γίνεται αναφορά σε ενδείξεις που μπορεί να αποτελούν σημάδια ριζοσπαστικοποίησης και μπορεί να εντοπισθούν στα άτομα.

2.1. Έννοιες κλειδιά και οριοθέτησή τους

Μέχρι στιγμής, φαίνεται ότι δεν υπάρχει ακόμα ουσιαστική κατανόηση του φαινομένου της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού. Το γεγονός αυτό δεν επιτρέπει να γίνει ξεκάθαρος ο τρόπος και το πότε μπορεί η Εκπαίδευση να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά ως μέσο πρόληψης τους²¹. Για τον λόγο αυτό, αναγκαία είναι σε πρώτη φάση η προσπάθεια αποσαφήνισης των εννοιών και του πλαισίου τους. Σε πολλές περιπτώσεις, οι όροι του εξτρεμισμού, της ριζοσπαστικοποίησης και της τρομοκρατίας φαίνεται να συγχέονται μεταξύ τους. Για παράδειγμα, η ριζοσπαστικοποίηση και ο εξτρεμισμός χρησιμοποιούνται ως συνώνυμα για να περιγράψουν συμπεριφορές που αντιβαίνουν σε ένα σύνολο αξιών και πεποιθήσεων μίας κοινωνίας²². Παρότι η ριζοσπαστικοποίηση σαν φαινόμενο διερευνάται όλο και περισσότερο, φαίνεται η βιβλιογραφία να επικεντρώνεται περισσότερο στη μελέτη της τρομοκρατίας, παρότι η ριζοσπαστικοποίηση προηγείται αυτής. Αποτέλεσμα αυτού είναι να παραλείπεται η μελέτη άλλων ειδών

²¹ Macaluso, 2016, σ. 2.

²² Ibid, σ .3.

ρίζοσπαστικοποίησης όπως αυτής που δεν οδηγεί σε φαινόμενα βίας, καθώς και η διεξαγωγή συμπερασμάτων που περιορίζονται στον μικρό αριθμό όσων συμμετέχουν σε πολιτικές ή θρησκευτικές πράξεις βίας²³.

Εξτρεμισμός

Ο Archbishop Desmond Tutu ορίζει τον εξτρεμισμό ως την κατάσταση στην οποία κάποιος δεν επιτρέπει την ύπαρξη μίας διαφορετικής οπτικής γωνίας και θεωρεί τις απόψεις του αποκλειστικές²⁴. Η Davies (n.d.) έρχεται να προσθέσει στον προηγούμενο ορισμό και τη χρήση βίας προκειμένου να επιβάλλει κάποιος την άποψή του, αν είναι απαραίτητο²⁵. Επιπλέον, σύμφωνα με άλλους ερευνητές, ο εξτρεμισμός σχετίζεται με τον χώρο της πολιτικής και περιγράφεται ως η χρήση βίας με σκοπό ο πληθυσμός να οδηγήσει τις κυβερνήσεις σε διαπραγμάτευση ή στο να ασκήσει πίεση για αλλαγές στις πολιτικές τους²⁶.

Ο Farf περιγράφει τους εξτρεμιστές ως τα άτομα εκείνα που «αισθάνονται έναν βαθμό αρνητικότητας, αν όχι εχθρότητας, προς το κράτος, τη χώρα, την κοινότητα». Επιπρόσθετα, ο ίδιος θεωρεί τους εξτρεμιστές ως άτομα που είναι πιθανό να συνεργαστούν με τρομοκράτες ή που δεν θα αναφέρουν τρομοκρατική δράση αν την παρατηρήσουν²⁷. Ο Schmid (2013) αναφέρει πως επιδίωξη των εξτρεμιστών είναι η δημιουργία μίας ομοιογενούς κοινωνίας που βασίζεται σε άκαμπτες δογματικές ιδεολογικές αρχές, καταπιέζοντας τυχόν διαφορετικές απόψεις και υποτάσσοντας τις μειονότητες²⁸. Από την άλλη, ο Kundnani (2015), υποστηρίζει ότι ο εξτρεμισμός αποτελεί μία ευρεία έννοια η οποία χρησιμοποιείται για τη δαιμονοποίηση όσων έχουν

²³Christmann, K. (2012). *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*, σ. 4. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.safecampuscommunities.ac.uk/uploads/files/2016/08/yjb_preventing_violent_extremism_systematic_review_requires_uploading.pdf.

²⁴ Davies, L. (n.d.). *Education against extremism*. University of Birmingham, σ. 1. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.oise.utoronto.ca/cld/UserFiles/File/DAVIESeducationagainstextremism.pdf>.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷Σε House of Commons Home Affairs Committee, (2009). *Project CONTEST: the government's counter-terrorism strategy: Ninth report of session 2008–09*, σ. 29. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/cmhaff/212/212.pdf>.

²⁸Schmid, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review* International Centre for Counter-Terrorism-The Hague, Netherlands, σ. 9. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://icct.nl/wp-content/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf.

ριζικά διαφορετικές απόψεις²⁹. Επισημαίνει ακόμα ότι στις δυτικές κοινωνίες, η έννοια του εξτρεμισμού χρησιμοποιείται τόσο στη χάραξη πολιτικής όσο στον δημόσιο λόγο για να γίνει αναφορά σε μουσουλμάνους που θεωρούνται ότι επικρίνουν ριζικά τον δυτικό πολιτισμό ή την πολιτική³⁰.

Η βιβλιογραφία υποστηρίζει πως υπάρχουν διαφορετικές μορφές εξτρεμισμού. Οι διαφορές ανάμεσα στις μορφές αυτές, σχετίζονται με τις πέντε κύριες διαστάσεις που ακολουθούν (Davies, 2009)³¹:

- Κλίμακα: από ατομική σε κρατικά χρηματοδοτούμενη.
- Ρίζες: πολιτικές, θρησκευτικές ή συνδυασμένες.
- Επέκταση: κατά πόσο η σύλληψη νέων μελών αποτελεί συνεχή επιδίωξη.
- Στόχοι: αν η επιβολή πολιτικών αλλαγών αποτελεί επιδίωξη.
- Βία: αν η δύναμη θεωρείται επιθυμητή ή δικαιολογημένη.

Ριζοσπαστικοποίηση

Οι Wilner & Dubouloz (2011) χαρακτηρίζουν τη ριζοσπαστικοποίηση ως «μία προσωπική και κάποιες φορές διαπροσωπική διαδικασία στην οποία τα άτομα υιοθετούν ακραία πολιτικά, κοινωνικά, ή/και θρησκευτικά ιδανικά και φιλοδοξίες, και στην οποία η επίτευξη συγκεκριμένων στόχων δικαιολογεί τη χρήση αδιάκριτης βίας»³². Οι McCauley & Moskalenko (2008) υποστηρίζουν ότι η ριζοσπαστικοποίηση σημαίνει αλλαγή στις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές σε κατευθύνσεις που δικαιολογούν όλο και περισσότερο τη βία και ζητούν θυσίες για την υπεράσπιση της οργάνωσης, ενώ αναφέρουν ότι επικεντρώνεται σαν φαινόμενο σε μη κρατικές ομάδες που αποτελούν πρόκληση ή απειλή για το κράτος³³.

Παρατηρείται ακόμα, σύμφωνα με τους Monaghan & Molnar (2016) η προσέγγιση της ριζοσπαστικοποίησης από γνωστικές θεωρίες ως μία πολιτισμική-ψυχολογική

²⁹ Kundnani, A. (2015). *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism*, Claystone, UK, σ. 28. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.claystone.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Claystone-rethinking-radicalisation.pdf>.

³⁰ Ibid, σ. 26.

³¹ Davies, 2009, σ. 186.

³² Wilner & Dubouloz, 2011, σ. 418.

³³ McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20 (3), σ. 416. doi: 10.1080/09546550802073367.

προδιάθεση³⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, αναφέρεται πως η ριζοσπαστικοποίηση επιδρά στα άτομα μεταξύ άλλων, αλλάζοντας τη ψυχογνωστική κατασκευή νέων ταυτοτήτων τους. Η διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης, περιλαμβάνει διάφορους βαθμούς, οι οποίοι μπορεί να καταλήξουν στην εκδήλωση τρομοκρατικών πράξεων³⁵.

Οι διαφορετικοί βαθμοί ριζοσπαστικοποίησης παρουσιάζονται στο μοντέλο της πυραμίδας για το φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης, του McCauley. Σε αυτό το μοντέλο, οι διαβαθμίσεις της ριζοσπαστικοποίησης απεικονίζονται ως τα διαφορετικά επίπεδα μίας πυραμίδας. Στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκονται οι τρομοκράτες λόγω του ότι είναι αριθμητικά λίγοι, σε σχέση με όλους εκείνους που συμμερίζονται πεποιθήσεις και συναισθήματα των τρομοκρατών οι τρομοκράτες μπορεί να θεωρηθούν ως η κορυφή μιας πυραμίδας. Στη βάση της πυραμίδας περιλαμβάνονται άτομα που συμπάσχουν με τους στόχους για τους οποίους οι τρομοκράτες λένε ότι αγωνίζονται, ενώ τα ενδιάμεσα επίπεδα της πυραμίδας συνδέονται με αυξημένη ριζοσπαστικοποίηση των πεποιθήσεων, των συναισθημάτων και των συμπεριφορών³⁶.

Από την άλλη πλευρά, ο καθηγητής Mohammed Farouk αντιτίθεται στην εξομοίωση της ριζοσπαστικοποίησης με την τρομοκρατία και αντιλαμβάνεται τη ριζοσπαστικοποίηση ως μία διαδικασία που αμφισβητεί και απορρίπτει το status quo και λαμβάνει υπόψη της υπάρχουσες ιδέες στην κοινωνία,³⁷. Ο Schmid (2013) υποστηρίζει πως το νόημα της έννοιας «ριζοσπαστικός» έχει αλλάξει σε μεγάλο βαθμό, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι ενώ τον 19ο αιώνα αναφερόταν κυρίως σε φιλελεύθερες και προοδευτικές πολιτικές ιδεολογίες, σήμερα ο όρος συνδέεται με την υιοθέτηση αντι-φιλελεύθερων, αντι-δημοκρατικών και φονταμενταλιστικών ιδεολογιών³⁸. Επιπλέον, αναφέρει πως η ριζοσπαστικοποίηση δεν αποτελεί ένα

³⁴Monaghan, J. & Molnar, A. (2016). Radicalisation theories, policing practices, and “the future of terrorism?”. *Critical Studies on Terrorism*, 9 (3), σ. 396. doi: 10.1080/17539153.2016.1178485.

³⁵ Βλ. Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σσ. 122-123.

³⁶McCauley, C. (2006). *Jujitsu Politics: Terrorism and Response to Terrorism*, σε Kimmel, P. R. & Stout, C. E. (Eds). *Collateral Damage: The Psychological Consequences of America's War on Terrorism*, 45–65, Westport, CT, US: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. σε McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 417.

³⁷British Council, (2015). *Education Is Best Possible Antidote to Radicalisation*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.britishcouncil.org/organisation/press/education-best-possible-antidote-radicalisation>.

³⁸Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review, *International Centre for Counter-Terrorism-The Hague*, 4 (2), Netherlands, σ. 7. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://icct.nl/wp-content/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf.

μονόπλευρο φαινόμενο αλλά λαμβάνει χώρα στα πλαίσια μίας πολωμένης σχέσης σύγκρουσης και στις δύο πλευρές που συμμετέχουν σε αυτή³⁹.

Τρομοκρατία

Στον Ποινικό Κώδικα η τρομοκρατία ορίζεται ως πράξη που διαπράττεται για πολιτικό, θρησκευτικό ή ιδεολογικό σκοπό με σκοπό να εκφοβίσει το κοινό και να απειλήσει την ασφάλειά του⁴⁰. Τα κίνητρα των τρομοκρατών είναι σύμφωνα με τους Elworthy και Rifkind (2006) ο θυμός και το μίσος που ωθούν τα άτομα να ενταχθούν σε τρομοκρατικές οργανώσεις⁴¹. Ωστόσο, τα κίνητρα τους μπορεί να σχετίζονται και με την επιθυμία τους να συμβάλλουν σε αυτό που εκείνοι θεωρούν ως κοινό καλό⁴².

Παρότι η τρομοκρατία χαρακτηρίζεται ως ένα μέσο πολιτικού ελέγχου και συνεπώς κατά κύριο λόγο κυβερνητικό έργο⁴³, οι McCauley & Moskalenko (2008) υποστηρίζουν ότι η τρομοκρατία συνδέεται με τις δράσεις μη κρατικών ομάδων⁴⁴. Ειδικότερα, ο πολιτικός εξτρεμισμός χαρακτηρίζεται από την επιθυμία ενός κινήματος για εξουσία, το οποίο βρίσκεται στην υπηρεσία ενός πολιτικού προγράμματος, το οποίο είναι συνήθως σε αντίθεση με εκείνο που υποστηρίζεται από τις υπάρχουσες κρατικές αρχές. Για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος, οι ατομικές ελευθερίες πρέπει να περιοριστούν, μεταξύ άλλων και με τη μαζική δολοφονία όσων διαφωνούν με το πρόγραμμα⁴⁵.

Ο Nef (2003) δηλώνει τη σύνδεση της τρομοκρατίας με την πολιτική κρίση και ειδικότερα με πέντε παγκόσμιες αλληλοσυνδεόμενες εκδηλώσεις της. Οι εκδηλώσεις αυτές είναι⁴⁶:

- Τα αποτυχημένα κράτη με οικονομικές καταστροφές και εσωτερικές συγκρούσεις που τροφοδοτούνται από έντονο εμπόριο όπλων.

³⁹ Ibid σ. 60

⁴⁰ Criminal Code, R.S.C.1985. c.46, s.83. σε Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 123.

⁴¹ Βλ. Elworthy, S. & Rifkind, G., (2006). *Making terrorism history*, Rider, London., σε Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 123.

⁴² Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 123.

⁴³ Βλ. Rummel, R. J. (1994). *Death by Government*, NJ: Transaction, New Brunswick σε McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 416.

⁴⁴ McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 416.

⁴⁵ Schmid, 2013, σ. 9.

⁴⁶ Nef, J. (2003). *Terrorism and the Pedagogy of Violence: A Critical Analysis* σε Nelles, W, (n.d.). *Terrorism and Human Security: From Critical Pedagogy to Peace Building?*, Comparative Education, Palgrave Macmillan, New York σε Davies, 2009, σ. 186.

- Η ραγδαία αύξηση των αλτρωτικών μορφών εθνοτικού και θρησκευτικού εθνικισμού.
- Η αναζωπύρωση των νεοφασιστικών δεξιών τάσεων στις ανεπτυγμένες χώρες
- Η επέκταση της εγκληματικότητας που ενισχύεται από την αυταρχική ή διεφθαρμένη επιβολή του νόμου
- Η αυξανόμενη έλλειψη αποφασιστικότητας της δημοκρατικής πολιτικής που απορρέει από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές
- Η αποδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το πώς ένα άτομο μπορεί να οδηγηθεί στο να διαπράξει μία πράξη βίας ή μία βομβιστική επίθεση στην οποία και το ίδιο μπορεί πολλές φορές να αποτελεί θύμα. Για τον λόγο αυτό, στη συνέχεια παρουσιάζονται δύο μοντέλα που παρουσιάζουν την πορεία των ατόμων μέχρι τη εκτέλεση της τρομοκρατικής πράξης, και ειδικότερα το μοντέλο της κινητοποίησης και στρατολόγησης των αυτοχείρων βομβιστών του Gill και το μοντέλο της σκάλας προς τη τρομοκρατική πράξη του Moghaddam.

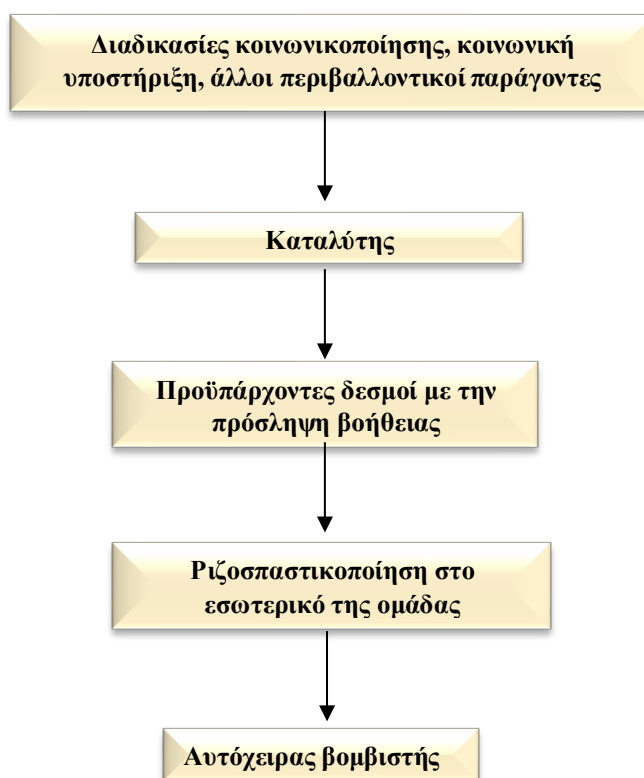
Το μοντέλο της κινητοποίησης και στρατολόγησης των αυτοχείρων βομβιστών

Στο μοντέλο του, ο Gill (2007), αναφέρεται στη συμβολή κοινωνικών παραγόντων και διαδικασιών κοινωνικοποίησης σε μικρότερες ομάδες στη διαδρομή των ατόμων που καταλήγουν να γίνουν αυτόχειρες βομβιστές. Σε αυτό ο Gill υποστηρίζει ότι υπάρχουν τέσσερα στάδια-κλειδιά από τα οποία περνάει ένα άτομο μέχρι να φτάσει στο σημείο της εκτέλεσης της πράξης. Τα στάδια αυτά αποτελούν προϋποθέσεις για να φτάσει το άτομο στο τελικό στάδιο της αυτοθυσίας και η παρουσία του ενός ενισχύει τα υπόλοιπα. Η σειρά ωστόσο των σταδίων ενδέχεται να διαφέρει από βομβιστή σε βομβιστή⁴⁷.

Το πρώτο στάδιο περιλαμβάνει ευρείες διαδικασίες κοινωνικοποίησης και προπαγάνδα στην οποία το άτομο εκτίθεται, που μπορεί να το οδηγήσει στην υιοθέτηση βίαιης συμπεριφοράς. Το δεύτερο στάδιο περιλαμβάνει την ύπαρξη κάποιου παράγοντα (θρησκευτικού, πολιτικού, προσωπικού) που μπορεί να συντελέσει στην

⁴⁷ Gill, P. (2008). Suicide Bomber Pathways Among Islamic Militants, *Policing: A Journal of Policy and Practice* 4(2). doi:10.1093/police/pan056, σ. 413.

ένταξη του ατόμου σε κάποια οργάνωση, ενώ στο τρίτο στάδιο ακολουθούν προϋπάρχοντες οικογενειακοί και φιλικόι δεσμοί μέσω των οποίων να προωθείται σταδιακά η στρατολόγηση του ατόμου. Τέλος, το τέταρτο στάδιο σχετίζεται με την ενδοομαδική ριζοσπαστικοποίηση μέσα από την οποία σημαντικοί άλλοι μέσα στην ομάδα συμβάλλουν στην εσωτερικευση των νορμών της ομάδας από το άτομο σε βαθμό ώστε να είναι σε θέση να θυσιάσει τη ζωή του για αυτές⁴⁸.

Εικόνα 1. Το μοντέλο της Κινητοποίησης και στρατολόγησης των αυτοχείρων βομβιστών του Gill

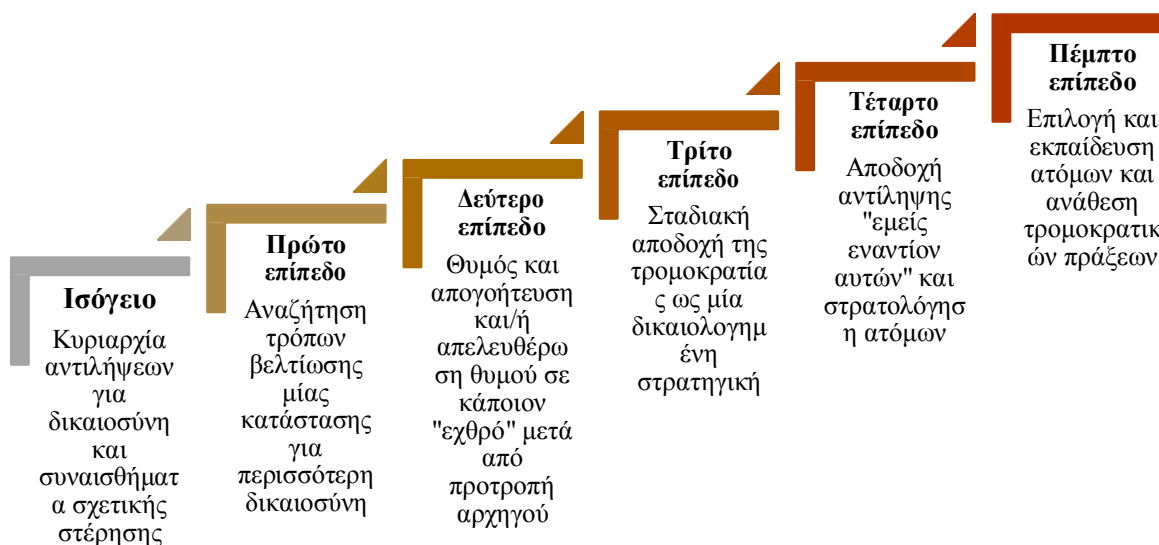
Πηγή: Gill, P. (2008). Suicide Bomber Pathways among Islamic Militants. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2 (4), σ. 414. doi:10.1093/police/pan056.

Το μοντέλο της σκάλας προς την τρομοκρατική πράξη

Ο Moghaddam (2005) παρομοιάζει την πορεία μέχρι την τρομοκρατία με μία σκάλα που στενεύει, με τη διάπραξη της τρομοκρατικής πράξης να βρίσκεται στην κορυφή της. Η σκάλα αποτελείται από ένα ισόγειο και πέντε ορόφους, που ο καθένας χαρακτηρίζεται από ψυχολογικές διαδικασίες. Η παραμονή του ατόμου σε κάθε όροφο εξαρτάται από το πόσες πόρτες/χώρους θεωρεί ότι μπορεί να είναι ανοιχτά για εκείνο στον όροφο αυτό. Ιδιαίτερη σημασία στο μοντέλο ωστόσο, δίνεται στο πώς

⁴⁸ Ibid, σσ. 414-418.

προσλαμβάνει το άτομο το κτίριο στο οποίο βρίσκεται και τις πόρτες που μπορεί να είναι ανοιχτές για εκείνο και όχι τόσο ο αριθμός αυτών. Σε κάθε όροφο, οι επιλογές του ατόμου σταδιακά λιγοστεύουν ώσπου η καταστροφή των άλλων, του εαυτού ή και των δύο φαίνεται να είναι το μόνο δυνατό αποτέλεσμα⁴⁹.

Εικόνα 2. Τα στάδια του μοντέλου της Σκάλας προς τη τρομοκρατική πράξη

Πηγή: Moghaddam, F. M. (2005), *The staircase to terrorism: A psychological exploration*, *American Psychologist Association*, 60 (2), σσ. 161-162. doi: 10.1037/0003-066X.60.2.161.

Φονταμενταλισμός

Ο όρος φονταμενταλισμός αποτελεί επίσης έναν όρο που δεν έχει σαφή ορισμό και είναι αμφιλεγόμενος. Γενικά ο φονταμενταλισμός αποτελεί πολιτικό φαινόμενο και θεωρείται αντίθετος της προσωπικής ελευθερίας, ενώ έχει συνδεθεί με την έλλειψη ευελιξίας και τον αυταρχισμό⁵⁰. Παρότι τα φαινόμενα φονταμενταλισμού που εντοπίζονται πηγάζουν από διαφορετικά κίνητρα και ιδεολογικά χαρακτηριστικά, κοινό χαρακτηριστικό των κοινωνιών στις οποίες εκδηλώνονται είναι η κρίση ταυτότητας, την οποία κυρίως εντείνουν η εκκοσμίκευση, η μετα-αποικιοκρατία και η παγκοσμιοποίηση τα οποία θεωρείται ότι συντελούν στην αποδυνάμωση της παραδοσιακής θρησκείας, της ηθικής και της δημιουργίας σταθερών πολιτικών ταυτοτήτων⁵¹.

⁴⁹ Ibid, σ. 161.

⁵⁰ Heywood, 2007, σ. 235.

⁵¹ Ibid.

Οι ρίζες του φαινομένου του φονταμενταλισμού εντοπίζονται στην αδυναμία διάκρισης των ορίων ανάμεσα στη θρησκεία και στην πολιτική. Ειδικότερα, ο φονταμενταλισμός σχετίζεται από τη μία πλευρά με την εκδήλωση της πολιτικής ταυτότητας του ατόμου και από την άλλη με την θεώρηση ότι η έλλειψη πίστης στη θρησκεία συνεπάγεται κοινωνική, οικονομική και πολιτική διαφθορά, γεγονός που συνεπάγεται επίσης την αδυναμία προσέγγισης της θρησκείας ως ένα προσωπικό ζήτημα του κάθε ατόμου⁵². Τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα παρατηρείται έντονα το φαινόμενο του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, ο οποίος πρεσβεύει την επικράτηση της πίστης στη θρησκεία και στις πνευματικές αξίες έναντι των υλικών αγαθών. Αποτελεί ένα φαινόμενο που έχει πάρει πολιτική μορφή και στοχεύει σε μία κοινωνική αναδιαμόρφωση, καθώς προσεγγίζει τη θρησκεία ως κομμάτι άρρηκτο με τον νόμο, την πολιτική και την λαϊκή κινητοποίηση⁵³.

Ανθεκτικότητα

Η έννοια της ανθεκτικότητας αποτελεί συχνά βασική έννοια στην προσπάθεια ανάπτυξης τρόπων αντιμετώπισης του βίαιου εξτρεμισμού (Aly, Taylor & Karnovsky, 2014, σ. 373). Όπως και οι προηγούμενες έννοιες, έτσι και αυτή χαρακτηρίζεται από μία πληθώρα διαφορετικών προσεγγίσεων και εννοιών που τις δίνονται από τη βιβλιογραφία. Σε γενικές γραμμές ως ανθεκτικότητα ορίζεται ως η δυνατότητα ανάκαμψης από τις αντιξοότητες που προκύπτουν⁵⁴. Επιπρόσθετα, σχετίζεται με την ανάπτυξη της κουλτούρας και των δυνατοτήτων που μπορούν να καταστήσουν τα συστήματα λιγότερο ευάλωτα στους κινδύνους και περισσότερο έτοιμα να δεχθούν αλλαγές⁵⁵. Με την παραδοσιακή της έννοια, ωστόσο η ανθεκτικότητα αποτελεί «ένα μέτρο του πόσο καλά ένα σύστημα-μία οργάνωση, ένας θεσμός, ένα οικοσύστημα, μία πόλη ή περιοχή, ή μία ολόκληρη χώρα-συνέρχεται από ένα ξαφνικό σοκ ή καταστροφή»⁵⁶. Τέλος, η παγκόσμια στρατηγική της ΕΕ προσεγγίζει την ανθεκτικότητα ως μία ευρεία έννοια η οποία περιλαμβάνει όλα τα άτομα και ολόκληρη

⁵² Ibid, σ. 237.

⁵³ Ibid, σσ. 234, 238.

⁵⁴ CEECD / SKC-ECD, (2014). *Eyes on resilience: The ability to bounce back from diversity*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/resilience-info.pdf>.

⁵⁵ Cho, A., Willis, S. & Stewart-Weeks, M. (2011). *The resilient society: Innovation, productivity, and the Art and Practice of Connectedness*, CISCO White Paper, σσ. 5-6.

⁵⁶ Ibid, σ. 5.

την κοινωνία και χαρακτηρίζεται από έννοιες όπως δημοκρατία, εμπιστοσύνη στα θεσμικά όργανα, βιώσιμη ανάπτυξη και ικανότητα μεταρρύθμισης⁵⁷.

Η σύνδεση των εννοιών και η κλιμάκωση των φαινομένων

Στη βιβλιογραφία παρατηρείται μεγάλη σύνδεση των φαινομένων και των εννοιών μεταξύ τους η οποία γίνεται αντιληπτή μέσα από μία έννοια κλιμάκωσης που οδηγεί στο επόμενο φαινόμενο. Παρατηρείται επίσης μία εξίσωση της ριζοσπαστικοποίησης με τον εξτρεμισμό και στη συνέχεια των δύο εννοιών με αυτή της τρομοκρατίας⁵⁸. Η συσχέτιση εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης ξεκινάει όταν η τάση απόρριψης άλλων προοπτικών οδηγεί σε ηθική ιεραρχία, όπου οι ακραίες θέσεις δικαιολογούνται από ηθικούς λόγους⁵⁹. Με άλλα λόγια, η ριζοσπαστικοποίηση ξεκινάει όταν το άτομο διακατέχεται και εκφράζει εξτρεμιστικές απόψεις, χωρίς όμως να προχωρά σε ανάληψη δράσης⁶⁰.

Στενή είναι επίσης, η σύνδεση που παρατηρείται από πολλούς ερευνητές ανάμεσα στη ριζοσπαστικοποίηση και τη συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες. Ωστόσο, ακόμα δεν έχει γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο οι ριζοσπαστικές ιδέες μεταφράζονται σε βίαιες ενέργειες. Ο λόγος για αυτό είναι ότι φαίνονται να υπάρχουν πολλοί δρόμοι που οδηγούν στη τρομοκρατία και γιατί τα όρια μεταξύ βίαιης και μη βίαιης ριζοσπαστικοποίησης δεν είναι σαφή, αφού ακόμα και άτομα που δεν συμμετέχουν άμεσα σε τρομοκρατικές πράξεις είναι πιθανό να συμμετέχουν στην πρόσληψη ή στην ενδυνάμωση άλλων ατόμων που θα εκτελέσουν αυτόν τον ρόλο⁶¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχουν διαφορετικά μοντέλα μετάβασης από το ένα φαινόμενο στο άλλο. Ερευνητές έχουν διακρίνει μία σειρά συγκεκριμένων σταδίων μέσα από τα οποία περνάει το άτομο προκειμένου να φτάσει τελικά να διαπράξει τρομοκρατίας ενέργειες. Τα στάδια αυτά είναι:

- η προ-ριζοσπαστικοποίηση,

⁵⁷ European Commission, (2017a). Joint Communication to the European Parliament and the Council: A strategic approach to resilience in the EU's external action, Brussels, σ. 3. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017JC0021&from=EN>.

⁵⁸ Schmid, 2013, σ. 60.

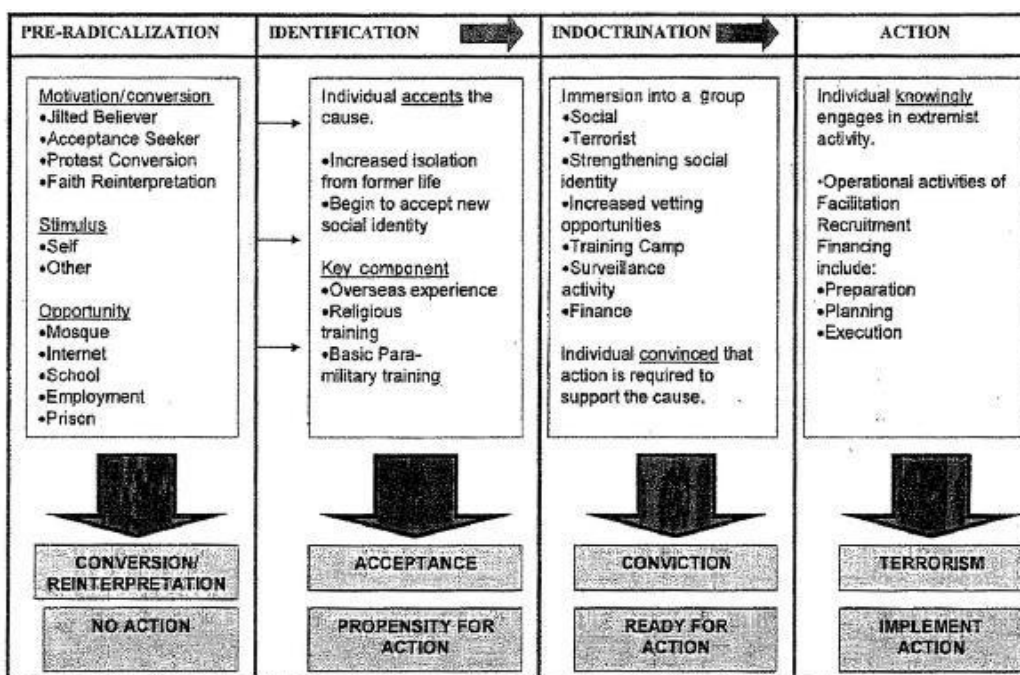
⁵⁹ Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 122.

⁶⁰ Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/νση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, (2016β). *Οδηγός τσέπης-Δράσεις κατά της Ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού*, σ.10. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από http://counter-radicalisation.gr/images/public-pdf/kemea_brochure_a6-2_1.pdf.

⁶¹ Macaluso, 2016, σ. 4

- η ταύτιση,
- ο δογματισμός
- και η δράση⁶².

Το πρώτο στάδιο χαρακτηρίζεται από μία φάση μετατροπής η οποία αναφέρεται στη ζωή του ατόμου πριν την έναρξη της διαδικασίας ριζοσπαστικοποίησής του⁶³. Στο δεύτερο στάδιο, που αποτελεί τη φάση προσδιορισμού, το άτομο αποδέχεται έναν στόχο και αναπτύσσει σχέσεις με ομοϊδέατες για την επίτευξη αυτού. Στο τρίτο στάδιο, το άτομο έχει ενταχθεί σε κάποια ομάδα, η οποία λειτουργεί εντείνοντας τις πεποιθήσεις του και το προετοιμάζει για να συμμετάσχει σε μελλοντικές ενέργειες. Στο στάδιο της δράσης, που είναι το τελευταίο, το άτομο είναι πλέον σε θέση να σχεδιάσει και να πραγματοποιήσει επιθέσεις (Εικόνα 3).

Εικόνα 3. Η διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης

Πηγή: Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York, σ. 22 σε Hörnqvist & Flyghed, 2012, σ. 321.

⁶² FBI (2006) The radicalization process: from conversion to jihad. FBI Counterterrorism Division, Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York Police Department σε Hörnqvist, M. & Flyghed, J. (2012). Exclusion or Culture? The Rise and the Ambiguity of the Radicalisation Debate, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), σ. 321. doi:10.1080/17539153.2012.717788.

⁶³ Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York, σ. 22 σε Hörnqvist & Flyghed, 2012, σ. 321.

Επιπλέον, η Ελληνική Αστυνομία με το Κέντρο Μελετών Ασφαλείας στα πλαίσια του προγράμματος *Counter Radicalization*, καταλήγουν στα παρακάτω στάδια που ακολουθεί η βίαιη ριζοσπαστικοποίηση:

Εικόνα 4. Τα στάδια της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης

Πηγή: Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/ση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, 2016β. *Οδηγός τσέπης-Δράσεις κατά της Ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού*, σ.10.

Στο σχήμα φαίνεται ότι τα άτομα ξεκινάνε από ένα προσωπικό επίπεδο στο οποίο μέσα από ένα αίσθημα αδικίας οδηγούνται στην υποστήριξη ακραίων πεποιθήσεων μέχρι να ενταχθούν σε μία ριζοσπαστική ομάδα με κοινές αρχές, και να οδηγηθεί σε επόμενα στάδια στην εκδήλωση πράξεων βίας μέσα από τον βίαιο εξτρεμισμό και στη συνέχεια τη τρομοκρατία. Σημαντικό είναι ωστόσο να τονισθεί ότι ένα άτομο με ριζοσπαστικές ιδέες δεν θα οδηγηθεί αναγκαία στον βίαιο εξτρεμισμό ή τη τρομοκρατία⁶⁴.

2.2. Τα αίτια των φαινομένων

Προκειμένου να δημιουργηθούν αποτελεσματικές πρακτικές πρόληψης της εμφάνισης της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στον βίαιο εξτρεμισμό, απαραίτητο είναι να εντοπισθούν και να κατανοηθούν τα βαθύτερα αίτια των φαινομένων και οι μηχανισμοί προσηλυτισμού ατόμων σε δογματικές και ακραίες πεποιθήσεις και πράξεις. Με τον τρόπο αυτό, γίνονται αντιληπτοί οι τομείς στους οποίους χρειάζεται να επικεντρωθούν

⁶⁴ Ibid, σ. 6.

οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, για τη διασφάλιση της σταθερότητας και της ανθεκτικότητας των κοινωνιών.

Παράγοντες κινδύνου

Τόσο η ριζοσπαστικοποίηση όσο και ο εξτρεμισμός, αποτελούν πολυπαραγοντικά φαινόμενα, με τους παράγοντες που πυροδοτούν την εμφάνισή τους ή συντελούν στην όξυνσή τους να συνυπάρχουν και να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Οι παράγοντες αυτοί μπορούν να ομαδοποιηθούν σε ψυχολογικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς, καθώς και σε ιδεολογίες των ατόμων που ωθούνται τελικά σε πράξεις βίας. Γενικότερα, τα αίτια της ριζοσπαστικοποίησης μπορεί να κυμαίνονται από μία κρίση ταυτότητας, ένα προσωπικό τραύμα, διακρίσεις ή την αποξένωση μέχρι και την παραπληροφόρηση σχετικά με το Ισλάμ και τη δυτική εξωτερική πολιτική⁶⁵.

Παράγοντες που ωθούν τα άτομα στην εκδήλωση πράξεων βίας μπορεί να είναι επίσης συναισθήματα όπως η οργή και το μίσος. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις οι τρομοκράτες πιστεύουν ότι δρουν για το κοινό καλό και για μία ηθική αιτία⁶⁶. Όσον αφορά, την ατομική ριζοσπαστικοποίηση, υποστηρίζεται ότι οι αυτόχειρες τρομοκράτες έχουν βιώσει οι ίδιοι σε πολλές περιπτώσεις μία ιστορία θυματοποίησης που τους οδηγεί στην πράξη αυτή, καθώς συνδέουν τη δική τους θυματοποίηση με τη θυματοποίηση της εθνικής τους ομάδας⁶⁷.

Ωστόσο, για να γίνουν κατανοητά φαινόμενα όπως ο εξτρεμισμός και η τρομοκρατία αναγκαίο είναι να λάβουμε πρώτα υπόψη το πολιτικό, οικονομικό και ιστορικό πλαίσιο της περιόδου στην οποία συμβαίνουν (Davies, 2009, σ. 186). Πολλοί από τους παράγοντες που ωθούν τα άτομα στην εκδήλωση πράξεων βίας εντοπίζονται σε κρατικό επίπεδο. Στις κατηγορίες αυτές εντάσσονται παράγοντες όπως η απουσία κράτους δικαίου και δικαιοσύνης, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έλλειψη πολιτικής εκπροσώπησης των μειονοτικών ομάδων, η ανεργία, η φτώχεια και

⁶⁵ Bizina, M. & Gray, D. H. (2014). Radicalization of Youth as a Growing Concern for Counter-Terrorism Policy, *Global Security Studies*, 5 (1), σ. 74. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://globalsecuritystudies.com/Bizina%20Youth-AG.pdf>.

⁶⁶Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016.

⁶⁷McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 418.

η κακή διακυβέρνηση αποτελούν μερικούς παράγοντες που μπορεί να πυροδοτήσουν βίαιες συμπεριφορές⁶⁸.

Επιπρόσθετα, μία μελέτη της Εθνικής Κοινοπραξίας για τη Μελέτη της Τρομοκρατίας και των Αντιδράσεων στην Τρομοκρατία (START) διαπίστωσε ότι πολλοί παράγοντες κινδύνου αλληλεπιδρούν με άλλους όπως η οικογένεια, οι συνομήλικοι, η κοινότητα και η κοινωνία σε παγκόσμιο, κρατικό και κοινωνικό επίπεδο⁶⁹. Στους κοινωνικούς παράγοντες εντάσσονται επίσης και η δυαδική σκέψη, η έλλειψη κριτικής σκέψης στην εκπαίδευση, οι ανισότητες μεταξύ των γενεών, κοινωνιών και φύλων⁷⁰.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα φαινόμενο που φαίνεται να επηρεάζει εξίσου σε μεγάλο βαθμό τη δομή των σημερινών κοινωνιών, καθιστώντας την πολυπολιτισμικότητα και την πολυθρησκευτικότητα βασικά χαρακτηριστικά τους. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχουν αντιδράσεις ως προς την ποικιλομορφία αυτή και υπάρχει η τάση περιθωριοποίησης ομάδων και ατόμων στα πλαίσια διατήρησης της ομοιογένειας των κοινωνιών, που οδηγεί στην ανάπτυξη φονταμενταλιστικών⁷¹ πεποιθήσεων⁷².

Η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη και η εκτενής χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης επιπλέον, αποτελούν παράγοντες που ευνοούν την εξάπλωση της επιρροής εξτρεμιστικών οργανώσεων. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι τα ψηφιακά μέσα και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν χώρους που χρησιμοποιούν οι εξτρεμιστικές οργανώσεις προκειμένου να προωθήσουν την ιδεολογία τους και να προσηλυτίσουν νέα μέλη⁷³. Πιο συγκεκριμένα, έχει διαπιστωθεί ότι το 90% της οργανωμένης τρομοκρατίας στο διαδίκτυο πραγματοποιείται μέσω των κοινωνικών μέσων ενημέρωσης⁷⁴. Ο λόγος για τη τόσο μεγάλη χρήση του διαδικτύου και των μέσων

⁶⁸World Bank, (2011). *World Development Report 2011: Development, Violence and Security*, Washington. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από http://wdr2011.worldbank.org/sites/default/files/pdfs/WDR2011_Full_Text.pdf.

⁶⁹Aly κ.ά., 2014, σσ. 373-374.

⁷⁰British Council, (2017). *Building resilience to violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.britishcouncil.org/organisation/policy-insight-research/building-resilience-extremism>.

⁷¹ Ως φονταμενταλισμός εννοείται «η εμμονή ή επιστροφή των ατόμων σε συντηρητικά θρησκευτικά βιώματα του παρελθόντος, που οδηγεί σε αντίσταση σε κάθε ενδεχόμενη αλλαγή ή θρησκευτική μεταρρύθμιση». Βλ. Νικολαΐδη, Α. Β. (2007). *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, σ. 290.

⁷²Βλ. Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 126.

⁷³Ibid, σ. 127.

⁷⁴Weimann, G. (2012). Lone Wolves in Cyber Space. *Journal of terrorism research*, 3 (2), 75-90 σε *ibid*.

κοινωνικής δικτύωσης από εξτρεμιστικές ομάδες έγκειται στο ότι παρέχουν, λόγω της φύσης τους, τους παρακάτω παράγοντες που συντελούν στην προώθηση της δράσης τους:

-
- Σχηματισμός δικτύου και προσωπική αλληλεπίδραση
 - Απόκτηση ταυτότητας μίας ομάδας
 - Ευκολία επικοινωνίας και εξασφάλιση ανωνυμίας
 - Προώθηση προπαγανδιστικού υλικού
 - Ανταλλαγή μεθόδων δράσης
 - Παροχή εκπαίδευσης
 - Δικαιολόγηση των πράξεων
 - Επιτάχυνση της διαδικασίας ριζοσπαστικοποίησης
 - Online ριζοσπαστικοποίηση και αυτοριζοσπαστικοποίηση

Εικόνα 5. Παράγοντες του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που διευκολύνουν την αύξηση εξτρεμιστικής/τρομοκρατικής δράσης.

Πηγή: *Οδηγός τσέπης-Δράσεις κατά τις ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού*, 2016β, σ. 22.

Οι Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati (2016), μέσα από μία επισκόπηση μελετών και ερευνητών καταλήγουν στο ότι τα άτομα μπαίνουν στη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης και ανεβαίνουν στο πρώτο στάδιο της σκάλας της λόγω των παρακάτω παραγόντων⁷⁵:

- Απειλή κατά της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας του ατόμου, όταν αισθάνεται ότι το έθνος, ο πολιτισμός ή η θρησκεία του απειλείται σε προσωπικό ή σε ομαδικό επίπεδο.
- Κοινωνική περιθωριοποίηση, όταν το άτομο δεν τυγχάνει αναγνώρισης ή σωστής αναγνώρισης
- Αίσθημα ιδεολογικής αναγκαιότητας, όταν κάποιος ταυτίζεται με τις αρχές μίας ομάδας και ειδικότερα όταν διαπιστώνει κακομεταχείριση αυτής.
- Μίσος και αναζήτηση εκδίκησης εναντίον μιας ομάδας
- Μία στάση που οφείλεται σε πολιτικά ή θρησκευτικά κίνητρα, χρησιμοποιώντας τη θρησκεία ως κοινωνικο-πολιτικό οδηγό για τις ενέργειες του ατόμου.
- Η αναζήτηση νοήματος στη ζωή και λόγο ύπαρξης.

⁷⁵ Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σσ. 124-125.

- Η πλήξη μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για κάποιους οι οποίοι προέρχονται από περιβάλλοντα στα οποία τα έχουν όλα στη ζωή τους.
- Η παγκοσμιοποίηση ενθαρρύνει τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, καθώς διευκολύνει την αναζήτηση τρομοκρατικών οργάνωσεων σε παγκόσμιο επίπεδο.
- Η τεχνολογία και τα μέσα ενημέρωσης μεταφέρουν πληροφορίες και ειδήσεις που μπορεί να ενεργοποιήσει τη φαντασία του ατόμου.
- Οι συστηματικές ανισότητες μπορεί να οδηγήσουν ένα άτομο σε ριζοσπαστικές ή βίαιες αντιδράσεις στην προσπάθεια καταπολέμησής τους.
- Τα μηνύματα από τα ΜΜΕ που παρουσιάζουν τη Δύση ως την πηγή του κακού, της ανηθικότητας και της ανισότητας.
- Η πίεση των συνομηλίκων σε σχολεία και πανεπιστήμια
- Η ύπαρξη ριζοσπαστικών ομάδων που αναπτύσσουν τοπικά δίκτυα ριζοσπαστών στις οποίες εντάσσουν ευάλωτους νέους για να διαπράξουν εγκλήματα στο όνομα της θρησκείας.
- Υποσχέσεις μίας καλύτερης ή με νόημα ζωής προς τη νεολαία.

2.3. Εξτρεμισμός και κοινωνική ταυτότητα

Η εμφάνιση εξτρεμιστικών στάσεων όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, φαίνεται να συνδέεται μεταξύ άλλων με μία κρίση ταυτότητας που χαρακτηρίζει το άτομο που τις υιοθετεί. Χαρακτηριστικό είναι ότι η επικράτηση εξτρεμιστικών στάσεων μεταξύ μαθητών και φοιτητών σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αναζήτηση της ταυτότητας στην οποία βρίσκονται⁷⁶. Η κρίση αυτή μπορεί να διαφέρει ανάλογα με την κοινωνική ομάδα που παρουσιάζει τις στάσεις αυτές. Η μεγαλύτερη διερεύνηση της σύνδεσης των δύο εννοιών είναι συνεπώς αναγκαία προκειμένου να κατανοηθούν οι παράγοντες που επιδρούν στα άτομα κατά την αναζήτηση και διαμόρφωση της κοινωνικής τους ταυτότητας.

Βασική για την κατανόηση αυτής της σύνδεσης είναι η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας επεξεργάζεται κοινωνικές, γνωστικές, κοινωνικές διαδικασίες και τις αλληλεπιδράσεις τους, μέσα από τις οποίες τα άτομα συνδέουν την αντίληψη του εαυτού τους με την ιδιότητα του μέλους μίας

⁷⁶Davydov, D. G. (2015). The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment, *Russian Education & Society*, 57 (3), σσ. 150-151. doi: 10.1080/10609393.2015.1018745.

ομάδας (Hogg, 2013, σ. 437). Ο Tajfel (1981) ορίζει την κοινωνική ταυτότητα ως «το μέρος της αυτοαντίληψης του ατόμου που προέρχεται από την επίγνωση της ιδιότητας του μέλους που διαθέτει σε μία ομάδα (ή ομάδες), μαζί με την αξία και τη συναισθηματική σημασία που σχετίζεται με την ιδιότητα αυτή»⁷⁷. Σύμφωνα με τους Tajfel και Turner (1979) βασική επιθυμία κάθε ατόμου είναι η επιθυμία του για αυτοθουμασμό και για διαμόρφωση μίας θετικής ταυτότητας⁷⁸.

Η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου επηρεάζεται από την κοινωνική ταυτότητα της ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο. Συνεπώς, ανάλογα με το αν η ομάδα στην οποία είναι μέλος το άτομο αξιολογείται θετικά ή αρνητικά, επηρεάζεται ανάλογα και η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου. Η αξιολόγηση της έσω ομάδας εξαρτάται από τη σύγκρισή της με άλλες σχετικές έξω ομάδες και τη σύγκρισή τους σε τομείς που έχουν σημασία για αυτές. Όταν γίνονται θετικές υποδηλώσεις αξίας για την έσω ομάδα σε σχέση με κάποια έξω ομάδα ή έξω ομάδες, τότε η έσω ομάδα αναπτύσσει μία θετική κοινωνική ταυτότητα και υψηλό κύρος, και το άτομο-μέλος αυτής το ίδιο⁷⁹. Σε περίπτωση που οι αξιολογήσεις της ομάδας δεν είναι ικανοποιητικές και συνεπώς το ίδιο και η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου, τότε το τελευταίο θα προσπαθήσει είτε να εγκαταλείψει την υπάρχουσα ομάδα τους συμμετέχοντας σε κάποια πιο θετικά διακριτή ή/και να κάνουν την υπάρχουσα ομάδα τους πιο θετικά διακριτή⁸⁰. Αν αυτή δεν είναι δυνατή ή η αντιπαράθεση με την κυρίαρχη ομάδα πρέπει να αποφευχθεί τα μέλη μπορεί να κολλήσουν στο σύστημα αξιών της κοινωνικής αλλαγής⁸¹.

Η δημιουργία συλλογικών ταυτοτήτων αποτελεί ωστόσο και μία πολιτική μέσω της οποίας αποκτούν δύναμη εθνικά κινήματα τα οποία χρησιμοποιούν τον πολιτισμό, τη θρησκεία και την ιστορία για να δημιουργήσουν μια αίσθηση ενότητας⁸². Οι πολλαπλές ταυτότητες μπορεί να ξεχωρίζουν ανάλογα με τις περιστάσεις. Μία ισχυρή εθνική ταυτότητα μπορεί να συνδέεται σε κάποιες φυλές με τη διατήρηση της

⁷⁷Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, σ. 255 σε Tajfel, H. (1982). *Social Psychology of Intergroup Relations*. *Annual Review of Psychology*, 33 (1), σ. 24. doi:10.1146/annurev.ps.33.020182.0002.

⁷⁸Tajfel, H. & Turner, J. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*, University of Bristol, Endland, σ. 40. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.ark143.org/wordpress2/wp-content/uploads/2013/05/Tajfel-Turner-1979-AnΦ-Integrative-Theory-of-Intergroup-Conflict.pdf>.

⁷⁹Tajfel, H. & Turner, J. (n.d.). The Social identity theory of intergroup behavior, *Political Psychology*, σσ. 283-284. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/%CE%92310/Tajfel%20&%20Turner%2086_SIT_xs.pdf

⁸⁰ibid, σ. 284.

⁸¹Bryant & Vorderer, 2011, σ. 259.

⁸²Cockburn, C. (1998). *The Space Between Us: Negotiating Gender and National Identities in Conflict*, Zed Books, London, σ. 10 σε Davies, (n.d.), σσ. 3-4.

αυτοπεποίθησης και της υψηλής αυτοεκτίμησης και ως προστατευτικός παράγοντας κατά της βίας των νέων (Bhui, Dinos & Jones, 2012)⁸³. Ωστόσο, το σημείο όπου αρχίζουν να εμφανίζονται προβλήματα είναι όταν μία συγκεκριμένη ταυτότητα έχει πλήρες προβάδισμα έναντι των υπολοίπων, καθώς αυτή η κυριαρχία μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη συναισθημάτων μίσους για τους άλλους⁸⁴. Ειδικά σε κοινωνικά πλαίσια όπου πλήττεται η εθνική ταυτότητα, η θρησκεία παίρνει τη μορφή εθνοτικού εθνικισμού, επιδιώκοντας να αποτελέσει την κύρια συλλογική ταυτότητα των ατόμων αντικαθιστώντας το έθνος⁸⁵.

Τι γίνεται ωστόσο στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη πολλαπλών ταυτοτήτων; Νέοι που είναι μετανάστες ή παιδιά μεταναστών καλούνται να διαχειριστούν το ζήτημα των πολλών ταυτοτήτων που σχετίζονται με της έννοιες της πατρίδα, της φυλής, της θρησκείας, της γλώσσας κ.ά. Σε αυτό το πλαίσιο, το άτομα αυτά καλούνται να κάνουν μία επιλογή και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί η επιλογή τους να τους παρέχει ενδυνάμωση μέσα από τη χρήση βίας. Οι διάφορες μορφές ριζοσπαστικοποίησης μπορούν έτσι να αποτελέσουν μία λύση μπροστά στο δίλημμα αυτό των ατόμων και να καλύψουν βραχυπρόθεσμα τις ψυχολογικές τους ανάγκες⁸⁶. Ο Bhabha (1994) προτείνει τον όρο του υβριδισμού, ο οποίος σημαίνει δημιουργία νέων συνδυασμών ταυτοτήτων, αντί για ύπαρξη πολλαπλών ταυτοτήτων, αμφισβητώντας κατασκευές γύρω από τις έννοιες της πολυπολιτισμικότητας και της πολιτιστικής πολυμορφίας που τονίζουν διαφορές σε κοινωνικό επίπεδο⁸⁷.

Με τον τρόπο αυτό γίνεται αντιληπτό πως η σύνδεση του εξτρεμισμού με την έννοια της ταυτότητας φέρνει στην επιφάνεια και μία άλλη σύνδεση, αυτή του εξτρεμισμού και της μετανάστευσης. Αναγκαίο είναι να υπογραμμιστεί ότι η μετανάστευση δεν αποτελεί από μόνη της ένα φαινόμενο που οδηγεί στην εμφάνιση φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης, παρότι σε πολλές περιπτώσεις βλέπουμε την αντιμετώπιση μεταναστών και προσφύγων ως πιθανούς τρομοκράτες. Η μετανάστευση κρύβει μέσα της ένα ζήτημα φυλής, με ορισμένες φυλές να θεωρούνται κατώτερες

⁸³ Bhui, K., Dinos, S. & Jones, E. (2012). Psychological process and pathways to radicalization, *Journal of Bioterrorism & Biodefense*, σ. 3. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.omicsonline.org/psychological-process-and-pathways-to-radicalization-2157-2526.S5-003.pdf>.

⁸⁴ Davies, n.d., σ. 4.

⁸⁵ Heywood, 2007, σ. 235.

⁸⁶ Bhui κ.ά., 2012, σ. 3.

⁸⁷ Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*, Routledge, London and New York, σσ. 111,120 σε Davies, n.d., σ. 4.

άλλων. Μέσα από τη στρατιωτική και οικονομική κυριαρχία των Ευρωπαϊκών εθνών από το παρελθόν, η κυριαρχία αυτή ταυτίστηκε με το λευκό τους χρώμα. Αποτέλεσμα αυτού είναι η δυσαρέσκεια της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών και η εμφάνιση κοινωνικών διακρίσεων και αδικιών, που με τη σειρά τους αυξάνουν το ενδεχόμενο σύγκρουσης⁸⁸.

Πολιτικές ιδέες και ιδεολογίες

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος των ιδεών και ιδεολογιών και της αλληλεπίδρασής τους στη διερεύνηση των φαινομένων που πραγματεύεται η εργασία, οι οποίες και χαρακτηρίζουν την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου. Σύμφωνα με τον Heywood (2007), η σημασία τους έγκειται στο γεγονός ότι τόσο οι ιδέες όσο και οι ιδεολογίες δίνουν τη δυνατότητα κατανόησης και εξήγησης του κόσμου, όπου το κάθε άτομο τον προσεγγίζει υπό το πρίσμα των δικών του πεποιθήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, όλοι οι άνθρωποι εκφράζουν τις απόψεις τους εκφράζοντας παράλληλα και πολιτικές ιδέες, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου και να κινητοποιούν την πολιτική του δραστηριότητα⁸⁹.

Παρότι δεν υπάρχει συγκεκριμένος ορισμός για τον όρο «ιδεολογία», ο David McLellan (1995) προσεγγίζει την έννοια ως την πιο αόριστη ιδέα στον χώρο των κοινωνικών επιστημών και υποστηρίζει ότι έχει αποτελέσει πεδίο αντιπαράθεσης⁹⁰. Οι αντιπαράθεσεις γύρω από τον συγκεκριμένο όρο οφείλονται στο γεγονός ότι μέσα από την έννοια της ιδεολογίας αντικατοπτρίζεται η σύνδεση ανάμεσα στη θεωρία και την πρακτική, καθώς και η πάλη μεταξύ των πολιτικών ιδεολογιών⁹¹. Ο Heywood (2007) ειδικότερα αναφέρει για την έννοια της ιδεολογίας:

«Μια ιδεολογία είναι ένα περισσότερο ή λιγότερο συνεκτικό σύνολο ιδεών που παρέχει τη βάση για οργανωμένη πολιτική δράση, είτε πρόκειται για τη διατήρηση, την τροποποίηση ή την ανατροπή του υφιστάμενου συστήματος εξουσίας. Επομένως, όλες οι ιδεολογίες (α) προσφέρουν μια περιγραφή της υπάρχουσας τάξης, συνήθως με τη μορφή μιας «κοσμοθεωρίας», (β)

⁸⁸Cantle, T. (2005). Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity, Institute of Community Cohesion, UK, σ. 6.

⁸⁹Heywood, 2007, σ. 2.

⁹⁰Βλ. McLellan, D. (1995). Ideology. 2nd edn. Milton Keynes: Open University Press σε <http://www.retawprojects.com/uploads/politics-ideologies.pdf> σ. 4

⁹¹ Ibid, σσ. 4-5.

προωθούν ένα μοντέλο ενός επιθυμητού μέλλοντος, ένα όραμα της «καλής κοινωνίας» και (γ) εξηγεί πώς μπορεί και πρέπει να επιφέρει η πολιτική αλλαγή - πώς να φτάσετε από (α) σε (β).»⁹²

Οι πολιτικές ιδέες καθορίζονται από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο και διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις των κοινωνικών ομάδων, οι οποίες διαφοροποιούνται από κοινωνική τάξη σε κοινωνική τάξη και ενισχύουν την αίσθηση του ανήκειν. Παράλληλα, οι πολιτικές ιδέες συμβάλλουν και στη διαμόρφωση των πολιτικών συστημάτων και των συστημάτων διακυβέρνησης. Παραδείγματος χάριν, σε βαθιές θρησκευτικές ιδέες βασίζονται οι απόλυτες μοναρχίες, σε μαρξιστικές-λενινιστικές ιδέες τα εθνικά κομμουνιστικά πολιτικά συστήματα⁹³. Πολιτικές ιδέες χρησιμοποιούνται από κυβερνητικούς ηγέτες αποσκοπώντας στην ιδεολογική χειραγώγηση των πολιτών, όπως στις περιπτώσεις του φασισμού και του κομμουνισμού όπου οι ιδέες αποκτούν καταπιεστικό και αυταρχικό χαρακτήρα⁹⁴. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι περιπτώσεις της ναζιστικής Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης, με τις αντίθετες απόψεις είτε να λογοκρίνονται είτε να καταστέλλονται⁹⁵.

2.4. Κατηγορίες εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης

Τόσο η ριζοσπαστικοποίηση όσο και ο εξτρεμισμός σχετίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις με θρησκευτικούς ή πολιτικούς παράγοντες που γεννούν στα άτομα κίνητρα ανάληψης δράσης προκειμένου να επέλθει κοινωνική αλλαγή. Στο πλαίσιο αυτό, αναδύονται τα φαινόμενα του θρησκευτικά και πολιτικά υποκινούμενου εξτρεμισμού που συνοδεύουν μέχρι σήμερα την ανθρώπινη ιστορία. Στην υποενοότητα αυτή εξετάζονται ξεχωριστά οι παραπάνω κατηγορίες ώστε να κατανοηθούν τα πλαίσιά τους. Ωστόσο σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι παρότι θα εξεταστούν μεμονωμένα, παρατηρείται σύνδεση του πολιτικού εξτρεμισμού με τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, με τη σύνδεσή τους να πηγάζει από αίτια που σχετίζονται με την κατάρρευση ολοκληρωτικών καθεστώτων και πολιτικών θρησκειών (Weinberg & Pedahzur, 2005, σ. 2).

⁹² Heywood, 2007, σσ. 9-10.

⁹³ Ibid, σ. 3.

⁹⁴ Ibid, σσ. 14-15.

⁹⁵ Ibid, σ. 5.

Θρησκευτικά υποκινούμενος/η

Ο θρησκευτικά υποκινούμενος και ειδικότερα ο ισλαμικός εξτρεμισμός απασχόλησε έντονα τα τελευταία χρόνια τη διεθνή κοινότητα λόγω των τρομοκρατικών επιθέσεων που έγιναν από Ισλαμιστές σε χώρες όπως το Λονδίνο (Ιούλιος 2005), το Παρίσι (Νοέμβριος 2015) και τις Βρυξέλλες (Μάρτιος 2016) από άτομα που γεννήθηκαν στις χώρες αυτές⁹⁶. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεν πρόκειται για ένα φαινόμενο που αφορά μόνο την Ευρώπη, αλλά τον παγκόσμιο χώρο. Διευκρινίζεται ότι σκοπός της συγκεκριμένης υποενότητας δεν είναι σε καμία περίπτωση να στοχοποιήσει κοινωνικές ομάδες και ειδικότερα αυτή των μουσουλμάνων, οι οποίοι όπως αναφέρεται στη συνέχεια υφίστανται έναν γενικό κοινωνικό στιγματισμό, αλλά αποσκοπεί στη διερεύνηση του φαινομένου λόγω περιστατικών που απασχόλησαν τη διεθνή κοινότητα τα τελευταία χρόνια από Ισλαμιστές στο όνομα της θρησκείας.

Στον ευρωπαϊκό χώρο οι μουσουλμάνοι αποτελούν την μεγαλύτερη θρησκευτική μειονότητα και το Ισλάμ τη ταχύτερα αναπτυσσόμενη θρησκεία (Archick, Rollins & Woehrel, 2005, σ. 1). Στη Δυτική Ευρώπη φαίνεται να επικρατεί μία αίσθηση πολιτισμικής, κοινωνικής και πολιτικής ισλαμοφοβίας και αντι-μουσουλμανικής, η οποία συνιστά όχι μόνο φόβο της θρησκείας του Ισλάμ αλλά και των πολιτιστικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων που φέρνουν στις κοινωνίες υποδοχής⁹⁷. Υπάρχει ακόμα η τάση όταν οι μουσουλμάνοι εκφράζουν κάποια αντίθετη άποψη να χαρακτηρίζονται ως εξτρεμιστές⁹⁸. Στην επικράτηση αυτού του αισθήματος εντείνεται και από το γεγονός ότι σε πολλές χώρες έχουν παρατηρηθεί ακροδεξιές ομάδες να προσπαθούν να δημιουργήσουν μία απειλητική εικόνα γύρω από τον μουσουλμανικό πληθυσμό, κάτι που παρατηρείται ιδιαίτερα στα κέντρα μεγάλων πόλεων όπου είναι και περισσότερο αισθητή η παρουσία τους⁹⁹. Επιπλέον, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης συντελούν επίσης στην ίδια κατεύθυνση, καθώς χρησιμοποιούν γλώσσα για να περιγράψουν τους μουσουλμάνους που είναι συχνά βίαιη, υπονοώντας έτσι ότι το Ισλάμ είναι επίσης βίαιο με αποτέλεσμα να επηρεάζεται ανάλογα και η κοινή γνώμη¹⁰⁰.

⁹⁶Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 118.

⁹⁷ Caldwell, C., (2009). *Reflections on the revolution in Europe: immigration, Islam, and the West*. Doubleday. New York σε Abbas, T. (2012). The symbiotic relationship between Islamophobia and radicalisation, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), σ. 346. doi: 10.1080/17539153.2012.723448. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17539153.2012.723448?needAccess=true>.

⁹⁸Kundnani, 2015, σ. 28.

⁹⁹Abbas, 2012, σ. 345.

¹⁰⁰Ibid, σ. 352.

Παρότι η πλειοψηφία των μουσουλμάνων στην Ευρώπη δεν συμμετέχει σε εξτρεμιστικές οργανώσεις, έχουν αναπτυχθεί στον Ευρωπαϊκό χώρο εξτρεμιστικές οργανώσεις από Ισλαμιστές με στόχο την πραγματοποίηση τρομοκρατικών επιθέσεων. Αυτή η στροφή προς τη βία, που όπως είδαμε στην ενότητα των βαθύτερων αιτιών του φαινομένου δεν σχετίζεται τόσο με τη θρησκεία αυτή καθαυτή, μπορεί να ερμηνευθεί μέσα από το γεγονός ότι μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού στην Ευρώπη αποτελείται από φτωχούς, άνεργους, με πολλούς να αισθάνονται ότι υφίστανται μία πολιτιστική αλλοτρίωση από τις χώρες υποδοχής ή ότι γίνονται εις βάρος τους κοινωνικές αδικίες. Η κατάσταση αυτή αποτέλεσε απόρροια του ότι κάποιες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία, η Αυστρία και η Ελβετία, τους θεώρησαν ως προσωρινούς εργαζόμενους με αποτέλεσμα να μην διαμορφώσουν αποτελεσματικές πολιτικές ένταξής τους, ενώ άλλες όπως η Βρετανία, οι Κάτω Χώρες και η Γαλλία έκαναν προσπάθειες ενσωμάτωσής τους που ωστόσο δεν ήταν αρκετές καθώς αναπτύχθηκαν διακριτές μουσουλμανικές κοινότητες¹⁰¹.

Στις παράλληλες αυτές κοινωνίες μεταναστών που δημιουργούνται με τον τρόπο αυτό στις ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται άτομα που μπορούν να αποτελέσουν στόχους για προσηλυτισμό από ριζοσπαστικές ομάδες, λόγω του ότι βιώνουν την αδυναμία ένταξης στις κοινωνίες υποδοχής (Baker, Mitchell & Tindall, 2007). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Sageman¹⁰², ο παράγοντας που ωθούσε τους νέους στο να μπουν στη διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης ήταν αυτός της μοναξιάς που ένιωθαν στις κοινωνίες υποδοχής. Το αίσθημα αυτό, τους ωθούσε στο να βρουν άτομα όπως εκείνοι στα τζαμιά, στα οποία πήγαιναν με σκοπό όχι τόσο τη θρησκευτική λατρεία όσο την ανάπτυξη φιλιών. Στους χώρους αυτούς ξεκινούσε ωστόσο η ένταξή τους σε κλίκες που προωθούσαν τη χρήση βίας¹⁰³.

Υπάρχει όμως τελικά κάποια σύνδεση ανάμεσα στη θρησκεία και τη διενέργεια τρομοκρατικών πράξεων; Η Davies (χ.χ.) αναγνωρίζει μία πολύπλοκη σύνδεση ανάμεσα στις δύο έννοιες και τονίζει τη τάση πολιτικοποίησης της θρησκείας και την εκμετάλλευσή τους από κρατικούς χορηγούς για σκοπούς τους¹⁰⁴. Όσο και τη σύνδεση του Ισλάμ με τη τρομοκρατία υποστηρίζει ότι όλες οι θρησκείες είναι

¹⁰¹ Archick κ.ά., 2005, σ. 2.

¹⁰² Πρώην εξεταστής υποθέσεων της CIA σε Telvick, M. (2005). Al Qaeda Today: The New Face of the Global Jihad, *Frontline*. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/front/etc/today.html>.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Davies, n.d., σ. 2.

φονταμενταλιστικές¹⁰⁵. Ο Pape (2005) υποστηρίζει ότι υπάρχει μικρή σχέση μεταξύ της τρομοκρατίας αυτοκτονίας και του ισλαμικού φονταμενταλισμού ή οποιασδήποτε άλλης θρησκείας του κόσμου, αναφέροντας πως η θρησκεία χρησιμοποιείται ως εργαλείο για στρατηγικούς στόχους οργανώσεων, αλλά είναι σπάνια η αιτία για την εκδήλωση τρομοκρατικών πράξεων¹⁰⁶.

Υπάρχει ωστόσο μία έντονη επικέντρωση στο Ισλάμ και τη σχέση του με τη πραγματοποίηση τρομοκρατικών πράξεων σε σχέση με εξτρεμιστές άλλων θρησκειών. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι μουσουλμανικός πληθυσμός βρίσκεται σε όλο τον κόσμο και συνεπώς η επιρροή των πράξεων των πιστών του είναι πιο έντονη σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁰⁷. Επιπρόσθετα, το Ισλάμ αποτελεί μία σταθερή ταυτότητα που δρα καθησυχαστικά για όσους που αντιμετωπίζουν ζητήματα σύγχυσης ταυτότητας και δυσκολία προσαρμογής σε μία νέα χώρα¹⁰⁸. Παρόλα αυτά, η αναζήτηση της προσωπικής ταυτότητας για τους περισσότερους νέους μουσουλμάνους περιλαμβάνει τον πειραματισμό με θέματα πίστης και ορότιμους τους, ο οποίος αν και δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ριζοσπαστικοποίηση, αν συνδυαστεί με αίσθημα αδικίας και έλλειψη εμπιστοσύνης προς το πολιτικό σύστημα, μπορεί να καταστήσει κάποιο άτομο ευάλωτο σε ριζοσπαστικές ιδεολογίες¹⁰⁹.

Ιδιαίτερα σημαντικό ωστόσο είναι να παρουσιασθεί και μία άλλη ερευνητική άποψη σύμφωνα με την οποία ακραίες ιδεολογίες στη θρησκεία εντάσσονται στην κατηγορία του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Ειδικότερα, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός αποτελεί μία κατηγορία, σύμφωνα με την οποία η πολιτική και η κοινωνική ζωή καθορίζονται με βάση βαθιά ριζωμένες θρησκευτικές αρχές και ιδεολογίες, οι οποίες συνήθως πηγάζουν από ιερά κείμενα¹¹⁰. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός πορεί να αποτελέσει μέσο πολιτικής ανανέωσης που να στοχεύει στην άσκηση επιρροής από ένα ηγέτη σε περιθωριοποιημένους ή καταπιεσμένους λαούς για τη διαμόρφωση μίας ενιαίας πολιτικής κουλτούρας ή για την ενίσχυση μίας εθνικής ταυτότητας. Οι κύριες μορφές του θρησκευτικού φονταμενταλισμού είναι ο

¹⁰⁵Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 122.

¹⁰⁶ Pape, 2005, σσ, 1-2.

¹⁰⁷Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 118.

¹⁰⁸Bhui κ.ά., 2012, σ. 3.

¹⁰⁹Christman, 2012, σ. 24.

¹¹⁰Heywood, 1997/2006, σ. 100.

ισλαμικός φονταμενταλισμός, ο χριστιανικός φονταμενταλισμός και άλλες κατηγορίες φονταμενταλισμού¹¹¹.

Μεταξύ αυτών των κατηγοριών, αναφέρεται ότι ο πολιτικά σημαντικότερος είναι ο ισλαμικός φονταμενταλισμός¹¹². Υποστηρίζεται πως στην πραγματικότητα όλοι οι Μουσουλμάνοι μπορούν να θεωρηθούν φονταμενταλιστές λόγω της βαθιάς πίστης τους στο Κοράνι, η οποία αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό τους¹¹³. Ωστόσο, η έννοια του ισλαμικού φονταμενταλισμού αναφέρεται σε μία μαχητική πίστη στις ισλαμικές πεποιθήσεις και ιδεολογίες και στη θεώρησή τους ως τις βασικές αρχές στις οποίες βασίζεται η κοινωνική και πολιτική ζωή και με τις οποίες πρέπει να συμβαδίζει η προσωπική ηθική. Οι θρησκευτικοί φονταμενταλιστές υποστηρίζουν πως η θρησκεία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτική λόγω του ενδιαφέροντός της για κοινωνική ανασυγκρότηση¹¹⁴. Το πλαίσιο αυτό της απόλυτης πίστης στις θρησκευτικές αρχές των κειμένων και στην εφαρμογή τους από όλους σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, συνεπάγεται ως έννοια την επιδίωξη δημιουργίας ενός «ισλαμικού κράτους» στο οποίο θα εφαρμόζεται ο ισλαμικός νόμος¹¹⁵.

Πολιτικά υποκινούμενος/η

Η πολιτική ριζοσπαστικοποίηση μπορεί να προσεγγιστεί ως μία αλλαγή στα πιστεύω, τα συναισθήματα και τη δράση για υποστήριξη μίας ομάδας και θυσία για τους σκοπούς της¹¹⁶, που συμβαίνει στα πλαίσια ενός μηχανισμού δράσης-αντίδρασης, στην οποία καθοριστικό ρόλο παίζει το κράτος¹¹⁷. Ο πολιτικός εξτρεμισμός ήταν και εξακολουθεί να είναι η συχνότερη μορφή ριζοσπαστικοποίησης, ειδικά στην Ευρώπη¹¹⁸. Γενικά αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που χαρακτηρίζεται από την επικράτηση μίας ασπρόμαυρης σκέψης σύμφωνα με την οποία αξιολογούνται τα κοινωνικά ερεθίσματα ως μαύρα ή άσπρα¹¹⁹.

¹¹¹ Heywood, 2007, σ. 244.

¹¹² Heywood, 1997/2006, σ. 101.

¹¹³ Heywood, 2007, σ. 244.

¹¹⁴ Ibid, σ. 236.

¹¹⁵ Ibid, σ. 244.

¹¹⁶ McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 428.

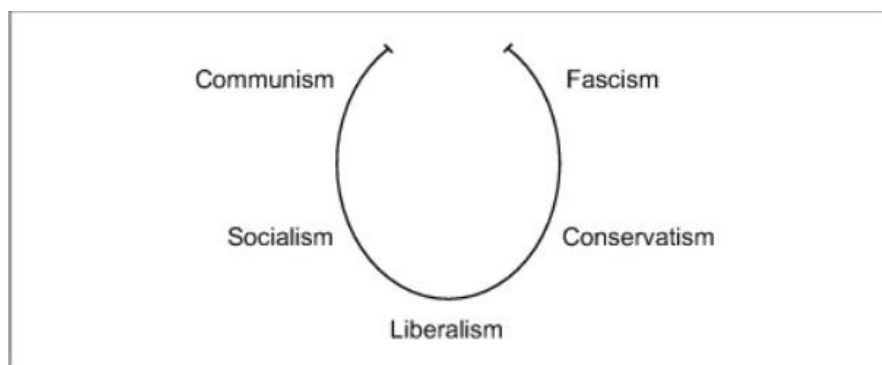
¹¹⁷ Ibid, σ. 430.

¹¹⁸ Schmid, 2013.

¹¹⁹ Greenberg, J., & Jonas, E. (2003). *Psychological motives and political orientation—The left, the right, and the rigid*: Comment on Jost et al. *Psychological Bulletin*, 129, 376–382 σε Van Prooijen, J. W.,

Σαν φαινόμενο ο πολιτικός εξτρεμισμός αποκτά κοινωνική διάσταση όταν περιλαμβάνει τη δημιουργία ομάδων για την επιδίωξη των στόχων των οποίων χρησιμοποιούν τα μέλη τους χρησιμοποιούν ανεπίτρεπτα μέσα και οδηγούν σε επιζήμια αποτελέσματα (Breton, Galleotti, Salmon, Wintrobe, 2002, σ. 44). Ωστόσο, είναι πιθανό πολιτική ριζοσπαστικοποίηση να εμφανιστεί και σε μεμονωμένα άτομα που οδηγούνται στη πολιτική βία. Σε αυτή την περίπτωση είναι πολύ πιθανό, περισσότερο από τις υπόλοιπες κατηγορίες, η κινητοποίηση και ανάληψη δράσης του ατόμου να οφείλεται σε ζητήματα ψυχοπαθολογίας¹²⁰.

Με την έννοια πολιτικός εξτρεμισμός εννοείται τόσο ο ακροαριστερός/αναρχικός όσο και ο ακροδεξιός. Γενικότερα υπάρχουν πολλές πολιτικές ιδεολογίες οι οποίες χαρακτηρίζονται από διαφορετική θεώρηση της πολιτικής πραγματικότητας¹²¹. Στα άκρα βρίσκονται ο κομμουνισμός και ο φασισμός όπως απεικονίζεται στο παρακάτω σχήμα:

Εικόνα 6: Φάσμα πετάλου πολιτικών ιδεολογιών.

Πηγή: Heywood, A. (2007). *Political ideologies: An introduction, 3rd edition*. Palgrave Macmillan, σ. 14.

Και τα δύο άκρα, ανέπτυξαν στο παρελθόν αυταρχικές μορφές πολιτικής κυριαρχίας που επέβαλλαν την υπακοή και καταπιεστικά συστήματα κανόνων, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από κάποιους ως ολοκληρωτικά καθεστώτα¹²². Χαρακτηριστικά παραδείγματα ολοκληρωτικών καθεστώτων στις δύο πλευρές στην Ιστορία, είναι αυτό της ναζιστικής Γερμανίας η οποία βασίστηκε στον φυλετισμό μέσα από τη λατρεία της άριας φυλής και τον αντισημιτισμό για την επιδίωξη εξολόθρευσης των Εβραίων¹²³

Krouwel, A. P. M. & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories, *Social Psychological and Personality Science*, 6 (5), σ. 251. doi: 10.1177/1948550614567356.

¹²⁰McCauley & Moskalenko, 2008, σ. 19.

¹²¹ Heywood, 1997/2006, σ. 71.

¹²² Heywood, 2007, σσ. 8, 14-15.

¹²³Heywood, 1997/2006, σ. 96.

όσον αφορά τον φασισμό και στον κομμουνισμό την ολοκληρωτική κυβέρνηση που διαμόρφωσε ο Στάλιν στην ΕΣΣΔ, η οποία λειτουργούσε μέσω του συστήματος του εκφοβισμού, της καταστολής και του τρόμου¹²⁴.

Ο ακροδεξιός εξτρεμισμός προσεγγίζει γενικά την εθνική ταυτότητα ως υπέρτατη αξία του ατόμου το οποίο και αντιτίθεται σε κάθε κίνδυνο αλλοίωσής της και συμβάλλει στην εδραίωση σχετικών αντιλήψεων με τη βία¹²⁵. Στο πλαίσιο του φασισμού, η ατομική ταυτότητα παύει να υπάρχει και αυτήν αντικαθιστά η ταυτότητα της κοινότητας ή της κοινωνικής ομάδας, ενώ τα μέλη των κοινωνιών ή των ομάδων είναι πρόθυμα να θυσιάσουν τη ζωή τους για τη δόξα τους έθνους ή της φυλής του στα πλαίσια μίας απόλυτης πίστης σε έναν πολιτικό ηγέτη¹²⁶. Για τους λόγους αυτούς, παράγοντες όπως η πολιτική αστάθεια, η οικονομική κρίση και η διακρατικές μετακινήσεις πληθυσμών μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες όξυνσης ακροδεξιών ιδεολογιών¹²⁷. Η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων στον εκλογικό χώρο στις δυτικές Ευρωπαϊκές χώρες που παρατηρείται έντονα και σήμερα, ξεκίνησε από τα μέσα του 1980¹²⁸.

Ο φασισμός συνδέεται γενικά με τις έννοιες του φυλετισμού και του ρατσισμού. Ειδικότερα, συνδέεται με τον φυλετισμό δηλαδή τον διαχωρισμό των λαών σε βιολογικά διακριτές «φυλές» με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά τους και τις κοινωνικές, διανοητικές και ηθικές διαφορές που αυτές επιφέρουν στα άτομα. Ο πολιτικός ρατσισμός εντοπίζεται στην επιδίωξη φυλετικών διαχωρισμών με βάση την υπεροχή κάποιων φυλών είτε υπάρχει είτε όχι κάποια φυλετική θεωρία στην οποία βασίζονται οι υποστηρικτές της¹²⁹. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκεκριμένη ιδεολογία πιστεύει στην ανάγκη διατήρησης της «καθαρής φυλής», υποστηρίζει τον βιολογικό ρατσισμό¹³⁰ και στοχοποιούν ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, καλλιεργώντας σε κοινωνικό επίπεδο ειδικότερα την Ισλαμοφοβία και την ομοφοβία¹³¹.

¹²⁴ Ibid, σ. 90.

¹²⁵ Ibid, σ. 22.

¹²⁶ Heywood, 1997/2006, σ. 96.

¹²⁷ Heywood, 2007, σ. 172-173.

¹²⁸ Mudde, 1996, σ. 225.

¹²⁹ Heywood, 2007, σσ. 184-185.

¹³⁰ Βιολογικός ρατσισμός είναι η αντίληψη σύμφωνα με την οποία δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίσοι, αλλά ανάλογα με το χρώμα, την εθνικότητα ή τη θρησκεία τους διαχωρίζονται σε ανώτερους και κατώτερους σε Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/ση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, 2016α, σ. 22.

¹³¹ Ibid.

Ο κομμουνισμός από την άλλη πλευρά, αποβλέπει στην εξαφάνιση των κοινωνικών τάξεων και στο μοίρασμα του πλούτου σε όλους τους πολίτες¹³². Με την ιδεολογία αυτή ο Μαρξ, υποστήριζε πως θα μπορέσουν όλοι να αναπτύξουν ελεύθερα τις ικανότητές τους¹³³. Η αναρχική ιδεολογία από την άλλη, εμφανίστηκε στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, λίγο πριν την εποχή της μαζικής οργάνωσης και έχει ως όραμά της την απελευθέρωση των λαών από την πολιτική κυριαρχία και την οικονομική εκμετάλλευση (Kinnna, 2005., σ. 3). Ειδικότερα, η αναρχία συνδέει το κράτος με την αίσθηση της καταπίεσης και επιδιώκει παράλληλα την κατάργηση των νόμων και τη δημιουργία μίας κοινωνικής τάξης¹³⁴, ενώ βασική επιδίωξη της ριζοσπαστικής αριστερής ιδεολογίας είναι η ανακατανομή του εισοδήματος με στόχο τη μείωση της ανισότητας του εισοδήματος στο κοινωνικό πλαίσιο (Visseretal, 2014, σ. 554).

2.5. Ο εξτρεμισμός των νέων

Δεδομένου ότι όπως διαπιστώθηκε στην υποενότητα αναφορικά με το προφίλ των εξτρεμιστών, το μεγαλύτερο ποσοστό που προσηλυτίζεται από τις εξτρεμιστικές οργανώσεις είναι νέα άτομα, η διερεύνηση του εξτρεμισμού των νέων αποκτά αυξημένη σημασία. Ιδιαίτερη έμφαση φαίνεται να δίνεται μεταξύ αυτών στους έφηβους οι οποίοι είναι μία ομάδα ευάλωτη στις ιδεολογικές επιρροές, καθώς διανύουν μία περίοδο έντονης ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης με βασικά της χαρακτηριστικά την αναζήτηση της οντολογικής ασφάλειας και την εδραίωση της ιδεολογικής ταυτότητας¹³⁵. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η ηλικία των νέων που συμμετέχουν σε εξτρεμιστικές οργανώσεις έχει μειωθεί στα 13, 14 ή 15 έτη¹³⁶.

Ο Davydov (2015) εντοπίζει στην έρευνά του τα παρακάτω πέντε αίτια που ακολουθούν, στα οποία οφείλεται ο νεανικός εξτρεμισμός¹³⁷:

- Ο ρομαντισμός των νέων λόγω της ηλικίας τους και η προσπάθειά τους να συμμετάσχουν ενεργά και να ξεπεράσουν εμπόδια που συναντούνε. Σύμφωνα με τον Vygotskii σε αυτή την ηλικία υπάρχει «κυριαρχία του ρομαντισμού» στα πλαίσια της οποίας οι νέοι αναζητούν την περιπέτεια και τον κοινωνικό

¹³² Heywood, 1997/2006, σ. 89.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Heywood, 2007, σσ. 130-150.

¹³⁵ Aly κ.ά., 2014, σ. 373.

¹³⁶ Nordbruch, 2016, σ. .3.

¹³⁷ Davydov, 2015, σ. 149-155.

ηρωισμό¹³⁸, ενώ επίσης υπάρχει και «κυριαρχία της προσπάθειας», στην οποία οι νέοι ρέπουν προς την αντίσταση για να ξεπεράσουν τα εμπόδια, κάτι που κατά τη διάρκεια της ειρήνης και σε αστικό περιβάλλον εμφανίζεται ως διαμαρτυρία.

- Η ταύτιση με εξτρεμιστές σχετίζεται με τη τάση των νέων να απαξιώνουν τις κοινωνικές νόρμες και αξίες, αναζητώντας άλλες μη αποδεκτές μέσα από τη δημιουργία εξτρεμιστικών συμμοριών. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με την ενίσχυση της δικής τους αντίληψης για τον εαυτό τους που πετυχαίνουν μέσα από τη διαμόρφωση μίας εξτρεμιστικής θέσης προς μια διαφορετική εθνικότητα ή θρησκευτική ομάδα, η οποία αισθάνονται ότι απειλεί την αυτοεκτίμησή τους και την ομάδα στην οποία ανήκουν.
- Ο σχηματισμός ενός αυταρχικού συμπλέγματος προσωπικότητας για ακλόνητο σεβασμό των αρχών μέσα σε μια ομάδα, υπερβολική ανησυχία για τα θέματα της κατάστασης και της εξουσίας, στερεότυπες κρίσεις και εκτιμήσεις και μισαλλοδοξία προς την αβεβαιότητα. Συχνά, οι έφηβοι επιλέγουν ως στόχους τους ανθρώπους διαφορετικής φυλής, εθνικότητας ή θρησκείας, περιθωριοποιημένους ανθρώπους (αστέγους, τοξικομανείς) που κατέχουν διαφορετικές πολιτικές απόψεις ή ακόμα και διαφορετικές προτιμήσεις στη μουσική και στα σπορ.
- Η κουλτούρα της βίας που έχει ρίζες στην κοινωνία.
- Η ροπή προς την εξτρεμιστική συμπεριφορά από τις δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και τη δυσαρέσκεια των ατόμων ως προς αυτές.

Έρευνες υποδεικνύουν επίσης ότι οι νέοι των αστικών περιοχών που έχουν αποκτήσει ένα επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά έχουν λίγες προοπτικές απασχόλησης και καμία ευκαιρία να εκφράσουν διαφωνία ή να συμμετάσχουν εποικοδομητικά στις πολιτικές διαδικασίες, θεωρούνται ως ομάδα πιθανών προσλήψεων για όσους υποκινούν τους άλλους στη βία¹³⁹. Από την άλλη, παράγοντες όπως η φτώχεια, η ανισότητα, η αίσθηση της αδικίας, η διαφθορά, η αδύναμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη μπορεί να οδηγήσουν σε ριζοσπαστικοποίηση και βίαιο εξτρεμισμό¹⁴⁰. Παράλληλα, στην

¹³⁸ Vygotskij, L.S. (1984). *Sobranie sochinenni, Detskaia psikhologija*, 4 (6), Moscow, σ. 37 σε ibid σ. 149.

¹³⁹ Paffenholz, T. & Brede, D. (2004). *Lessons Learnt from the German Anti-Terrorism Package (ATP)*, Deutsches Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn, 40-48. σε UNICEF, 2009, σ. 14.

¹⁴⁰ Difraoui, A. E. (2017). The role of culture in preventing and reducing violent extremism, MORE EUROPE—external cultural relations, σ. 1. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.moreeurope.org/sites/default/files/paper_role_of_culture_pve_more_europe_28.09.2017_0.pdf.

περίπτωση των εφήβων μεταναστών, εκείνοι μπαίνουν συχνά στη διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης εξαιτίας των συναισθημάτων θυμού που τους δημιουργούνται από το γεγονός ότι παρότι αποτελούν δεύτερης γενιάς Μουσουλμάνους εξακολουθούν να θεωρούνται μετανάστες και να μην μπορούν να ενταχθούν στην κοινωνία¹⁴¹.

2.6. Χαρακτηριστικά εξτρεμιστών

Η ριζοσπαστικοποίηση σαν φαινόμενο αφορά διάφορα τμήματα της κοινωνίας, γεγονός που καθιστά πολύ δύσκολη τη σκιαγράφηση ενός συγκεκριμένου προφίλ του ατόμου που είναι ευάλωτο σε ακραίες ιδεολογίες¹⁴². Ο Christmann (2012), μέσα από μία συστηματική επισκόπηση πηγών, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ισλαμική ριζοσπαστικοποίηση και τρομοκρατία αφορούν έναν πολύ ετερογενή πληθυσμό με χαρακτηριστικά που ποικίλλουν όσον αφορά την εκπαίδευση, το οικογενειακό υπόβαθρο, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση και το εισόδημά τους¹⁴³.

Ωστόσο, ιδιαίτερη σημασία δίνεται στη βιβλιογραφία στην ανάγκη αναγνώρισης των ατόμων που είναι ευάλωτα στον προσηλυτισμό από ριζοσπαστικές οργανώσεις, προκειμένου να διαμορφωθούν κατάλληλες πρακτικές παρέμβασης. Σε γενικές γραμμές πιο ευάλωτοι απέναντι στην εξτρεμιστική ιδεολογία είναι άτομα νεαρής ηλικίας, δυσαρεστημένοι και αποξενωμένοι που αναζητούνε μία θετική ταυτότητα¹⁴⁴. Στο πλαίσιο αυτό, πολλοί ερευνητές έχουν επιχειρήσει όχι να ορίσουν ένα συγκεκριμένο προφίλ ατόμου, αλλά να εξακριβώσουν αν υπάρχουν ομοιότητες σε χαρακτηριστικά ατόμων με έντονα εξτρεμιστική δράση.

Οι Russell και Miller (2008), κάνοντας μία έρευνα σε τρομοκρατικές οργανώσεις, κατάφεραν να βγάλουν κάποια γενικά συμπεράσματα για την πλειοψηφία των μελών οργανώσεων των οποίων τα χαρακτηριστικά ερευνήθηκαν. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούσαν τομείς όπως η ηλικία, το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, οι σπουδές, η οικογενειακή κατάσταση, η καταγωγή κ.ά. Ειδικότερα, τα συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκαν ήταν:

¹⁴¹ Bizina & Gray, 2014, σ. 73.

¹⁴² Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/ση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, 2016β, σελ. 7.

¹⁴³ Christmann, 2012, σ. 4.

¹⁴⁴ Bhui, 2012, σ. 3.

- Η συνήθης ηλικία των τρομοκρατών στην πλειοψηφία των ομάδων που διερευνήθηκαν ήταν 22-25 έτη.
- Η συντριπτική πλειοψηφία που εκτελεί τρομοκρατικές ενέργειες αποτελεί αντρικό πληθυσμό. Παρότι υπήρξαν περιπτώσεις γυναικών που ανέλαβαν ηγετικούς ρόλους σε τρομοκρατικές οργανώσεις, διαπιστώνεται ότι η πλειοψηφία των γυναικών αναλαμβάνουν υποστηρικτικούς ρόλους στη δράση των οργανώσεων, γιατί φαίνεται να είναι σε αυτές πιο αποτελεσματικές σε σχέση με τους άντρες.
- Οι περισσότεροι ήταν ανύπαντρα μέλη προκειμένου να υπάρξει άνεση στην μετακίνηση και προσήλωση σε έναν επαναστατικό σκοπό.
- Οι περισσότεροι από τους αστικούς τρομοκράτες είναι είτε ντόπιοι είτε έχουν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα στην πόλη στην οποία δραστηριοποιούνται.
- Ανήκαν σε μεσαίες ή και υψηλές κοινωνικές τάξεις με γονείς που εργάζονταν σε καταξιωμένα κοινωνικά επαγγέλματα.
- Τόσο τα μέλη όσο και οι αρχηγοί των ομάδων είχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο και συγκεκριμένα είχαν λάβει πανεπιστημιακή εκπαίδευση ή κατάρτιση ή ήταν φοιτητές, ενώ οι τομείς σπουδών τους σχετίζονταν κυρίως με τις ανθρωπιστικές επιστήμες
- Όσοι εργάζονταν ήταν κυρίως διοικητικοί υπάλληλοι, γιατροί, τραπεζικοί υπάλληλοι, δικηγόροι, μηχανικοί, δημοσιογράφοι, καθηγητές πανεπιστημίου κ.ά.
- Οι ιδεολογικές τάσεις των περισσότερων τρομοκρατικών ομάδων και η πολιτική τους φιλοσοφία σχετίζονταν με την αναρχία, τον Μαρξισμό-Λενινισμό και τον εθνικισμό¹⁴⁵.

Αξίζει επιπλέον να αναφερθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, ως αυτόχειρες βομβιστές χρησιμοποιούνται και παιδιά, όπως διαπίστωσε μία μελέτη της Αποστολής Βοήθειας των Ηνωμένων Εθνών στο Αφγανιστάν για τους βομβιστές αυτοκτονίας στη χώρα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, μερικοί από τους βομβιστές ήταν παιδιά ηλικίας 11 έως 15 ετών που είτε αναγκάστηκαν να συμμετέχουν είτε εξαπατήθηκαν, ενώ κατέληξαν ότι

¹⁴⁵Russel. C. A. & Miller, B. H. (2008). Profile of a terrorist, *Studies in Conflict & Terrorism*, 1 (1), σσ. 19-29. doi: 10.1080/10576107708435394.

τα παιδιά που επιλέγονται είναι παιδιά φτωχά και αμόρφωτα και αντλούνται σε μεγάλο βαθμό από τις μανδράσες (ισλαμικά θρησκευτικά σχολεία)¹⁴⁶.

Ενδείξεις ριζοσπαστικής συμπεριφοράς

Παρότι οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι δεν μπορούν να οριστούν χαρακτηριστικά που να μπορούν να αποτελούν υποχρεωτικά σημάδια εξτρεμιστικής δράσης, έχει γίνει προσπάθεια εντοπισμού κάποιων χαρακτηριστικών που σε πολλές περιπτώσεις μπορούν να αποτελέσουν σημαντικές ενδείξεις για τη δράση και τις πεποιθήσεις ενός ατόμου. Μερικά σημάδια που μπορούν να αποτελέσουν ενδείξεις ότι ένα άτομο έχει μπει σε διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης, είναι τα ακόλουθα¹⁴⁷:

- Εμφάνιση συμπεριφοράς αναζήτησης ταυτότητας
- Δημιουργία σχέσεων με άτομα άλλων ατόμων
- Αντίδραση λόγω διακρίσεων
- Έκφραση ακραίων απόψεων σχετικά με το κράτος και τους θεσμούς
- Χρήση εκφράσεων «εμείς και οι άλλοι»
- Εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς μικρής κλίμακας

Ειδικότερα, γίνεται μία κατηγοριοποίηση των ενδείξεων που μπορεί να παρουσιαστούν για την αναγνώριση της ενδεχόμενης διαδικασίας ριζοσπαστικοποίησης και για ενδεχόμενη προετοιμασία τρομοκρατικών ενεργειών, στις οποίες κατηγορίες γίνεται μία πιο αναλυτική απαρίθμηση σημαδιών που μπορούν οδηγήσουν σε πιθανές υποθέσεις για τη δράση ενός ατόμου. Οι ενδείξεις που αφορούν την αναγνώριση ενδεχόμενης διαδικασίας ριζοσπαστικοποίησης και θα μπορούσαν να εντοπισθούν ενδεχομένως και σε ένα σχολικό πλαίσιο είναι:

- Αλλαγές στην εξωτερική εμφάνιση και τη συμπεριφορά στα πλαίσια ενσωμάτωσης στη ταυτότητα μίας ομάδας.
- Ξαφνική υιοθέτηση διαφορετικής ενδυμασίας με ρούχα με συγκεκριμένες φίρμες, χρώματα, στάμπες, συνθήματα ή που να σχετίζονται με κάποια θρησκευτική παράδοση.
- Αλλαγή ονόματος και χρήση ψευδωνύμων

¹⁴⁶UNICEF, 2009, σ. 13.

¹⁴⁷Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/ση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, 2016α, σ. 13.

- Τατουάζ
- Κατοχή και χρήση εξοπλισμού και αξεσουάρ (π.χ. στρατιωτική ένδυση)
- Αλλαγή κουρέματος (μερικό ή ολικό ξύρισμα κεφαλής)
- Υπερβολική ενασχόληση με βίαιες/μαχητικές πολεμικές τέχνες
- Αλλαγή στον τρόπο διασκέδασης
- Απομόνωση από οικογένεια, φίλους, παρέες
- Αιφνίδια διακοπή του σχολείου/σπουδών/δραστηριοτήτων
- Συναναστροφή μόνο με τα άτομα συγκεκριμένης ομάδας
- Συμμετοχή σε κλειστές συναντήσεις/εκδηλώσεις θρησκευτικού/ιδεολογικού χαρακτήρα
- Εκτενής χρήση διαδικτύου και επίσκεψη σελίδων με ριζοσπαστικό περιεχόμενο και μέσων κοινωνικής δικτύωσης
- Υιοθέτηση βίαιου και ακραίου λόγου
- Χρήση ριζοσπαστικής/εξτρεμιστικής ορολογίας/εξύμνηση βίας
- Κατοχή υλικού εξτρεμιστικού περιεχομένου (φυλλάδια, βιβλία, CDs, DVDs)
- Προσβλητική στάση και διάπραξη μικρών παραβάσεων από ασέβεια απέναντι σε δημοκρατικούς, κρατικούς θεσμούς (π.χ. πρόκληση φθορών σε κυβερνητικά κτίρια, αναγραφή συνθημάτων, συμμετοχή σε καταλήψεις κτιρίων)
- Ταξίδια σε περιοχές εντάσεων και συγκρούσεων, συνδυαστικά με την ύπαρξη σημαδιών (τραύματα, ουλές, ακρωτηριασμοί, προβλήματα στην όραση, ακοή, βάδιση)¹⁴⁸.

Συμπεράσματα

Ο εξτρεμισμός και η ριζοσπαστικοποίηση λόγω της πολυπλοκότητας της φύσης τους δεν επιτρέπουν την ουσιαστική κατανόηση τους, γεγονός που αποτελεί εμπόδιο στον σχεδιασμό κατάλληλων και κοινών πολιτικών και παρεμβάσεων για την πρόληψή τους. Η ίδια σύγχυση επικρατεί και όσον αφορά τους όρους του εξτρεμισμού, της ριζοσπαστικοποίησης και της τρομοκρατίας, οι οποίοι πολλές φορές παρουσιάζονται να συγχέονται μεταξύ τους. Σημαντικό είναι να διευκρινιστεί ότι κανένα από τα δύο φαινόμενα δεν μπορεί να οδηγήσει υποχρεωτικά σε τρομοκρατικές ενέργειες. Τόσο η

¹⁴⁸ Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/ση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, 2016α, σσ. 14-16.

ριζοσπαστικοποίηση όσο και ο εξτρεμισμός αποτελούν πολυπαραγοντικά φαινόμενα και οφείλονται σε ποικίλους παράγοντες που συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Κάποιοι από αυτούς που τους οδηγούν στην υιοθέτηση ριζοσπαστικών ιδεών μπορεί να είναι τα προσωπικά τραύματα, το αίσθημα αδικίας, η οργή, η ανάληψη δράσης για μία ηθική αιτία, η οικογένεια, οι συνομήλικοι, η κοινωνία, η έλλειψη κριτικής σκέψης, η ανυπαρξία προοπτικών απασχόλησης, οι ανισότητες, η παγκοσμιοποίηση, η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη ή ο νεανικός ρομαντισμός. Μεταξύ αυτών σημαντικό ρόλο φαίνεται να παίζει η αναζήτηση της ταυτότητας, ειδικά στους νέους που φαίνεται να αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό των μελών εξτρεμιστικών οργανώσεων, την οποία πολλές φορές αναζητούν μέσα από τη συλλογική ταυτότητα που τους προσφέρει μία οργάνωση. Επιπρόσθετα, και τα δύο φαινόμενα σχετίζονται με θρησκευτικούς ή πολιτικούς παράγοντες οι οποίοι κινητοποιούν τα άτομα να δράσουν προκειμένου να υπάρξει κάποια αλλαγή σε κοινωνικό επίπεδο. Τέλος, μπορούν να εντοπιστούν πιθανές ενδείξεις για εντοπισμό ριζοσπαστικοποιημένων ατόμων και για έγκαιρη παρέμβαση, καθώς και στοιχεία για το προφίλ των εξτρεμιστών τα οποία όμως δεν είναι απαραίτητο να ισχύουν σε κάθε άτομο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΞΤΡΕΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιδιώκεται να παρουσιασθεί ο πολυδιάστατος ρόλος που μπορεί και καλείται να διαδραματίσει ο τομέας της Εκπαίδευσης στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού. Ειδικότερα, παρουσιάζεται τόσο ο θετικός όσο και ο αρνητικός αντίκτυπος που μπορεί να έχει σε πολλές περιπτώσεις η Εκπαίδευση όσον αφορά την ενίσχυση ή όχι βίαιων συμπεριφορών και ακραίων αντιλήψεων, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται προσεγγίσεις προς υιοθέτηση από τα σχολικά περιβάλλοντα για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των μαθητών. Έμφαση δίνεται επίσης στον ρόλο των εκπαιδευτικών στην υλοποίηση αποτελεσματικών παρεμβάσεων, καθώς και στον ρόλο του αναλυτικού προγράμματος. Επιπλέον, παρουσιάζεται η φύση των πολιτικών που έχουν διαμορφωθεί μέχρι στιγμής και αναδεικνύονται πρωτοβουλίες όπως οι διαπολιτισμικές δράσεις, ο γραμματισμός στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ο θρησκευτικός γραμματισμός.

3.1. Ο ρόλος της Εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ανθεκτικών κοινωνιών

Η Εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ ισχυρό εργαλείο στα χέρια των υπευθύνων χάραξης πολιτικών για την ανάπτυξη ανθεκτικότητας και έχει υποστηριχτεί από το Παγκόσμιο Φόρουμ Καταπολέμησης της Τρομοκρατίας ως μία από τις βασικές του προτεραιότητες¹⁴⁹. Ο σημαντικός ρόλος της στην πρόληψη των φαινομένων βίας έγκειται στο ότι μπορεί να συμβάλει στην άμβλυνση των συγκρούσεων, σε δομικό επίπεδο μέσα από την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της εμπιστοσύνης των πολιτών στα θεσμικά όργανα, σε επίπεδο συμπεριφοράς μέσα από τη βελτίωση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μαθητών και σε επίπεδο στάσεως προωθώντας την ένταξη και τον σεβασμό της διαφορετικότητας¹⁵⁰.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τα σχολεία πρέπει να αποτελούν χώρους που να είναι ασφαλείς προκειμένου να έρθουν στην επιφάνεια και να εκφραστούν ελεύθερα οι

¹⁴⁹Global Counterterrorism Forum. *Abu Dhabi Memorandum on Good Practices for Education and Countering Violent Extremism*, σ. 1. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/sicherheitspolitik/14Sept19-GCTF-Abu-Dhabi-Memorandum_en.pdf.

¹⁵⁰Dupuy, K. (2009). *Education for Peace Building Peace and Transforming Armed Conflict Through Education Systems*, Save The Children Norway, Oslo σε Malacuso, 2016, σ. 6.

απόψεις των μαθητών, έτσι ώστε να γίνει στη συνέχεια επεξεργασία τους στα πλαίσια ενός εποικοδομητικού διαλόγου¹⁵¹. Γενικώς, τα σχολεία και τα πανεπιστήμια οφείλουν να καλύψουν την ανάγκη των νέων για ενεργό συμμετοχή, καθώς σε αντίθετη περίπτωση ενδέχεται να εμπλακούν με ανεξέλεγκτα μαζικά κινήματα¹⁵². Στόχος της Εκπαίδευσης είναι να παρέχει μία ασφαλή και υβριδική αίσθηση ταυτότητας προκειμένου να αποτρέψει την ένταξη των νέων σε μία απόλυτη ταυτότητα, να συμβάλλει στην εύρεση δίκαιων και όχι βίαιων τρόπων απόδοσης δικαιοσύνης, και τέλος να συμβάλλει στην ανάπτυξη των κριτικών τους δεξιοτήτων¹⁵³. Προκειμένου όμως να μπορέσει η Εκπαίδευση να συμβάλλει σημαντικά στην καταπολέμηση του εξτρεμισμού, πρέπει να συντελέσει στην ανάπτυξη τεσσάρων βασικών σημείων τα οποία ακολουθούν¹⁵⁴:

- Κριτικός σεβασμός: Τα σχολεία ως περιβάλλοντα πρέπει να διδάξουν στους μαθητές τους μηχανισμούς εκείνους που θα τους επιτρέψουν να ξεχωρίζουν τι να σεβαστούν και τι να απορρίψουν.
- Κριτική σκέψη: Πρέπει να ενθαρρύνεται η κριτική ανάλυση εφημερίδων, τηλεοπτικών ρεπορτάζ, αλλά κυρίως της υπάρχουσας βιβλιογραφίας πάνω σε ένα ζήτημα που εξετάζεται ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν υπάρχει κάποια πολιτική επιρροή στην απόδοσή τους. Επίσης, απαραίτητη είναι η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στην επεξεργασία αμφιλεγόμενων θεμάτων. Έμφαση πρέπει ακόμα να δοθεί στην εκπαίδευση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης που αποτελούν βασική πηγή πληροφόρησης, καθώς και στην πολιτική εκπαίδευση των μαθητών.
- Κρίσιμες αξίες: Έμφαση δίνεται στα ανθρώπινα δικαιώματα και την εκπαίδευση γύρω από αυτά, καθώς παρέχουν ένα πλαίσιο συζήτησης και δράσης για την αντιμετώπιση παραγόντων βίας. Βασικό κομμάτι μίας τέτοιας προσέγγισης οφείλει να είναι η ενημέρωση των μαθητών σχετικά με τα δικά τους δικαιώματα.

¹⁵¹Malacuso, 2016, σσ. 10-11.

¹⁵²Erikson, E. (1996). *Identichnost': iunost' i krizis*. Moscow, σε Davydov, 2015, σ. 150.

¹⁵³Davies, n.d., σ. 20.

¹⁵⁴Ibid, σσ. 7-18.

- Κριτική δράση: Μέσα από την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης μπορεί να συμβάλλει μετέπειτα στην οικοδόμηση της κοινωνίας των πολιτών, αλλά και στην ανάληψη μεμονωμένης δράσης για αντίσταση στη βία και τον εξτρεμισμό.

Σε επίπεδο εκπαιδευτικού πλαισίου, οι Sieckelinck, Kaulingfreks & De Winter (2015) υποστηρίζουν ότι η ριζοσπαστικοποίηση ξεκινάει όταν ένα παιδί αρχίζει να αναπτύσσει πολιτικές ή θρησκευτικές ιδέες, οι οποίες αντιλαμβάνεται ότι είναι τελείως διαφορετικές από αυτές που κυριαρχούν είτε γενικά είτε στο εκπαιδευτικό του περιβάλλον¹⁵⁵. Συνεπώς οι έννοιες της αποδοχής και της περιθωριοποίησης αποτελούν έννοιες-κλειδιά που μπορεί να επηρεάσουν την ανθεκτικότητα των σχολικών πλαισίων. Αντίστοιχα ο όρος «ανθεκτικότητα» στα εκπαιδευτικά συστήματα αναφέρεται στην ικανότητά των ίδιων και των μαθητευόμενων να προσαρμόζονται και να ανακάμπτουν από προκλήσεις, με τρόπους που να προάγουν την ασφάλεια και την κοινωνική συνοχή¹⁵⁶.

Ο Nordbrush (2016) υπογραμμίζει το γεγονός πως όλοι οι μαθητές μπορούν να είναι ευάλωτοι στη ριζοσπαστικοποίηση¹⁵⁷. Για τον λόγο αυτό υποστηρίζει πως το σχολείο πρέπει να επιδιώκει να αναπτύσσει δεσμούς με τους μαθητές, μέσα από την ενθάρρυνση της συμμετοχής τους και να λαμβάνει υπόψη του τα ενδιαφέροντά τους, ενώ οφείλει να συμβάλλει στην ενδυνάμωσή τους με την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης για την επεξεργασία αμφιλεγόμενων θεμάτων (ταυτότητας, θρησκείας, φύλου και διεθνών συγκρούσεων). Παράλληλα, μπορεί να συμβάλλει στο να αντικατοπτρίζει την ποικιλομορφία του μαθητικού πληθυσμού με διαφορετικό υπόβαθρο και χαρακτηριστικά, καθώς και στη διαμόρφωση αποτελεσματικών δομών υποστήριξης και ισχυρών τοπικών δικτύων που να δράσουν πριν την εμφάνιση περιστατικών βίαιου εξτρεμισμού.

Όσον αφορά τον θρησκευτικό εξτρεμισμό, οι Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati (2016) υπογραμμίζουν την ανάγκη διερεύνησης του ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει η Εκπαίδευση στην πάταξή του πριν τη διαμόρφωση ριζοσπαστικών πεποιθήσεων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μετά την ανάπτυξή τους η

¹⁵⁵ Sieckelinck, Kaulingfreks & De Winter, 2015, σ. 330.

¹⁵⁶ UNESCO, IIEP, PEIC, & IBE (2015b). *Safety, resilience, and social cohesion: A guide for education sector planners-Booklet 1: Over view incorporating safety, resilience, and social cohesion in education sector planning*, Paris, σ. 7. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://education4resilience.iiep.unesco.org/sites/default/files/booklets/1_planning_en.pdf.

¹⁵⁷ Nordbrush, 2016, σ. 2.

αποριζοσπαστικοποίηση απαιτεί αποδόμηση πολύπλοκων ιδεολογιών, που είναι ιδιαίτερα μακροπρόθεσμη σαν διαδικασία. Αποστολή της Εκπαίδευσης σύμφωνα με τους ίδιους είναι να εμποδίσει τη μετάβαση των ατόμων σε επόμενα στάδια στην αλυσίδα φονταμενταλισμός-εξτρεμισμός-ριζοσπαστικοποίηση-τρομοκρατία¹⁵⁸. Σε αυτό το πλαίσιο, απαραίτητο είναι η Εκπαίδευση να αφορά τόσο τα άτομα που είναι περισσότερο ευάλωτα στο να μεταβούν σε επόμενα στάδια της αλυσίδας, όσο και τα άτομα τα οποία μέσα από τη δράση τους οδηγούν άλλα άτομα στην περιθωριοποίηση, αλλά και να συμβάλλει στην εύρεση διεξόδων για τους μαθητές μέσα από την έκφραση της δημιουργικότητάς τους σε συνεργασία με τους γονείς τους και την τοπική κοινότητα¹⁵⁹.

3.2. Αρνητικός ρόλος Εκπαίδευσης

Εκτός από τον θετικό αντίκτυπο που μπορεί να έχει ο τομέας της Εκπαίδευσης στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού των νέων, η Εκπαίδευση μπορεί να συντελέσει και στον ακριβώς αντίθετο στόχο, δηλαδή αυτόν της υποστήριξης της ανάπτυξης ριζοσπαστικών πεποιθήσεων και στην ένταξη νέων σε εξτρεμιστικές οργανώσεις. Στην Ευρώπη έχουν υπάρξει περιπτώσεις στο παρελθόν στις οποίες η Εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε για την ενίσχυση κοινωνικών αναταραχών με χρήση προπαγανδιστικών μέσων, όπως στην περίπτωση της ναζιστικής Γερμανίας¹⁶⁰.

Τα πανεπιστήμια ειδικότερα αποτελούν βασικούς χώρους στρατολόγησης μελών σε ομάδες, κάτι που φαίνεται και από τον μεγάλο αριθμό φοιτητών και πανεπιστημιακών αποφοίτων που συμμετέχουν σε τρομοκρατικές οργανώσεις¹⁶¹. Ειδικότερα, οι νέοι που έχουν λάβει κάποια εκπαίδευση στη ζωή τους αποτελούν στόχους για τις εξτρεμιστικές οργανώσεις, οι οποίες επιδιώκουν να διαθέτουν μία μορφωμένη ηγεσία με πολιτικούς ή ιδεολογικούς παράγοντες ως κίνητρα και να την αξιοποιούν για την πραγματοποίηση ένοπλων εξεγέρσεων¹⁶². Παράλληλα, σε επίπεδο

¹⁵⁸Ibid, σ. 121.

¹⁵⁹Ibid, σσ. 126-129.

¹⁶⁰ Malacuso, 2016, σ. 1.

¹⁶¹Russel & Miller, 2008, σ. 29.

¹⁶²McLean, L., Hilker & McAslan Fraser, E. (2009). *Youth Exclusion, Violence, Conflict and Fragile States, Social Development Direct*, σ. 23. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.gsdc.org/docs/open/con66.pdf>.

σχολικού πλαισίου, οι Cammarota & Romero (2016) τονίζουν ότι μέσα από το πρόγραμμα σπουδών προωθούνται σχέσεις εξουσίας, οι οποίες εκδηλώνονται και κατά την αλληλεπίδραση εκπαιδευτικών και εκπαιδευομένων¹⁶³. Σχέσεις εξουσίας εκδηλώνονται επίσης και μέσα από τη χρήση ρατσιστικού λόγου ο οποίος παρατηρείται στα σχολικά πλαίσια¹⁶⁴, καθώς και στην υποκειμενική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών και των συμπεριφορών των σπουδαστών¹⁶⁵.

Τα σχολεία λειτουργούν ως επιλεκτικοί οργανισμοί, οι οποίοι μέσα από την ανάπτυξη ανταγωνισμού μεταξύ των μαθητών έχουν ως αποτέλεσμα, όσοι δεν αναπτύσσουν μία θετική κοινωνική ταυτότητα όπως οι καλύτεροι μαθητές, να ζούνε μέσα σε έντονες ανησυχίες. Η ανάπτυξη τέτοιων συναισθημάτων οδηγεί με τη σειρά της σε εκδήλωση συγκρούσεων στο σχολικό πλαίσιο και αισθήματα αποτυχίας που συνδέονται άτυπα με την εθνικότητά τους¹⁶⁶. Γενικά τα σχολεία ως μικρογραφίες της κοινωνίας έχουν την τάση να αναπαράγουν ιεραρχικές σχέσεις και στερεοτυπικές αντιλήψεις που σχετίζονται με το πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο των νέων, συμβάλλοντας στην αποξένωσή τους από το σύνολο¹⁶⁷.

Η πρόσβαση στην Εκπαίδευση αποτελεί δείκτη ισότητας και δυνατότητας μείωσης των ανισοτήτων τις οποίες αντικατοπτρίζει σε κοινωνικό επίπεδο¹⁶⁸. Αποτέλεσμα αυτού είναι η άνιση πρόσβαση στην εκπαίδευση που παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό σε παγκόσμιο επίπεδο, μπορεί να οδηγήσουν στην εκδήλωση βίαιων συμπεριφορών και εντός των σχολικών πλαισίων. Παρότι ωστόσο η έλλειψη πρόσβασης στην Εκπαίδευση μπορεί να αυξήσει τη πιθανότητα ανάπτυξης βίαιων συμπεριφορών, από την άλλη πλευρά η αύξηση της πρόσβασης σε σχολεία και πανεπιστήμια δεν αποτελεί λύση¹⁶⁹.

Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις για την πρόληψη των συγκρούσεων, παρότι στοχεύουν στην προώθηση της ένταξης, του σεβασμού της διαφορετικότητας και της ανοχής στα σχολικά πλαίσια, φαίνεται να έχουν τελικά αντίθετα και αρνητικά

¹⁶³ Cammarota & Romero, 2016, σ. 10.

¹⁶⁴ Cammarota, J., & Romero, A. (2006). *A critically compassionate intellectualism for Latino/a students. Multicultural Education*, 14 (2), 16-23 σε Daniels, E., Harnischfeger, A. & Hos, R. (n.d.). *Youth as active agents: Counter-narrating the source of reform*, σ. 10. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.academia.edu/1650292/Youth_as_active_agents_Counternarrating_the_source_of_reform.

¹⁶⁵ Ibid, σ. 9.

¹⁶⁶ Davies, n.d., σ. 5.

¹⁶⁷ Daniels, n.d., σ. 8.

¹⁶⁸ Phyllis, 2012, σ. 13.

¹⁶⁹ Ibid.

αποτελέσματα οδηγώντας στον στιγματισμό συγκεκριμένων ομάδων και στην εδραίωση προκαταλήψεων¹⁷⁰. Μέχρι στιγμής έχουν διαμορφωθεί πολιτικές οι οποίες επικεντρώνονται στη δευτεροβάθμια και τη τριτοβάθμια εκπαίδευση, παραμελώντας τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης με αποτέλεσμα να χάνονται πολλές σημαντικές ευκαιρίες πρόληψης των φαινομένων, ενώ η περιορισμένη γνώση των διαδικασιών ριζοσπαστικοποίησης έχει οδηγήσει στο να δοθεί έμφαση στην επιτήρηση και τον εντοπισμό πιθανών ριζοσπαστών, με αποτέλεσμα να επικρατεί δυσπιστία και δαιμονοποίηση συγκεκριμένων ομάδων¹⁷¹.

Τέλος, όσον αφορά το αναλυτικό πρόγραμμα, ο αρνητικός του αντίκτυπος εντοπίζεται και σε μεμονωμένα μαθήματα. Ειδικότερα, ο τρόπος της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας, ο τρόπος που διδάσκεται μπορεί να δώσει μία αρνητική χροιά όταν δίνεται έμφαση στη βία, και στην ενθάρρυνση της αποδοχής συγκεκριμένων πεποιθήσεων και γεγονότων, ή και των προσωπικών απόψεων των καθηγητών τις οποίες παρουσιάζουν ως παγιωμένες αλήθειες¹⁷².

3.3. Σύγχρονες προκλήσεις και η δράση του τομέα της Εκπαίδευσης σήμερα

Παρότι τα τελευταία χρόνια έχει δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη μακροπρόθεσμων προληπτικών πολιτικών για τον βίαιο εξτρεμισμό και τη ριζοσπαστικοποίηση, εντοπίζονται πολλές προκλήσεις που εμποδίζουν τον σχεδιασμό αποτελεσματικών προσεγγίσεων για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας έναντί τους. Η έλλειψη ουσιαστικής κατανόησης της ριζοσπαστικοποίησης δεν αφήνει το περιθώριο διαμόρφωσης αποτελεσματικών προληπτικών στρατηγικών, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που βασίζονται στην εκπαίδευση. Αποτέλεσμα αυτού είναι οι περισσότερες πολιτικές που διαμορφώνονται για τον χώρο της Εκπαίδευσης να περιορίζονται στην καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και στη χρήση των σχολείων ως χώρους εντοπισμού ατόμων με ριζοσπαστική συμπεριφορά, γεγονός που έχει οδηγήσει στη

¹⁷⁰Richards, A. (2011). The Problem with ‘Radicalization’: The Remit of ‘Prevent’ and the Need to Refocus on Terrorism in the UK. *International Affairs*, 87 (1), 143–52. doi:10.1111/j.1468-2346.2011.00964.x. σε Malacuso, 2016 σ. 6.

¹⁷¹Malacuso, 2016, σ. 1

¹⁷²Davydov, 2015, σ. 154.

στοχοποίηση συγκεκριμένων ομάδων και κυρίως μουσουλμάνων που μπαίνουν στο στόχαστρο¹⁷³.

Σε πολιτικές τέτοιες φύσεως, επηρεάζεται αρνητικά και ο ρόλος του εκπαιδευτικού. Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί και οι διευθυντές καλούνται να εντοπίσουν και να αναγνωρίσουν ριζοσπαστικές συμπεριφορές στο σχολείο τους χωρίς να έχουν αναπτύξει σχετικές δεξιότητες, χωρίς να υπάρχει αντικειμενικός τρόπος μέτρησης της ριζοσπαστικοποίησης. Αποτέλεσμα αυτού είναι να υπάρχει κίνδυνος να βασίσουν αυτή την έρευνα σε προσωπικές τους προκαταλήψεις και να οδηγηθούν στον εντοπισμό λάθος ατόμων¹⁷⁴.

Σε γενικό επίπεδο στη τυπική εκπαίδευση δεν σημειώνονται πολλές προσπάθειες για την πρόληψη του εξτρεμισμού των νέων¹⁷⁵. Το γεγονός αυτό οφείλεται εν μέρει και στο ότι δαπανούνται πολύ μεγαλύτερα χρηματικά ποσά για στρατιωτικές δαπάνες παρά για την εκπαίδευση και άλλους αναπτυξιακούς στόχους που στοχεύουν στην πρόληψη των συγκρούσεων και στην οικοδόμηση της ειρήνης¹⁷⁶. Παρότι, παρατηρούνται σχέδια πρόληψης του εξτρεμισμού από σχολεία, εκπαιδευτικούς οργανισμούς και τη τριτοβάθμια εκπαίδευση, η αποτελεσματικότητά τους είναι ακόμα αμφίβολη¹⁷⁷. Ενδεχομένως το γεγονός αυτό να οφείλεται στο ότι οι εκπαιδευτικοί θεσμοί δεν έχουν επαρκώς υποστηριχθεί προκειμένου να μπορέσουν να αναπτύξουν την ανθεκτικότητα των μαθητών για να αντισταθούν στην εξτρεμιστική ιδεολογία (Ghosh, Manuel, Chan, Dilimulati & Babae, 2016, σ. 5). Αυτό είναι κάτι που ενισχύεται και από το υπάρχον αναλυτικό πρόγραμμα το οποίο δεν περιλαμβάνει την επεξεργασία αμφιλεγόμενων θεμάτων όπως αυτό της τρομοκρατίας, ενώ και οι εκπαιδευτικοί δεν αισθάνονται ικανοί να το επεξεργαστούν στη τάξη τους¹⁷⁸.

Σε πολλά σχολεία και χώρες, παρατηρείται ωστόσο ενθάρρυνση της δράσης των μαθητών τόσο σε επίπεδο κοινότητας όσο και σε επίπεδο σχολικού περιβάλλοντος, αλλά και παρότρυνση της έκφρασής τους¹⁷⁹. Αποτέλεσμα αυτού, είναι να υπάρχει

¹⁷³Malacuso, 2016, σ. 10.

¹⁷⁴Ibid, σ. 6.

¹⁷⁵Davies, 2009, σ. 184.

¹⁷⁶Phyllis, 2012, σ. 11.

¹⁷⁷Khukhlaev, O.E. (2011). *Sotsial'no-psikhologicheskii podkhod k razrabotke sposobovsnizheniia predubezhdennosti (etnotsentrizma)* σε *Miry kul'tur i kul'tura mira: Materialy III Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii Prakticheskaiia etnopsikhologiiia: aktual'nye problemy i perspektivy razvitiia*, Moscow, σ. 119 σε Davydov, 2015, σ. 147.

¹⁷⁸Davies, 2009, σ. 185

¹⁷⁹Davies, n.d., σ. 19.

μεγαλύτερη επιθυμία των μαθητών να εκφράσουν την άποψή τους πάνω σε πολιτικά ζητήματα, σε σχέση με σχολεία από τα οποία εκλείπουν τα παραπάνω στοιχεία¹⁸⁰. Η πολιτική ανησυχία όμως επικεντρώνεται πλέον στη θρησκευτική εκπαίδευση¹⁸¹, καθώς το φαινόμενο του θρησκευτικού εξτρεμισμού έχει πάρει τόσο μεγάλη διάσταση ως απειλή που ολοένα και περισσότερες πολιτικές σκοπιμότητες και στόχοι που σχετίζονται με την ασφάλεια εντοπίζονται πλέον στα μαθήματα, και ειδικά σε αυτά που σχετίζονται με τη θρησκεία¹⁸².

Παράλληλα, η έλλειψη εκπαιδευτικών ευκαιριών και οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης και οι χαμηλές οικονομικές απολαβές νέων με πολλά προσόντα από την άλλη, αποτελούν επίσης σημαντικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει εδώ και πολλές δεκαετίες η Εκπαίδευση, οι οποίες αυξάνουν τις πιθανότητες εμφάνισης κοινωνικών συγκρούσεων (Barakat & Urdal, 2009, σ. 4). Επιπρόσθετα, η έλλειψη πρόσβασης στην Εκπαίδευση αποτελεί από τις μεγαλύτερες προκλήσεις, καθώς τα παιδιά που μένουν έξω από σχολικά πλαίσια αποτελούν εύκολους στόχους για εκμετάλλευση και προσηλυτισμό. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σε δέκα επτά κράτη που πλήττονται από κοινωνικές συγκρούσεις τα παιδιά έρχονται αντιμέτωπα με τον πόλεμο, ενώ 28,5 εκατομμύρια παιδιά υπολογίζεται ότι δεν φοιτούν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με το 55% αυτών να είναι κορίτσια¹⁸³.

3.4. Βήματα προς τη διαμόρφωση ανθεκτικών εκπαιδευτικών περιβαλλόντων

Η Εκπαίδευση μπορεί να επηρεάσει θετικά στις στάσεις και να αναπτύξει τις δεξιότητες των νέων προκειμένου να δημιουργήσουν μία κοινωνία που να μπορεί να καταπολεμήσει φαινόμενα βίας και μη αποδοχής. Παρά τη μεγάλη σημασία που δίνεται από τον ερευνητικό χώρο στο κομμάτι της ανάπτυξης της ανθεκτικότητας των νέων, οι ερευνητές φαίνεται να μην συμφωνούν γύρω από το ποια είναι τελικά η καλύτερη μέθοδος για την επίτευξη αυτού του στόχου (Gielen, 2017, σ. 10). Για να είναι αποτελεσματικές οι προσπάθειες συνεισφοράς της Εκπαίδευσης σε αυτόν τον στόχο,

¹⁸⁰Ibid.

¹⁸¹Gearon, 2013, σ. 130.

¹⁸²Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 118.

¹⁸³UNESCO, IIEP, PEIC, & IBE, 2015b, σ. 9.

αναγκαία είναι η δράση τόσο σε επίπεδο σχολικής μονάδας, όσο και σε θεσμικό επίπεδο, δηλαδή σε επίπεδο εκπαιδευτικών συστημάτων.

Τα έθνη φαίνεται να επικεντρώνονται περισσότερο στην ειρηνευτική δράση ή την ανασυγκρότηση μετά από μία σύγκρουση, παρά στην προληπτική δράση και την έγκαιρη αναγνώριση και επίλυση βασικών αιτιών που οδηγούν σε συγκρούσεις. Προκειμένου να γίνει επιτυχής η πρόληψη των συγκρούσεων, τα εκπαιδευτικά συστήματα χρειάζεται να υιοθετήσουν ενεργό ρόλο, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων στους πολίτες για την επίλυση των κοινωνικών διαφορών χωρίς χρήση βίας και για τον κατευνασμό επιθετικών συναισθημάτων¹⁸⁴. Αναγκαία είναι επίσης η ανάπτυξη πρότυπων προγραμμάτων σπουδών και κατευθυντήριων γραμμών για όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, καθώς και η ανάπτυξη θεσμικών ικανοτήτων για την αντιμετώπιση πιθανών προκλήσεων μέσα από την ενημέρωση της σχολικής μονάδας για τα εργαλεία και τις τεχνικές με τα οποία μπορεί να συμβάλει αντιμετώπιση παγκόσμιων προκλήσεων¹⁸⁵.

Βασική προτεραιότητα των σχολείων και εκπαιδευτικών περιβαλλόντων για την πρόληψη του εξτρεμισμού είναι η ανάπτυξη της ανθεκτικότητας τόσο των μαθητών όσο και των καθηγητών, προκειμένου να επιτυγχάνεται αλληλεπίδρασή τους χωρίς την εμφάνιση συγκρούσεων. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τα άτομα που αποτελούν μέρος του σχολικού περιβάλλοντος είναι πρόθυμα να δεχθούν διαφορετικές απόψεις από τη δική τους και να δουν πολλές προσεγγίσεις για την επεξεργασία ενός θέματος, αλλά και να αμφισβητούνε παγιωμένες αλήθειες, ακόμα κι αν αυτές υποστηρίζονται από τα βιβλία ή τους εκπαιδευτικούς ως τέτοιες. Αντίθετα, όλες οι απόψεις και η επεξεργασία γεγονότων και φαινομένων γίνεται πολυπρισματικά στα πλαίσια εποικοδομητικών διαλόγων στους οποίους υπάρχει ελευθερία λόγου και έκφρασης αντιφάσεων και αβεβαιοτήτων¹⁸⁶.

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο ρόλος των σχολικών προγραμμάτων στην αποτελεσματική παρέμβαση για πρόληψη εξτρεμιστικών αντιλήψεων. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να γίνεται σύνδεση των σχολικών προγραμμάτων με κοινές αξίες και έννοιες ιθαγένειας και την ικανότητα προσαρμογής των παιδαγωγικών μέσων και προσεγγίσεων στις τοπικές ανάγκες. Παράλληλα, πρέπει να προωθείται η προσέγγιση

¹⁸⁴Phyllis, 2012, σ. 12.

¹⁸⁵ Ibid, σ. 23.

¹⁸⁶Davydov, 2015, σ. 158.

της πολιτισμικής ποικιλομορφίας ως πλεονέκτημα για τη διδακτική διαδικασία και την ενθάρρυνση της αλληλεπίδρασης μαθητών και εκπαιδευτικών¹⁸⁷. Παράλληλα, ένας επιπλέον στόχος της Εκπαίδευσης θα πρέπει να είναι η αύξηση των ευκαιριών επαγγελματικής κατάρτισης των νέων στα πλαίσια του σχολικού προγράμματος προκειμένου να συμβάλλει περισσότερο στην είσοδό τους στην αγορά εργασίας¹⁸⁸, δεδομένων των οικονομικών παραγόντων που μεταξύ άλλων ωθούν τη νεολαία στην υιοθέτηση βίαιης συμπεριφοράς.

Ένα σημείο στο οποίο μπορεί να διαδραματίσει κύριο ρόλο η Εκπαίδευση είναι η ανάπτυξη μίας αντισταθμιστικής ιδεολογίας που στοχεύει στην αμφισβήτηση ομογενοποιητικών σχημάτων σκέψης και συμπεριφοράς από τους νέους. Ειδικότερα, η αντισταθμιστική ιδεολογία είναι αναγκαία προκειμένου τυχόν πολωμένες απόψεις να γίνουν περισσότερο ουδέτερες, αλλά και για να καταρριφθούν προκαταλήψεις στο σχολικό περιβάλλον. Για την ανάπτυξη μίας τέτοιας ιδεολογίας στους νέους, τα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα πρέπει να στοχεύσουν στην προώθηση ευρύτερων εννοιών όπως η ισότητα και η ελευθερία του λόγου για την ανάπτυξη σχετικών κοινών ιδεών στους νέους (Precht, 2007, σ. 86). Επιπρόσθετα, για την ανάπτυξη μίας αντισταθμιστικής ιδεολογίας χρειάζεται να δοθεί έμφαση στο γεφύρωμα του χάσματος που υπάρχει με τη μουσουλμανική κοινότητα εξαιτίας των μύθων γύρω από αυτή και τη ταύτισή της με τη βία και τις βομβιστικές τρομοκρατικές επιθέσεις. Πρέπει συνεπώς να καλλιεργηθεί η θρησκευτική κατανόηση, δίνοντας προσοχή στο να μην οξυνθούν ιδέες διαφορετικότητας μεταξύ των ομάδων και στοχεύοντας στην ανάπτυξη ενός αισθήματος κοινότητας και συλλογικής ταυτότητας¹⁸⁹. Η πολιτική παιδεία και η εκπαίδευση για την κριτική παγκόσμια ιθαγένεια αποτελούν επίσης χρήσιμα μέσα για την πολιτικοποίηση των νέων, συμβάλλοντας στην επεξεργασία των απόψεων πριν την άκριτη αποδοχή τους¹⁹⁰.

Για την οικοδόμηση εκπαιδευτικών πλαισίων που να στοχεύουν στην οικοδόμηση της ειρήνης, απαραίτητη είναι επιπλέον η παροχή ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση, η ανάπτυξη μικτών τάξεων και η δημιουργία χώρων για την

¹⁸⁷ Anna Lindh Foundation, (2015). *Anna Lindh Foundation calls for a “strategic engagement in education for intercultural citizenship” at the Club de Madrid forum*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.annalindhfoundation.org/news/anna-lindh-foundation-calls-strategic-engagement-education-intercultural-citizenship-club-de>.

¹⁸⁸ Phyllis, 2012, σ. 17.

¹⁸⁹ Ibid, σ. 75.

¹⁹⁰ Davies, 2009, σ. 185

κοινωνικοποίηση των μαθητών¹⁹¹. Μέχρι τώρα, πρωτοβουλίες που περιλαμβάνουν έναν συνδυασμό παρεμβάσεων όπως η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η εκπαίδευση σε θέματα επίλυσης συγκρούσεων, με τη δημιουργία προγραμμάτων που στοχεύουν στη δημιουργία θέσεων εργασίας, αποτελούν πιο αποτελεσματικές προσπάθειες μείωσης της χρήσης βίας (Walton, 2010). Επιπρόσθετα, η προώθηση πολιτιστικών ή εκπαιδευτικών ανταλλαγών ως μέσα ήπιας ισχύος (Aly, Balbi & Jacques, 2015, σ. 4) αποτελεί μία αποτελεσματική πρακτική των εθνών για τη διαπολιτισμική κατανόηση την οποία τα εκπαιδευτικά ιδρύματα οφείλουν να υποστηρίξουν.

Τέλος, η τιμωρία ως μορφή εκδίκησης στα σχολεία αποτελεί ένα μέσο το οποίο είναι αντίθετο με κάθε προσπάθεια διαμόρφωσης μίας κουλτούρας ειρήνης στους μαθητές. Αντίθετα, η αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί μία εναλλακτική λύση η οποία προσεγγίζει το παράπτωμα ως μία σύγκρουση ανάμεσα σε δύο άτομα και επιδιώκεται η λύση του όχι μέσα από τη τιμωρία του δράστη αλλά μέσα από το να έρθουν σε επαφή τα δύο αυτά άτομα και συνειδητοποίηση των επιπτώσεων που μπορεί να έχει η σύγκρουση στο θύμα, στον δράστη και στην κοινότητα¹⁹².

3.5. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν μαζί με τους μαθητές τον κεντρικό πυρήνα της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των σχολικών πλαισίων. Ο ρόλος που καλούνται να διαδραματίσουν δε αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία τη στιγμή που τα σχολεία και τα πανεπιστήμια γίνονται χώροι όπου εκδηλώνονται ριζοσπαστικές συμπεριφορές ή στους οποίους προσηλυτίζονται ευάλωτα άτομα για στρατολόγηση σε οργανώσεις. Ωστόσο, έχει παρατηρηθεί σε πολλές περιπτώσεις ότι οι εκπαιδευτικοί και οι διοικήσεις των εκπαιδευτικών οργανισμών δεν έχουν πλήρη κατανόηση της φύσης του εξτρεμισμού της νεολαίας και των βασικών αιτιών του, αλλά ούτε και μεθόδων διαχείρισής τους¹⁹³.

Η ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών κατά της ριζοσπαστικοποίησης αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ενδυνάμωση και των μαθητών τους ενάντια στις ριζοσπαστικές ιδεολογίες και ομάδες¹⁹⁴. Γίνεται έτσι κατανοητή η σημασία της

¹⁹¹ Malacuso, 2016, σ. 7.

¹⁹² Davies, n.d., σ. 7.

¹⁹³ Davydov, 2015, σ. 147.

¹⁹⁴ Nordbruch, 2016, σ. 2.

προετοιμασίας και εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών προκειμένου να εφοδιαστούν με τα κατάλληλα εργαλεία που θα τους επιτρέψουν να αναγνωρίσουν τους παράγοντες ώθησης και έλξης και να αντιμετωπίσουν τους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες και που μπορεί να εισάγουν τους νέους στην πορεία της ριζοσπαστικοποίησης προς την τρομοκρατία¹⁹⁵. Προκειμένου να διαμορφώσουν ένα ασφαλές σχολικό περιβάλλον και να ενδυναμώσουν τους μαθητές τους, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να συμβάλλουν στην προώθηση της ενεργού συμμετοχής των μαθητών στην τοπική κοινότητα έτσι ώστε να αποκτήσουν την αίσθηση της δύναμης που μπορούν να έχουν ως ενεργοί δρώντες για την εξασφάλιση της δικαιοσύνης σε αυτή¹⁹⁶.

Αναγκαίο είναι επίσης οι εκπαιδευτικοί να προσπαθήσουν να αναπτύξουν μία κουλτούρα ειρήνης στους μαθητές τους και απόρριψης της βίας ως μέσο επίλυσης των προβλημάτων και των διαφορών. Αναγκαίο είναι ωστόσο η στάση αυτή να πρεσβεύεται στην πράξη και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και να αποτυπώνεται και στον λόγο τους¹⁹⁷. Προκειμένου να συμβάλλουν στην ανάπτυξη μίας τέτοιας κουλτούρας στη νεολαία χρειάζεται να ενθαρρύνει την απόρριψη της κυριαρχίας μίας εξουσίας και μίας αλήθειας, αλλά και από την άλλη να καλλιεργούν την ετοιμότητά τους για αλλαγές. Εξίσου σημαντική είναι και η ανάπτυξη διαλόγου στον οποίο θα ακούγονται όλες οι απόψεις με σεβασμό αλλά και η κριτική ανάλυσή του από τους συμμετέχοντες στη συζήτηση¹⁹⁸. Στα πλαίσια ωστόσο μίας ανοιχτής συζήτησης, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι προετοιμασμένοι για τυχόν εξτρεμιστικές απόψεις που θα εκφραστούν στη τάξη και να είναι σε θέση να τις διαχειριστούν, ενώ πρέπει να μπορούν επίσης να αναγνωρίζουν πιθανά πρώτα σημάδια βίαιου εξτρεμισμού, ιδιαίτερα όσοι εργάζονται σε περιοχές συγκρούσεων (Veenkamp & Zeiger, 2015, σσ. 156-157).

Βασικό για τους εκπαιδευτικούς είναι η επιδίωξή τους να θέτουν κοινούς στόχους μέσα από την εργασία τους με τους μαθητές και έτσι να διαμορφώνουν συνεργατικές σχέσεις για την επίτευξή τους προκειμένου να μπορέσουν με αυτόν τον τρόπο να κατανοήσουν ποιοι είναι οι παράγοντες που τους απομακρύνουν από το σχολικό περιβάλλον. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οφείλουν να τους αφιερώνουν χρόνο για να ακούνε

¹⁹⁵Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 124.

¹⁹⁶De los Reyes, E., & Gozempa, P.A. (2002). *Pockets of hope: How students and teachers change the world. Connecticut: Bergin and Garvey*, σ. 19 σε Daniels κ.ά., n.d., σ. 16.

¹⁹⁷Davydov, 2015, σσ. 60-61.

¹⁹⁸Iurkin, I.N. (2011). *Dukhovnaia kul'tura protivodeistviia sotsial'nomu ekstremizmu v molodezhnoisrede (filosofskii analiz): Avtoref. dis. kand. filos. nauk*. Moscow, σε Ibid, σσ. 60-61.

τη δικιά τους γνώμη για τα προβλήματα που παρουσιάζονται στο σχολικό πλαίσιο και να τους προσφέρουν ευκαιρίες για να αμφισβητήσουν και να αντιδράσουν απέναντι σε συντηρητικούς μηχανισμούς και αντιλήψεις του θεσμού του σχολείου που οδηγεί στην καταπίεση και την αποξένωσή τους (Blackburn, 2009, σ. 109).

Για να μπορέσουν όμως να πετύχουν όλες αυτές τις αλλαγές στους μαθητές τους για την αποφυγή εκδηλώσεων βίας, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να εξετάσουν πρώτα οι εκπαιδευτικοί τις δικές τους απόψεις και τυχόν προκαταλήψεις για να μπορέσουν να βοηθήσουν τους μαθητές τους να ξεπεράσουν τις δικές τους. Παράλληλα σύμφωνα με τον Jackson απαραίτητο είναι να είναι σε θέση οι εκπαιδευτικοί να ερμηνεύσουν το περιεχόμενο των κοινωνικών μέσων μαζικής ενημέρωσης και να επεξεργάζονται ζητήματα σημαντικά μαζί τους μαθητές τους, προκειμένου να τους βάλουν σε μία διαδικασία επεξεργασίας των γεγονότων και ειδήσεων πριν την αποδοχή τους¹⁹⁹.

3.6. Οι νέοι ως φορείς κοινωνικής αλλαγής

Οι νέοι οφείλουν να αποτελέσουν βασικές ομάδες εστίασης σε κάθε συντονισμένη προσπάθεια πρόληψης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού, δεδομένου ότι όπως αναλύθηκε, αποτελούν κύριους στόχους από εξτρεμιστικές οργανώσεις. Παράλληλα, έμφαση πρέπει να δοθεί στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα και επειδή οι νέοι αποτελούν ένα ενεργό μέρος του κοινωνικού πληθυσμού και έναν σημαντικό πόρο για εκπαιδευτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που είναι μέχρι στιγμής αναξιοποίητος²⁰⁰.

Παρά τη σημαντική κοινωνική συμβολή που μπορούν να έχουν οι νέοι σε πολλές πτυχές της κοινωνικής ζωής, η οργάνωση Anna Lindh παρατηρεί την πεποίθηση πολλών νέων ότι δεν μπορούν να παίξουν κανένα ρόλο στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Για τον λόγο αυτό, υπογραμμίζει την ανάγκη ανάπτυξης της εμπιστοσύνης των νέων προς τις δυνατότητές τους για να συμβάλλουν στην κοινωνική αλλαγή μέσα από την έκφραση της φωνής τους πέρα από τις παραδοσιακές μορφές πολιτικής συμμετοχής και την ανάληψη της κοινωνικής τους ευθύνης, καθώς σε

¹⁹⁹Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 128.

²⁰⁰Daniels κ.ά., n.d., σ. 3.

αντίθετη περίπτωση η απάθεια αποτελεί κίνητρο για τη στρατολόγησή τους από οργανώσεις²⁰¹.

Σε τέτοιες προσπάθειες ενθάρρυνσης του ενεργού ρόλου της νεολαίας, αναγκαία είναι η ανάπτυξη της ικανότητας κριτικής εξέτασης της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας. Με την κριτική αυτή οπτική σύμφωνα με τον Freire, ξεκινάει η συνειδητοποίηση του ρόλου του ατόμου ως παράγοντας αλλαγής²⁰². Επιπρόσθετα, μέσα από αυτή τη διαδικασία, οι νέοι ξεκινούν να αμφισβητούν και να αναθεωρούν την ταυτότητά τους και να δρουν είτε για σύγκρουση είτε για μεταρρύθμιση²⁰³.

Οι νέοι χαρακτηρίζονται γενικά από μία διαρκή επιθυμία αναζήτησης νέων αισθήσεων και εμπειριών, την οποία οι εκπαιδευτικοί πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους, καθώς η πιθανή μη ικανοποίηση της ανάγκης τους για ενεργό συμμετοχή μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές²⁰⁴. Από την άλλη, πολύ συχνά οι νέοι βρίσκονται σήμερα αντιμέτωποι με την οικονομική αποξένωση, την έλλειψη πολιτικής δύναμης, τον κοινωνικό στιγματισμό, τον ρατσισμό, τον σεξισμό και την ομοφοβία που οδηγούν στην αποξένωσή τους (Ginwright & James, 2003, σσ. 27-31). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η λύση μπορεί να είναι η ενασχόληση των νέων με δημοκρατικές διαδικασίες, όπως η οργάνωση της νεολαίας. Η οργάνωση της νεολαίας αποτελεί μία πολυεπίπεδη παρέμβαση η οποία επηρεάζει θετικά τόσο την ανάπτυξη της ίδιας της νεολαίας, όσο και την ανάπτυξη της ευρύτερης κοινότητας, ενώ συμβάλλει στο να εξοπλίζει τους περιθωριοποιημένους νέους με τις δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να ασκήσουν πολιτική δύναμη (Christens & Dolan, 2010, σ. 544). Προκειμένου να είναι αποτελεσματική η οργάνωση των νέων, προϋπόθεση είναι να αναλαμβάνουν καινούργιους ρόλους και υποχρεώσεις που σχετίζονται με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους, ενώ ιδιαίτερα θετική είναι η συνεργασία τους με ενήλικες στην οργάνωσή τους, καθώς έτσι υπάρχουν σημαντικά πλεονεκτήματα και για τις δύο πλευρές (Zeldin, 2010, σ. 86).

²⁰¹Βλ. Anna Lindh Foundation, (2015).

²⁰²Freire, P. (1985). *The politics of education*. New York: Bergin & Garvey σε Daniels κ.ά., n.d., σ. 6.

²⁰³ Daniels κ.ά., n.d., σ. 7-8.

²⁰⁴Davydov, 2015, σ. 149.

3.7. Κριτική Παιδαγωγική Θεωρία και πρόληψη φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού

Η Κριτική Παιδαγωγική Θεωρία βασίζεται στην ανάπτυξη μίας κριτικής προσέγγισης γεγονότων και αληθειών στους εκπαιδευόμενους, ενώ υπογραμμίζει την ανάγκη ενδυνάμωσης των περιθωριοποιημένων σε μία πορεία προς τη χειραφέτησή τους. Το γεγονός αυτό τη καθιστά ένα πολύτιμο εργαλείο προκειμένου να λειτουργήσει η Εκπαίδευση αποτελεσματικά ως μέσο πρόληψης φαινομένων εξτρεμισμού και ριζοσπαστικοποίησης των νέων. Παρότι, η Κριτική Παιδαγωγική αποτελεί ένα ανομοιογενές σύνολο ιδεών, βασικός κοινός στόχος αυτών είναι η ενδυνάμωση των ανίσχυρων και ο μετασχηματισμός των κοινωνικών ανισοτήτων και αδικιών²⁰⁵.

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της Κριτικής Παιδαγωγικής Θεωρίας, τα σχολεία αποτελούν «πολιτισμικά πεδία δράσης όπου πολύ συχνά ένα ετερογενές πλήθος ιδεολογικών και κοινωνικών μορφών συγκρούονται μεταξύ τους σε έναν ακατάπαυστο αγώνα για κυριαρχία» (Γούναρη & Γρόλλιος, 2010, σ. 282), ενώ το αναλυτικό πρόγραμμα αποτελεί ένα μέσο νομιμοποίησης συγκεκριμένων μορφών ζωής (Giroux, 2009, σ. 35). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, έννοιες όπως αυτές της ισότητας και της ελευθερίας υποβιβάζονται και αναπτύσσονται άνισες σχέσεις που καθορίζουν τις αλληλεπιδράσεις και σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται εντός και εκτός εκπαιδευτικού πλαισίου. Οι Aronowitz & Giroux (1986) υποστηρίζουν ότι μπροστά σε αυτές τις προκλήσεις οι εκπαιδευτικοί πρέπει να στοχεύουν στη διαμόρφωση κριτικά σκεπτόμενων και ενεργών πολιτών οι οποίοι θα δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την οικοδόμηση δίκαιων κοινωνιών²⁰⁶. Οφείλουν με τον τρόπο αυτό, να οδηγήσουν τους μαθητές σε μία διαδικασία αμφισβήτησης των κυρίαρχων ρατσιστικών και εθνικιστικών ιδεολογιών και πρακτικών και υπονόμησης αντιδημοκρατικών και ρατσιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο να δοθεί η δυνατότητα σε περιθωριοποιημένες φωνές να αρθρώσουν τη δική τους φωνή και να ακουστούν. Η Κριτική Παιδαγωγική υποστηρίζει ότι οι παιδαγωγικές πρακτικές οφείλουν να στοχεύουν στον κοινωνικό

²⁰⁵ McLaren, P. (2007). *Critical Pedagogy: An overview*. Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (2010). *Κριτική Παιδαγωγική, μια συλλογή κειμένων*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 281.

²⁰⁶ Aronowitz, H. & Giroux, H. A. (1986). *Teaching and the role of the transformative intellectual*. Στο Aronowitz, H. & Giroux, H. A. *Education under siege. The conservative, liberal and radical debate over schooling*. London: Routledge and Kegan Paul. Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (2010). *Κριτική Παιδαγωγική, μια συλλογή κειμένων*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 180.

μετασχηματισμό και να βρίσκονται σε αλληλεγγύη με περιθωριοποιημένες ομάδες²⁰⁷. Ο Freire στην Αγωγή του Καταπιεσμένου πρότεινε ως πρακτική την επίλυση προβλημάτων στους εκπαιδευόμενους των οποίων γινόταν επεξεργασία με τη χρήση του διαλόγου ως μέσο για να εκφραστούν οι απόψεις τους οι εκπαιδευόμενοι και να καλλιεργήσουν την κριτική τους αντίληψη. Με τον τρόπο αυτό, επεδίωκε να υιοθετήσουν μία αντίληψη ότι ο κόσμος δεν αποτελεί μία στατική πραγματικότητα αλλά μία διαδικασία αλλαγής και να συνειδητοποιήσουν τη θέση τους στον κόσμο (Freire, 1972, σ. 12). Στο ίδιο πλαίσιο ο Giroux (1992) υποστηρίζει ότι:

«Οι μαθητές πρέπει να προσεγγίσουν το παρελθόν ως μέρος ενός ζωντανού διαλόγου, ως μια επιβεβαίωση της ποικιλίας των αφηγήσεων και παράλληλα της ανάγκης να κρίνουν αυτές τις αφηγήσεις όχι ως αχρονικούς και μονολιθικούς λόγους αλλά ως ιστορικές και κοινωνικές συμβάσεις και κατασκευές που μπορούν να ανακατασκευαστούν στην προοπτική διαμόρφωσης περισσότερο δημοκρατικών μορφών δημόσιας ζωής»²⁰⁸.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο η Κριτική Παιδαγωγική αποτελεί μία θεωρία που μπορεί να υποστηρίξει τον ρόλο της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης εξτρεμιστικών συμπεριφορών είναι ότι συμπεριλαμβάνει μέσα της μεταξύ άλλων την έννοια της Κριτικής Πολυπολιτισμικής Εκπαίδευσης που συμπληρώνει την Κριτική Παιδαγωγική μπροστά στα όλο και αυξανόμενα χάσματα μεταξύ των κοινωνικοπολιτισμικών ομάδων που εντοπίζονται (Sleeter & McLaren, 1995, σ. 6). Ο Κριτικός Πολυπολιτισμός μοιράζεται κοινές ιδέες και αξίες με την Κριτική Παιδαγωγική όπως την έμφαση στην ενδυνάμωση των μαθητών μέσα από τη δυνατότητα που τους δίνει να ακουστούν, την κριτική προσέγγιση των κοινωνικών νορμών (Theriault, 2012, σ. 22). Παράλληλα όμως, ο Κριτικός Πολυπολιτισμός επικεντρώνεται και στην επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων εξουσίας τόσο μεταξύ των πολιτισμικών ομάδων, όσο και εντός των ίδιων των ομάδων, καθώς και στην κριτική επεξεργασία των συλλογικών ταυτοτήτων και της κατασκευής της έννοιας του εαυτού και του άλλου με στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη (Μανιάτης, 2006, σσ. 139-141). Η κριτική πολυπολιτισμική προσέγγιση αντιλαμβάνεται την έννοια της πολιτισμικής και εθνικής

²⁰⁷ McLaren, 2007. Στο Γούναρη κ.ά., 2010, σ. 284.

²⁰⁸ Giroux, 1992, σ. 76.

ταυτότητας είναι κοινωνικά κατασκευασμένη με βάσει κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα. Βασικοί στόχοι της αποτελούν²⁰⁹:

- Η διαφοροποίηση των σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές.
- Η εκτίμηση της ποικιλομορφίας και των παγκόσμιων διαδικασιών.
- Η διευκόλυνση στη δημιουργία ενός δημοκρατικού και ενταξιακού σχολικού περιβάλλοντος.

Οι Sleeter & McLaren (1995) υποστηρίζουν πως μέσα από το σχολικό πλαίσιο τόσο οι μαθητές όσο και οι εκπαιδευτικοί γίνονται δέκτες μίας κυρίαρχης κουλτούρας η οποία τους τοποθετεί σε ένα «υψηλά πολιτικοποιημένο πεδίο σχέσεων εξουσίας» στο οποίο ο καθένας δρα με βάση τη φυλή, τη τάξη ή τα χαρακτηριστικά του φύλου τους, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται μία «κουλτούρα της σιωπής» στην οποία αποσιωπούν τη διαφορετικότητά τους προκειμένου να ενταχθούν στο πλαίσιο που διαμορφώνεται²¹⁰. Η έννοια της «κουλτούρας της σιωπής» χρησιμοποιήθηκε από τον Freire (1972), ο οποίος υποστήριξε ότι η οικονομική, κοινωνική και πολιτική κυριαρχία έχει ως αποτέλεσμα τη θυματοποίηση του ατόμου και ότι το εκπαιδευτικό σύστημα είναι βασικός μηχανισμός παγίωσης της κυριαρχίας αυτής²¹¹.

Για τον λόγο αυτό σύμφωνα με την Ukpokodu (2010), βασική επιδίωξη είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι η γνώση και τα πιστεύω τους έχουν κατασκευαστεί βάσει φυλετικών, εθνικών, κοινωνικών και άλλων ομάδων κυρίαρχων ιδεολογιών και προκειμένου να μπορέσουν να αναλάβουν δράση για την κοινωνικής ισότητα²¹². Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, απαραίτητο είναι οι εκπαιδευτικοί να συνειδητοποιήσουν τη κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική τους ταυτότητα προκειμένου συνειδητοποιήσουν πώς επηρεάζουν τον τρόπο διδασκαλίας τους και τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους μαθητές τους²¹³. Για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός, τα θέματα που επιλέγει ο εκπαιδευτικός προς επεξεργασία πρέπει για τον σκοπό αυτό να έχουν πολιτική φόρτιση προκειμένου να εξεταστεί σε αυτό το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Στόχος είναι η αλλαγή των ατομικών και συλλογικών συνειδήσεων στο

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Sleeter & McLaren, 1995, σσ. 6-7.

²¹¹ Freire, 1972, σ. 30.

²¹² Ukpokodu, 2010, σ. 20.

²¹³ Ibid.

κοινωνικό πλαίσιο, μέσα από τη διερεύνηση σχέσεων εξουσίας και του τρόπου προσδιορισμού και αποδοχής του εαυτού και του άλλου (Νεόφυτου, 2013, σ. 7).

Εν κατακλείδι, η σύνδεση της θεωρίας της Κριτικής Παιδαγωγικής Θεωρίας με τον αντισταθμιστικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Εκπαίδευση στην πρόληψη ριζοσπαστικών και εξτρεμιστικών φαινομένων έγκειται στο γεγονός ότι η πρώτη επιδιώκει να βάλει τους εκπαιδευόμενους σε μία διαδικασία συνειδητοποίησης, επεξεργασίας και τελικά αμφισβήτησης των κοινωνικών, πολιτισμικών, πολιτικών και οικονομικών νορμών που όπως αναλύθηκε, αποτελούν βασικούς λόγους εμφάνισης εξτρεμιστικών συμπεριφορών. Παράλληλα, στοχεύει στην ανάπτυξη κριτικής αντίληψης που αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για την συνειδητοποίηση από τους νέους των σκοπών των εξτρεμιστικών οργανώσεων που μπορεί να τους προσεγγίσουν, καθώς και στην ενδυνάμωση των περιθωριοποιημένων, οι οποίοι αποτελούν βασικούς στόχους ομάδων.

3.8. Εργαλεία, προσεγγίσεις και πρακτικές

Η πρόσβαση στην Εκπαίδευση δεν έχει από μόνη της την ικανότητα να συμβάλλει σημαντικά στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού, κάτι που φαίνεται και από το γεγονός ότι πολλά άτομα που εμπλέκονται σε τέτοιες δράσεις διαθέτουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Χρειάζεται συνεπώς να αναπτυχθούν αποτελεσματικές πρακτικές, προσεγγίσεις και εργαλεία που να στοχεύουν στην μείωση του προσηλυτισμού των νέων και στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητάς τους σε προπαγανδιστικούς μηχανισμούς που χρησιμοποιούνται. Σημαντικό είναι να διευκρινίσουμε τι είναι η πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού προκειμένου να μπορέσουμε να μιλήσουμε για αποτελεσματικές πρακτικές πρόληψης που χρειάζεται να εφαρμοστούν στα εκπαιδευτικά πλαίσια. Σύμφωνα με το Ίδρυμα Berghof για την πρόληψη της πολιτικής και κοινωνικής βίας, η πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού προϋποθέτουν (Ernstorfer, 2018, σ. 51):

- την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών παραγόντων που οδηγούν στη σύγκρουση και την ανάπτυξη εξτρεμιστικών τάσεων
- την ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και ανθεκτικότητας
- την αποτροπή ή διακοπή ένταξης ή δράσης σε εξτρεμιστικές οργανώσεις.

Το Μνημόνιο Συμφωνίας που έγινε στο Abu Dabhi, σε συνεργασία με το Διεθνές Κέντρο Αριστείας για την Καταπολέμηση του Βίαιου Εξτρεμισμού Hedayah²¹⁴, κατέληξε στη συγκέντρωση καλών πρακτικών για την Εκπαίδευση με σκοπό την αξιοποίησή τους σε πολιτικές καταπολέμησης του εξτρεμισμού και στην ανάπτυξη σχετικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, με έμφαση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση²¹⁵. Στην σχετική έκθεση που συντάχθηκε με σκοπό την παρουσίαση τους, οι πρακτικές που συγκεντρώθηκαν αφορούν τόσο γενικές εκπαιδευτικές πρακτικές προϋποθέτοντας τη δράση τόσο των σχολείων, των κυβερνήσεων, του ιδιωτικού τομέα, των ΜΜΕ, της οικογένειας, της κοινότητας, όσο και τομέων όπως ο αθλητισμός και ο πολιτισμός. Ειδικότερα, προτείνονται οι παρακάτω καλές πρακτικές προς αξιοποίηση, όχι μόνο από τα σχολικά περιβάλλοντα αλλά και από παράγοντες που μπορούν να καθορίσουν τη συμβολή τους στο κομμάτι της πρόληψης²¹⁶:

Γενικές εκπαιδευτικές πρακτικές

- Υιοθέτηση μίας πολυ-τομεακής προσέγγισης προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων για την καταπολέμηση του βίαιου εξτρεμισμού.
- Προώθηση του διαλόγου και της συνεργασίας ανάμεσα στην Εκπαίδευση και τους τομείς της ασφάλειας για να αυξήσουν την πολιτική προσοχή και τους πόρους που διατίθενται για παρεμβάσεις στην εκπαίδευση.
- Να εξετάζεται η σημασία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υλοποιούνται κάτω από τον τίτλο της «αντιμετώπισης του βίαιου εξτρεμισμού» προκειμένου να αποφευχθεί η τιτλοποίηση του εκπαιδευτικού τομέα.
- Η υλοποίηση εκπαιδευτικών παρεμβάσεων όσο πιο νωρίς γίνεται στις βαθμίδες Εκπαίδευσης.
- Αξιοποίηση των υπάρχοντων εμπειρικών στοιχείων για την εξέλιξη του εκπαιδευτικού προγράμματος, και η διεξαγωγή περαιτέρω έρευνας για τον εντοπισμό κενών στη γνώση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο εκπαιδευτικές συνθήκες οδηγούν στον βίαιο εξτρεμισμό.

²¹⁴Βλ. Hedayah Countering violent extremism. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.hedayah.ae/> .

²¹⁵ Global Counterterrorism Forum, (n.d.).

²¹⁶ Ibid, σσ. 1-7.

Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις

- Να δοθεί έμφαση στα προγράμματα σπουδών σε έννοιες όπως η επίλυση προβλημάτων και στην ανάπτυξη μίας ενδιάμεσης και όχι ασπρόμαυρης προσέγγισης στα θέματα που εξετάζονται.
- Να αυξηθούν τα προγράμματα σπουδών που δίνουν έμφαση στην αγωγή του πολίτη, στην υπευθυνότητα των πολιτών και στις ανθρώπινες αξίες.
- Να προσφέρονται ευκαιρίες επαγγελματικής και τεχνικής κατάρτισης και ανάπτυξης των δεξιοτήτων ζωής.
- Να σχετιστούν τα θέματα καταπολέμησης του βίαιου εξτρεμισμού με υπάρχοντα κοινωνικά ζητήματα που περιλαμβάνονται στα προγράμματα σπουδών.
- Να αντιμετωπιστεί η έννοια του τραύματος και εύρεση τρόπων για την οικοδόμηση της ανθεκτικότητας σε αυτό στα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Σχολικές προσεγγίσεις

- Ενσωμάτωση βιωματικών και ενεργών προσεγγίσεων στη μάθηση στο πρόγραμμα σπουδών.
- Ανάπτυξη μηχανισμών για την αντιμετώπιση των ανησυχιών των μαθητών με έναν ανοιχτό και ασφαλή τρόπο.
- Κινητοποίηση των γονέων για μία συνεχή εγγραφή των παιδιών στο σχολείο προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι όλα τα παιδιά έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Κυβερνητικές προσεγγίσεις

- Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών προκειμένου να κατανοούν και να διαχειρίζονται τις δικές τους προκαταλήψεις.
- Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών για να ανιχνεύουν τα πρώτα σημάδια ριζοσπαστικοποίησης.
- Δόμηση εκπαιδευτικών οργανισμών με τρόπο ώστε να συνενώσουν απομονωμένες κοινωνίες και να εκπαιδεύουν όλα μαζί τα παιδιά από διαφορετικές κοινότητες.

Ιδιωτικός τομέας

- Ανάλυση δράσης από τον ιδιωτικό τομέα μέσω σχετικών εντολών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και έμφαση στα οφέλη των εκπαιδευτικών ευκαιριών για τη νεολαία.

MME και Τεχνολογία

- Προώθηση από τα MME των εκπαιδευτικών προσεγγίσεων για την καταπολέμηση του βίαιου εξτρεμισμού σε επίσημο και ανεπίσημο επίπεδο.
- Αξιοποίηση βιντεοπαιχνιδιών για αναπτύσσουν δεξιότητες για την καταπολέμηση του βίαιου εξτρεμισμού.

Οικογένεια και Κοινότητα

- Συμμετοχή των νέων στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τον βίαιο εξτρεμισμό.
- Ευαισθητοποίηση της Εκπαιδευτικής κοινότητας από τους κοινωνικούς ηγέτες ως προς τον βίαιο εξτρεμισμό και αποτελεσματικών τεχνικών για τη διαχείρισή του.
- Ενημέρωση των οικογενειών για την αντιμετώπιση του βίαιου εξτρεμισμού και για τρόπους οικοδόμησης της ανθεκτικότητας στο εσωτερικό τους.
- Ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων με τις οικογένειες για να ενισχυθούν οι γνώσεις που έλαβαν οι νέοι στα εκπαιδευτικά πλαίσια για την ανθεκτικότητα στον βίαιο εξτρεμισμό.

Αθλητισμός, Τέχνη και Πολιτισμός

- Ενσωμάτωση αθλητικών, καλλιτεχνικών και/ή πολιτιστικών προγραμμάτων για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στους νέους.

Επιπλέον, σύμφωνα με το Μνημείο της Άγκυρας για Καλές Πρακτικές για μία Πολυτομεακή Προσέγγιση του Βίαιου Εξτρεμισμού, στα προγράμματα που αναπτύσσονται πρέπει να αποφεύγεται η ταύτιση του βίαιου εξτρεμισμού με κάποια συγκεκριμένη θρησκεία, εθνικότητα, φυλή, ενώ πρέπει να επικεντρώνονται στην αγωγή του πολίτη, στη συμμετοχή σε ζητήματα κοινότητας και στην προώθηση του

εθελοντισμού²¹⁷. Παράλληλα, έμφαση πρέπει να δίνεται στον ρόλο του γυναικείου φύλου στην αντιμετώπιση των προκλήσεων οι οποίες μέσα από τους πολλαπλούς κοινωνικούς τους ρόλους μπορούν να εντοπίσουν σημάδια ριζοσπαστικοποίησης και να συμβάλλουν στην αποτροπή εμπλοκής σε εξτρεμιστικές δράσεις, να ευαισθητοποιήσουν τους νέους και να δράσουν ως πολλαπλασιαστές²¹⁸.

Οι Kerr και Bonnell (2011) συγκέντρωσαν επίσης διδακτικές προσεγγίσεις και παρεμβάσεις με θετικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη ανθεκτικότητας στον εξτρεμισμό των νέων προς αξιοποίηση από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικών. Στην έρευνά τους, κατέταξαν τα κύρια χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτουν οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις είναι²¹⁹:

- *Συνδυασμός καλού σχεδιασμού και μίας προσέγγισης που να επικεντρώνεται στους νέους.* Ειδικότερα, προτείνουν την υιοθέτηση μίας αλληλοδιδακτικής προσέγγισης στη μάθηση μεταξύ των νέων για τόνωση της αυτοπεποίθησής τους, και χρήση θεμάτων και υλικών κατά την εκπαιδευτική διαδικασία που να σχετίζονται με τις ζωές των νέων. Ακόμα, προτείνουν εργασίες σε γκρουπ για την ενθάρρυνση της συνεργατικότητας, την ανάπτυξη διαλόγου για αμφιλεγόμενα θέματα με έμφαση στο να περνιούνται ξεκάθαρα μηνύματα με κάθε δραστηριότητα, καθώς και στην υποστήριξη των γνώσεών τους μέσα από συμμετοχή σε συνέδρια, τη δημιουργία σελίδων/ταινιών και την αξιοποίηση τεχνολογίας.
- *Ανάπτυξη ενός ασφαλούς χώρου για διάλογο και θετική αλληλεπίδραση.* Σε αυτό το πλαίσιο προτείνεται να οριστούν γενικοί και ξεκάθαροι κανόνες που θα ακολουθούνται από όλους με σκοπό την εξασφάλιση ενός ασφαλούς περιβάλλοντος και τεχνικές ώστε να μπορούν οι νέοι να διευκολύνουν συζητήσεις που αφορούν αμφιλεγόμενα θέματα. Επιπλέον, τα άτομα που αναλαμβάνουν τον ρόλο του διευκολυντή πρέπει να αναπτύξουν δεξιότητες διαχείρισης τέτοιων συζητήσεων που μπορεί να περιέχουν ακραίες απόψεις και να υιοθετήσουν μία στάση ειλικρινή, έμπιστη και ισότιμη με τους νέους η οποία δεν δίνει την αίσθηση της κριτικής προς τις απόψεις τους, αλλά επιτρέπει να

²¹⁷Global Counterterrorism Forum, (n.d.), σ. 3.

²¹⁸ Ibid, σ. 8.

²¹⁹ Ibid, σσ. 1-8.

έρθουν στην επιφάνεια και παρέχει σχετικές πηγές πληροφόρησης για να αρθούν.

- *Εφοδιασμός των νέων με τις απαραίτητες γνώσεις, δεξιότητες και ευαισθητοποίησή τους.* Τονίζεται η ανάγκη ανάπτυξης της συναισθηματικής ανθεκτικότητας των νέων απέναντι στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και τη δημιουργία μίας θετικής αυτο-εικόνας μέσα από την αξιοποίηση τεχνικών διαχείρισης συγκρούσεων και τον εορτασμό της ύπαρξης πολλών διαφορετικών ταυτοτήτων στη τάξη. Για τον σκοπό αυτό, προτείνεται η αξιοποίηση παιχνιδιών ρόλων για να αναπτύξουν έλεγχο στις πεποιθήσεις τους, η ενθάρρυνση να υλοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους και η παρότρυνση για πολύπλευρη έρευνα από τους νέους για την ανάπτυξη κριτικών δεξιοτήτων, τη συνειδητοποίηση και άλλων απόψεων πέρα από τις δικές τους και την κατάρριψη μύθων.

Παράλληλα στην ίδια έρευνα εντόπισαν πως παράγοντες που μπορούν να δράσουν συμπληρωματικά μεγεθύνοντας τον αντίκτυπο αυτό στα εκπαιδευτικά πλαίσια αποτελούν η δημιουργία αποτελεσματικών συνεργασιών με τοπικούς φορείς, η υποστηρικτικοί σχολικοί ηγέτες και η καλή ένταξη των παρεμβάσεων στο πρόγραμμα σπουδών²²⁰. Υποστήριξαν όμως ότι η αποτελεσματικότητα των πρακτικών σχετίζεται με την αξιοποίησή τους σε καθημερινή βάση στο εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Σύμφωνα με τον Schleicher (2017), οι νέοι πρέπει να αναπτύξουν γνώσεις, δεξιότητες, αξίες και συμπεριφορές που να θέτουν τα εφόδια για τη διαπολιτισμική κατανόηση και αλληλεγγύη σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να μπορούν να επεξεργαστούν γεγονότα που αφορούν το κοινοτικό και παγκόσμιο επίπεδο, να μπορούν να αποδεχθούν την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων από τη δική τους, να εμπλέκονται σε διαδικασίες αλληλεπίδρασης με άλλους πολιτισμούς και να αναλαμβάνουν δράση για το συλλογικό καλό και την αειφόρο ανάπτυξη.

²²⁰ Ibid, σ. 8.

Εικόνα 7: Global competence

Πηγή: Schleicher, A. (2017). *Educating our youth to care about each other and the world*, OECD Education & Skills today. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <https://oecdeducationtoday.blogspot.com/2017/12/educating-our-youth-to-care-about-each.html>.

Στις δραστηριότητες που οργανώνονται στο σχολικό πλαίσιο είναι επίσης σημαντικό να υιοθετείται μία προσέγγιση αλληλοδιδασκαλίας μεταξύ των μαθητών μέσα από την οποία οι μαθητές μπορούν να δίνουν κίνητρα για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών στους υπολοίπους (Sheikh, Sarwar & Reed, 2010, σ. 42). Παράλληλα, πρέπει να τονισθεί η σημασία ανάπτυξης δράσεων στο επίπεδο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, δεδομένου ότι σε αυτή την ηλικία αναπτύσσεται η ταυτότητα και οι στάσεις των παιδιών. Επιπλέον, η ηλικία αυτή θεωρείται η πιο κατάλληλη και γιατί σε αυτή θεωρείται πιο εύκολο να αναπτυχθούν δεσμοί ανάμεσα στους γονείς και το σχολικό περιβάλλον προκειμένου να επιτευχθεί συμμετοχή και των ίδιων στις δράσεις που θα αναπτυχθούν²²¹. Επιπρόσθετα, πρέπει να δοθεί μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση του γυναικείου φύλου, καθώς οι γυναίκες μπορούν να διαδραματίσουν κύριο ρόλο στη διευθέτηση θεμάτων που προκύπτουν στις κοινότητες πριν την εμφάνιση βίαιων συμπεριφορών και μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη ειρηνικής κουλτούρας²²².

Ακόμα τα προγράμματα σπουδών οφείλουν να συμπεριλάβουν στόχους σχετικούς με την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας απέναντι σε φαινόμενα βίας για την ενδυνάμωση

²²¹ Malacuso, 2016, σ. 9.

²²² Phyllis, 2012, σ. 18.

των νέων. Ειδικότερα τα προγράμματα σπουδών μπορούν να συντελέσουν στην ενημέρωση των μαθητών για τους μηχανισμούς ριζοσπαστικοποίησης, στον προβληματισμό τους ως προς το πότε μπορούν να γίνουν στόχοι από εξτρεμιστικές οργανώσεις, στην ανάπτυξη διαλλακτικότητας στις απόψεις τους, στη σύνδεση των ακραίων ιδεολογιών και της εγκληματικότητας και στη διερεύνηση ταυτοτήτων που διαφέρουν από τις κοινωνικά κυρίαρχες²²³. Επιπλέον, μαθήματα όπως αυτό της Ιστορίας πρέπει να οργανωθούν με ιδιαίτερη προσοχή και να περιλαμβάνουν κριτική επεξεργασία των ιστορικών γεγονότων, καθώς και θεμάτων όπως προκατάληψη, ο ρατσισμός και η εκμετάλλευση μέσα στα πλαίσια ανάπτυξης διαλόγου στην τάξη²²⁴.

Γραμματισμός στα μέσα μαζικής ενημέρωσης

Δεδομένου του ρόλου που διαδραματίζουν στην όξυνση των φαινομένων και στην επιρροή της κοινής γνώμης, αναγκαία είναι η εύρεση αποτελεσματικών προσεγγίσεων για τον εγγραμματισμό των νέων στα μέσα ενημέρωσης. Ο εγγραμματισμός στα μέσα ενημέρωσης ορίζεται ως η ανάλυση των κωδίκων των media, η ικανότητα άσκησης κριτικής στις αξίες και τις ιδεολογίες και αξιολόγησης του περιεχομένου που προωθούν μέσα από τα μηνύματά τους, καθώς και η συνειδητοποίηση των συνεπειών που μπορούν να έχουν τα τελευταία²²⁵.

Για τον σκοπό αυτό, έμφαση πρέπει να δοθεί στον εφοδιασμό των νέων με αξιόπιστες πηγές προκειμένου να ενημερώνονται για να διαμορφώσουν ορθές απόψεις για τα γεγονότα σε παγκόσμιο επίπεδο²²⁶. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτή η μεγάλη σημασία που οφείλει να δοθεί στον κριτικό εγγραμματισμό των νέων στα μέσα ενημέρωσης. Η σημασία του έγκειται στο γεγονός ότι προετοιμάζει το άτομο να δράσει ενεργά και υπεύθυνα ως πολίτης συμμετέχοντας στους μηχανισμούς λήψης απόφασης σε πολιτισμικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, αναλαμβάνοντας παράλληλα την ευθύνη των επιλογών που θα κάνουν²²⁷.

²²³ Sieckelinck, Kaulingfreks & Winter, 2015, σ. 339.

²²⁴ Malacuso, 2016, σ. 9.

²²⁵ Uysal, M. (2007), *Medya Okuryazarlığı*, Ankara: RTÜK Publishing σ. 47 σε Karaduman, S. (2014). The role of critical media literacy in further development of consciousness of citizenship, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, σ. 3039. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <https://core.ac.uk/download/pdf/82603868.pdf>

²²⁶ Ibid, σ. 3041.

²²⁷ Ibid.

Σύμφωνα με τη Hobbs (2017) οι στρατηγικές που μπορούν να είναι αποτελεσματικές στην Εκπαίδευση προκειμένου να λειτουργήσει ο εγγραμματισμός στα μέσα ενημέρωσης ως μέσο πρόληψης του εξτρεμισμού των νέων είναι²²⁸:

- Η ευαισθητοποίηση και η συνειδητοποίηση από τους νέους μηνυμάτων που περνάνε τα μέσα ενημέρωσης γύρω από τον βίαιο εξτρεμισμό.
- Η κριτική ανάλυση του τρόπου που παρουσιάζεται ο εξτρεμισμός στα μέσα ψυχαγωγίας μη λογοτεχνικού χαρακτήρα.
- Η ανάπτυξη της ικανότητας αναγνώρισης της προπαγάνδας και της ρητορικής μίσους.
- Η ανάπτυξη αυθεντικών σχέσεων με άτομα από άλλες χώρες.
- Η αξιοποίηση της δύναμης που προσφέρει η επικοινωνία για να εκφράσουν την άποψή τους.

Η στείρα αξιοποίηση των πρακτικών ωστόσο δεν επαρκεί από μόνη της. Μελέτες έχουν δείξει ότι οι πρωτοβουλίες ανάπτυξης του γραμματισμού των νέων στα μέσα ενημέρωσης προϋποθέτουν την ύπαρξη μίας κοινής άποψης ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς, τους γονείς και τους μαθητές, σε σχέση με την κουλτούρα των media και τη σχέση τους με αυτή (Hobbs, 2006, σ. 23). Συνεπώς οι γονείς αποτελούν σημαντικό μέρος σχετικών αποτελεσματικών πρωτοβουλιών. Έχει παρατηρηθεί δε ότι στις πιο αποτελεσματικές πρωτοβουλίες που έχουν υλοποιηθεί, το εκπαιδευτικό προσωπικό εκπαιδεύθηκε για δύο ή περισσότερο χρόνια προκειμένου να ανταποκριθεί στις ανάγκες των πρωτοβουλιών και να κατανοήσει τη φύση του ζητήματος και τη πολυπλοκότητά του, ώστε στη συνέχεια να τις εφαρμόσει στο εκάστοτε πλαίσιο και στις ανάγκες αυτού²²⁹.

Θρησκευτικός γραμματισμός

Δεδομένης της απειλής με την οποία έχει συνδεθεί το Ισλάμ και η μουσουλμανική κοινότητα λόγω των τρομοκρατικών επιθέσεων στα πλαίσια του τζιχάντ, απαραίτητο είναι να γίνει κατανοητό στους νέους ότι το πρόβλημα δεν είναι τελικά ο Ισλαμικός εξτρεμισμός, αλλά η πίστη σε ακραίες πεποιθήσεις, είτε αυτές είναι θρησκευτικές είτε όχι (Barzegar, Powers, & El Karhili, 2016, σσ. 13-14). Ο θρησκευτικός

²²⁸ Hobbs, 2017, σ. 18.

²²⁹ Ibid

εγγραμματισμός οφείλει να αποτελέσει βασικό κομμάτι συντονισμένων προσπαθειών προκειμένου να αποφευχθεί στοχοποίηση θρησκευτικών ομάδων και ιδιαίτερα της μουσουλμανικής κοινότητας, που σε πολλές περιπτώσεις αποτέλεσε στόχο εξαιτίας των επιθέσεων που σημειώθηκαν.

Σύμφωνα με τον Moore (2015) ο θρησκευτικός εγγραμματισμός σημαίνει «η δυνατότητα διάκρισης και ανάλυσης των θεμελιωδών σημείων τομής ανάμεσα στη θρησκεία και την κοινωνική/ πολιτική/ πολιτιστική ζωή μέσω πολλαπλών φακών»²³⁰. Μέσα από τον θρησκευτικό εγγραμματισμό υποστηρίζει πως το άτομο αποκτά βασική κατανόηση θρησκειών του κόσμου και την ικανότητα να διακρίνει τις θρησκευτικές διαστάσεις των πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών εκφράσεων²³¹.

Η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών μπορεί να διαφοροποιηθεί σε αρκετά σημεία. Το περιεχόμενο του μαθήματος μπορεί να επικεντρωθεί στην ενημέρωση των μαθητών για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και παραδόσεις που υπάρχουν στον κόσμο, ακόμα και θρησκειών που δεν είναι διαδεδομένες, αναφέροντας επίσης μη-θρησκείες όπως ο ουμανισμός και ο αθεϊσμός (Dinham & Shaw, 2017, σ. 10). Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται ο καθένας να μην μεταφέρει τις προσωπικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις στο σχολικό πλαίσιο και να γίνει κατανοητό πως η θρησκεία αποτελεί ένα θέμα που απασχολεί την παγκόσμια κοινότητα. Παράλληλα, επιδιώκεται να αντιληφθούν οι μαθητές τους κοινωνικούς ρόλους και τα κοινωνικά θέματα με τα οποία σχετίζεται η θρησκεία²³². Ο θρησκευτικός εγγραμματισμός οφείλει να προωθείται και από τη Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, καθώς στα Πανεπιστήμια υπάρχει μεγάλη πολυφωνία και εδραιωμένες απόψεις σε σχέση με τη θρησκεία²³³. Στα πανεπιστημιακά ιδρύματα η θρησκεία δεν πρέπει να προσεγγίζεται ως πρόβλημα αλλά ως μία ευκαιρία για την ανάπτυξη διαλόγου, αναγνωρίζοντας τη φύση των σημερινών θρησκευτικών ποικιλόμορφων κοινωνιών (Dinham & Jones, 2010, σ. 18).

3.9. Καλές πρακτικές και προγράμματα

Από τις πιο σημαντικές προτεραιότητες του σχολείου είναι να διαμορφώσει στους μαθητές μίας κουλτούρα ειρήνης και αποδοχής η οποία θα χαρακτηρίζει και την

²³⁰ Moore, 2015, σ. 1.

²³¹ Ibid, σ. 1.

²³² Ibid.

²³³ Ibid, σ. 13.

εκπαιδευτική διαδικασία και το εκπαιδευτικό προσωπικό. Προκειμένου να οικοδομηθούν σχετικές στάσεις στη σχολική κοινότητα, έχει υλοποιηθεί πλήθος προγραμμάτων και έχουν συγκεντρωθεί καλές πρακτικές προκειμένου να δίνονται ιδέες προς αξιοποίηση για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού των νέων και να ανταλλάσσεται η γνώση μεταξύ των χωρών. Για τον λόγο αυτό, γίνεται στη συνέχεια αναφορά σε καλές πρακτικές που εντοπίστηκαν στο πλαίσιο των προγραμμάτων.

Καλές πρακτικές

Μέσα από πολλά προγράμματα που υλοποιούνται για την πρόληψη των φαινομένων βίας, συγκεντρώνονται δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν από τα εκπαιδευτικά πλαίσια για την πρόληψη της ανάπτυξης εξτρεμιστικών συμπεριφορών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του διεθνούς έργου YCARE - Συμβουλευτική των νέων κατά της ριζοσπαστικοποίησης (*Youth Counselling against Radicalization*)²³⁴, με στόχο την υποστήριξη συμβούλων νέων στην πρόληψη και αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης της νεολαίας, το οποίο συγκέντρωσε δραστηριότητες που αποτέλεσαν και καλές πρακτικές. Ειδικότερα, οι δραστηριότητες που προτείνονται για το κομμάτι της πρόληψης, όπως περιγράφονται στην ιστοσελίδα του έργου, είναι οι παρακάτω²³⁵:

Τίτλος	Περιγραφή
Οργάνωση μίας έκθεσης	Οι μειονεκτούντες νέοι χρειάζονται αυτοεκτίμηση για να βρουν τη θέση τους στην κοινωνία. Η οργάνωση μίας έκθεσης με αναπαλαιωμένα επίπλα - όλα αναπαλαιωμένα και χειροποίητα από τους ίδιους τους νέους - είναι μια ευκαιρία να δείξουν

²³⁴Ειδικότερα το έργο YCARE πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Erasmus+ και κεντρική του ιδέα είναι ότι οι σύμβουλοι νέων μπορούν να είναι περισσότερο κατάλληλα εφοδιασμένοι για να συμβάλλουν στην πρόληψη και καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης των νέων αν οι χώρες μάθουν η μία από την άλλη. Περιλάμβανε τη συγκέντρωση οδηγιών και καλών πρακτικών για την διάχυση της γνώσης σε σχέση με την πρόληψη και καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης των νέων οι οποίες παρουσιάζονται σε μία εκπαιδευτική πλατφόρμα που έχει δημιουργηθεί για τον σκοπό αυτό. Παράλληλα αξιοποιεί την ανατροφοδότηση που λαμβάνει από τους συμβούλους νέων που αξιοποιούν τα εργαλεία που προτείνονται. Στο έργο υπήρχαν οχτώ συμμετέχουσες χώρες και συγκεκριμένα, η Αυστρία, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Δημοκρατία της Σλοβακίας, η Σλοβενία, η Ισπανία και η Ολλανδία. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.ycare.eu/>.

²³⁵Youth Counselling against Radicalisation-Good practices. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από [https://toolbox.ycare.eu/main/toolbox.php?department=8&catlang\[\]=en](https://toolbox.ycare.eu/main/toolbox.php?department=8&catlang[]=en).

	ικανότητες που έχουν αποκτήσει και να εκτιμηθούν από τους επισκέπτες.
<i>Κατανόηση βίντεο κατά του Σαλαφισμού</i>	Αρκετά βίντεο ασχολούνται με όρους που χρησιμοποιούνται συχνά στις τρέχουσες συζητήσεις για τη ριζοσπαστικοποίηση, όπως ο ισλαμισμός, ο σαλαφισμός, ο τζιχαντισμός, το χαλιφάτο, η Σούννα. Στα βίντεο αυτοί οι όροι εξηγούνται και συζητιούνται με τους νέους.
<i>Radicx</i>	<p>Το Radicx είναι ένα εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αξιολογήσει με διαρθρωτικό τρόπο κατά πόσον οι ανησυχίες για τη ριζοσπαστικοποίηση ενός νεαρού θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη. Απαιτεί οι επαγγελματίες και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη που γνωρίζουν τον ενδιαφερόμενο νεαρό να μοιράζονται τις παρατηρήσεις και τις πληροφορίες τους για εκείνον. Ο σκοπός είναι να αποκτηθεί μία πλήρη εικόνα των πιθανών κινδύνων, να προσδιορισθούν ποιες πληροφορίες εξακολουθούν να λείπουν και ποια πρέπει να είναι τα επόμενα βήματα.</p> <p>Το εργαλείο αποτελείται από τα ακόλουθα βήματα:</p> <p>Βήμα 1: Συζητώντας την υπόθεση Το πρώτο βήμα συνίσταται στο να εκφραστούν οι ανησυχίες. Οι επαγγελματίες και τα άλλα εμπλεκόμενα μέρη καλούνται να προσπαθήσουν να είναι όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά, εξετάζοντας μόνο τα γεγονότα και την παρατηρούμενη συμπεριφορά του νεαρού. Το εργαλείο συνιστά να συζητηθούν οι ανησυχίες λαμβάνοντας υπόψη τα ακόλουθα στοιχεία:</p> <p>Συμπεριφορά του νεαρού Σχέσεις και επαφές του νεαρού Πολιτιστικές και / ή θρησκευτικές εκφράσεις του νεαρού Ιδεολογικές ή / και πολιτικές εκφράσεις του νεαρού</p> <p>Βήμα 2: Καταγραφή των γεγονότων και της παρατηρούμενης συμπεριφοράς. Όλοι οι επαγγελματίες και τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη καλούνται να καταγράψουν τα γεγονότα και τη συμπεριφορά που έχουν παρατηρήσει.</p> <p>Βήμα 3: Αξιολόγηση του κινδύνου και των παραγόντων υποστήριξης Οι επαγγελματίες και τα άλλα ενδιαφερόμενα μέρη καλούνται να διαφοροποιήσουν τους κινδύνους από τους παράγοντες στήριξης βάσει όσων έχουν καταγράψει σχετικά με τη συμπεριφορά και τις</p>

	<p>σχέσεις/επαφές του νεαρού. Για παράδειγμα: η επαφή ενός παιδιού με έναν μέντορα μπορεί να αποτελέσει παράγοντα στήριξης, ενώ τα προβλήματα στο σπίτι μπορεί να αποτελέσουν παράγοντα κινδύνου.</p>
<p><i>Το Φρούριο της Δημοκρατίας</i></p>	<p>Στο Φρούριο της Δημοκρατίας, νέοι μεταξύ των ηλικιών 14 και 25, παρακολουθούν πρώτα μια εισαγωγική ταινία για τη δημοκρατία και τις δημοκρατικές αξίες. Στη συνέχεια δουλεύουν σε ζευγάρια σε αποστολές που αντιμετωπίζουν ενώ περπατούν μέσα σε εκθεσιακούς χώρους. Η διαδραστική έκθεση καλύπτει διάφορα κοινωνικά ζητήματα με στόχο την αμφισβήτηση των πεποιθήσεων των νέων. Οι νέοι καλούνται να σημειώσουν τις πεποιθήσεις τους. Στο τέλος της έκθεσης οι νέοι λαμβάνουν ανατροφοδότηση σχετικά με το βαθμό στον οποίο οι πεποιθήσεις τους είναι σε αντιστοιχία με το σύνταγμα.</p> <p>Παράδειγμα: Οι νεαροί βλέπουν εικόνες προσφύγων από τέσσερις διαφορετικές χρονικές περιόδους (1914, 1944, 1994 και 2014). Έχουν την εντολή να τοποθετήσουν τις αντίστοιχες αποσκευές στους διαφορετικούς τύπους προσφύγων. Ενώ οι νέοι εκπληρώνουν αυτό το καθήκον, καλούνται να βρουν δέκα επιχειρήματα υπέρ και κατά της στέγασης προσφύγων στη δική τους γειτονιά. Οι νέοι καλούνται στη συνέχεια να διατυπώσουν τη γνώμη τους για το θέμα αυτό.</p>
<p><i>Μάθημα για τις ειδήσεις σχετικά με την IS</i></p>	<p>Η προσέγγιση συνίσταται σε ένα μάθημα για τους μαθητές του Λυκείου σχετικά με τις ειδήσεις για το Ισλαμικό Κράτος (IS). Το μάθημα αποτελείται από τα ακόλουθα:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Εμφάνιση εισαγωγικού βίντεο 2. Κάντε έναν νοητικό χάρτη. Ρωτήστε τους μαθητές τι θα έρθει στο μυαλό τους όταν συζητούν αυτό το θέμα; Ποια είναι η γνώμη τους σχετικά με αυτό; 3. Προβολή διαφορετικών ταινιών στις οποίες το ίδιο θέμα προβάλλεται από διαφορετικές οπτικές γωνίες. <p>Για παράδειγμα: Αιτιολόγηση των ενεργειών του IS: http://www.tubechop.com/watch/6177961 Νεαρή μουσουλμανική γυναίκα καταδικάζει τις πράξεις του IS: https://www.youtube.com/watch?v=AFZ31Usyluk Η ομιλία του δημάρχου του Ρότερνταμ μετά τις επιθέσεις του Παρισιού:</p>

	<p>https://www.youtube.com/watch?v=ymlAr-BRBdw</p> <p>Ντιμπέιτ για τζιχαντισμό σε εκπομπή: https://www.youtube.com/watch?v=4ciEI0yVw_U</p> <p>Συζητήστε ξανά τον νοητικό χάρτη. Με ποιες πτυχές των ταινιών συμφωνούν οι μαθητές; Ποια πιστεύουν ότι είναι η λύση στο πρόβλημα; Έχουν αλλάξει γνώμη βάσει των ταινιών ή όχι; Γιατί;</p> <p>Συμβουλές για τον εκπαιδευτή:</p> <p>Αφήστε χώρο στους νέους να αναρωτηθούν και να εξερευνήσουν τις δικές τους αξίες και οπτικές. Εξερευνήστε μαζί τους με μία κριτική προσέγγιση.</p> <ul style="list-style-type: none"> -Κάντε ουδέτερες ερωτήσεις. -Ενθαρρύνετε την ενσυναίσθηση, για παράδειγμα, μέσα από την αναφορά σε προσωπικές ιστορίες ή οργανώνοντας ένα ντιμπέιτ. -Μην αντικρούετε την κοσμοθεωρία των μαθητών, αλλά επεκτείνετε την. -Αφιερώστε χρόνο στην τάξη για να αξιολογήσετε την αξιοπιστία των μέσων ενημέρωσης μαζί. -Βλέπετε τον εαυτό σας ως διευκολυντή, όχι ως προπονητή ή εκπαιδευτικό. -Συμφωνείτε εκ των προτέρων σε σαφείς κανόνες συζήτησης και επαναλάβετε τους κατά τη διάρκεια του μαθήματος
<p><i>Το Roadshow της Ελευθερίας του Τύπου</i></p>	<p>Το Roadshow της Ελευθερίας του Τύπου είναι ένα πρόγραμμα που αποτελείται από τρία μαθήματα σχετικά με την ελευθερία του Τύπου για μαθητές στο γυμνάσιο, καθώς και από μία συζήτηση μεταξύ των μαθητών και εκπροσώπων των ΜΜΕ. Στο πλαίσιο του προγράμματος οι μαθητές λαμβάνουν μία εφημερίδα της επιλογής τους στη διεύθυνση κατοικίας τους για αρκετές εβδομάδες. Μέρος της εργασίας τους είναι για παράδειγμα να επιλέξουν ποια ειδησεογραφικά άρθρα θα αφαιρούσαν από την εφημερίδα αν ήταν δικτάτορες. Το πρόγραμμα κλείνει με μία συζήτηση μεταξύ των μαθητών και ενός εκπροσώπου από τα media. Στη συζήτηση οι φοιτητές έχουν την ευκαιρία να θέσουν κρίσιμες ερωτήσεις, όπως: παραβιάζετε τη θρησκεία μου, γιατί το κάνετε αυτό; Η συζήτηση αποτελεί επίσης μία ευκαιρία για τους μαθητές να ακουστούν από τα μέσα ενημέρωσης.</p>
	<p>Το ειρηνικό σχολείο είναι ένα πρόγραμμα που αποτελείται από μια σειρά από 38 μαθήματα που παρέχονται για 30 λεπτά κάθε εβδομάδα στο δημοτικό σχολείο. Τα μαθήματα αυτά καλύπτουν τα ακόλουθα θέματα:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Ανήκουμε μαζί: ο σκοπός αυτής της σειράς είναι να

<p><i>Το ειρηνικό σχολείο</i></p>	<p>δημιουργήσει μια θετική ατμόσφαιρα στην τάξη. Τα παιδιά κάνουν κανόνες για το πώς αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλον.</p> <ul style="list-style-type: none">-Λύνουμε οι ίδιοι τις συγκρούσεις: τα παιδιά μαθαίνουν για τις συγκρούσεις και πώς μπορούν να αντιδράσουν σε μία σύγκρουση.-Ακούμε ο ένας τον άλλο: έμφαση δίνεται στη διδασκαλία των παιδιών σχετικά με την ενσυναίσθηση και την ενεργητική ακρόαση.-Νοιαζόμαστε ο ένας για τον άλλο: τα παιδιά μαθαίνουν να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους και να τα εκφράζουν. Επίσης, μαθαίνουν να δέχονται και να σέβονται τα συναισθήματα των άλλων.-Όλοι έχουμε καθήκοντα: αυτή η σειρά μαθημάτων επικεντρώνεται στην ενεργό συμμετοχή των μαθητών.-Όλοι είναι διαφορετικοί: αυτά τα μαθήματα επικεντρώνονται στο να είναι ανοιχτοί οι μαθητές στις διαφορές μεταξύ των ανθρώπων.
<p><i>Γονική μέριμνα κατά της ριζοσπαστικοποίησης</i></p>	<p>Η γονική μέριμνα κατά της ριζοσπαστικοποίησης είναι μια εκπαίδευση που παρέχεται σε μητέρες με μουσουλμανικό υπόβαθρο. Κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης οι μητέρες μαθαίνουν για τη διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης. Μαθαίνουν πώς να εντοπίζουν ορισμένους παράγοντες κινδύνου και πώς μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτούς. Η κατάρτιση αποτελείται από έξι συναντήσεις που εστιάζονται στις ακόλουθες πτυχές: γνώση σχετικά με τη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης, ευαισθητοποίηση σχετικά με το θέμα της ριζοσπαστικοποίησης και των δεξιοτήτων κατάρτισης που απαιτούνται για να καταστούν τα παιδιά πιο ανθεκτικά στην ριζοσπαστικοποίηση. Οι μητέρες μαθαίνουν, για παράδειγμα, πώς μπορούν να επικοινωνούν ανοιχτά με τα παιδιά τους και πώς μπορούν να αμφισβητήσουν με κριτικό πνεύμα την πληροφόρηση που λαμβάνουν τα παιδιά από το διαδίκτυο ή από τους δρόμους. Προκειμένου να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη μεταξύ του εκπαιδευτή και των συμμετεχόντων, οι εκπαιδεύσεις παρέχονται στα αραβικά και παρέχονται από εκπαιδευτές με μουσουλμανικό υπόβαθρο. Παράλληλα με τις εκπαιδεύσεις «Η γονική μέριμνα κατά της ριζοσπαστικοποίησης» επενδύει επίσης στην εκπαίδευση γονέων που θα αποτελέσουν πρεσβευτές: Τον ρόλο αυτό αναλαμβάνουν μουσουλμάνες μητέρες που φτάνουν σε οικογένειες που είναι δύσκολο να υπάρξει πρόσβαση. Αυτές οι μητέρες παρέχουν συναισθηματική υποστήριξη και</p>

	βοηθούν αυτές τις οικογένειες να βρουν κατάλληλη βοήθεια.
<i>Γεφυρώνοντας: διαγενεακές συζητήσεις</i>	<p>Η μεθοδολογία Bridging στοχεύει στη βελτίωση της σχέσης και της επικοινωνίας μεταξύ γονέων και παιδιών με μαροκινό υπόβαθρο. Με τη βοήθεια αυτής της μεθοδολογίας, οι γιοι και οι πατέρες και οι κόρες τους και οι μητέρες τους συζητούν θέματα σχετικά με τη γονική μέριμνα και τη θρησκεία. Η προσέγγιση συνίσταται σε χωριστή συνάντηση για τους νέους, σε ξεχωριστή συνάντηση για τους γονείς και σε συνάντηση για νέους και γονείς. Σε αυτές τις συσκέψεις συζητούνται τα εξής θέματα: επικοινωνία σχετικά με τη γονική μέριμνα, τη θρησκεία, τον κοινωνικό έλεγχο, τη θέση των γυναικών, τον ρόλο του τζαμιού και τις αξίες και τους κανόνες μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Διάφορα εργαλεία έχουν χρησιμοποιηθεί κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων συζήτησης, π.χ. παρουσιάζοντας μια ταινία μικρού μήκους, παίζοντας κουίζ, παρακολουθώντας μια παράσταση ή συζητάτε. Ο απώτερος στόχος είναι να αποτραπεί η ριζοσπαστικοποίηση των νέων με μουσουλμανικό υπόβαθρο. Το γεγονός ότι οι γονείς εμπλέκονται στο να βοηθήσουν τους νέους στην αναζήτηση της ταυτότητας και της σημασίας της μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη ανθεκτικότητας των νέων απέναντι σε εξτρεμιστικές ιδεολογίες. Η ανοικτή και υποστηρικτική επικοινωνία αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης. Το Bridging είναι σχεδιασμένο για παιδιά ηλικίας 15 ετών.</p>
<i>DIAMANT</i>	<p>Το DIAMANT είναι μια εκπαίδευση που παρέχεται από πιστοποιημένους εκπαιδευτές με εκπαιδευτικό υπόβαθρο για νέους με μουσουλμανικό υπόβαθρο που είναι ευάλωτοι σε ριζοσπαστικοποίηση ή παραβατικότητα. Η εκπαίδευση στοχεύει στην αύξηση της αυτοπεποίθησης των νέων, στην οικοδόμηση μιας θετικής ταυτότητας και στην ενίσχυση της αντοχής των νέων ενάντια στον εξτρεμισμό και την εγκληματικότητα. Οι εκπαιδευτές αναλαμβάνονται από ομάδες νέων. Οι νέοι λαμβάνουν ατομική εκπαίδευση. Η εκπαίδευση αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος επικεντρώνεται στην ανάπτυξη μιας θετικής ταυτότητας και στην αποδοχή ανθρώπων που έχουν άλλες πεποιθήσεις. Το δεύτερο εστιάζει στην ανάπτυξη της ικανότητας των νέων να σκέφτονται και να λαμβάνει αποφάσεις ανεξάρτητα. Το τρίτο επικεντρώνονται στην ικανότητα επίλυσης συγκρούσεων και αντιμετώπισης αρνητικών</p>

	<p>συναισθημάτων και αδικιών. Οι εκπαιδευτές κάνουν χρήση πολλαπλών μεθόδων, όπως ρόλων και αντιπαραθέσεων. Η εκπαίδευση ολοκληρώνεται με την οργάνωση μιας ομαδικής δραστηριότητας στην οποία οι συμμετέχοντες φέρνουν χρησιμοποιούν τις ικανότητες που έχουν αναπτύξει. Για παράδειγμα, κάνουν παρουσιάσεις μπροστά σε ακροατήριο ή διοργανώνουν ομαδικές συζητήσεις με εκπροσώπους του δήμου.</p> <p>Παράδειγμα εργασιών: Ονομάστε 5 λόγους για τους οποίους είστε υπερήφανοι που είστε πολίτης της (ονομασίας χώρας); Ποιες είναι οι τρεις κορυφαίες αξίες σας; Τι λέξεις συνδέετε με την ελευθερία και την ευτυχία;</p>
<p><i>Σοκαριστικές Ειδήσεις</i></p>	<p>Τα παιδιά και οι νέοι αντιμετωπίζουν καθημερινά εικόνες από τον πόλεμο ή τη βία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Από την ηλικία των 6 ετών δεν είναι πλέον δυνατή η απόκρυψη σοκαριστικών ειδήσεων από παιδιά. Επομένως, είναι σημαντικό να συζητήσουμε με τα παιδιά και τους νέους τα όσα βλέπουν, να αποκωδικοποιούν τα νέα και να παρέχουν πληροφορίες για το ιστορικό. Στόχος αυτής της παρέμβασης είναι να ενισχυθεί η ανθεκτικότητα των νέων από τη βία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και να τους βοηθήσουμε να βάλουν ό,τι βλέπουν σε προοπτική. Παρακάτω είναι ένα παράδειγμα ενός μαθήματος σχετικά με συγκλονιστικές ειδήσεις για μαθητές γυμνασίου.</p> <p>Παράδειγμα: Επιλέξτε μια πρόσφατη αντιπαραβαλλόμενη εικόνα από μια εφημερίδα ή μετακίνηση ειδήσεων που δείχνει βία. Δώστε την εικόνα ή τα νέα για τους μαθητές και ζητήστε τους να απαντήσουν. Τι πιστεύουν οι μαθητές για αυτή την εικόνα; Έχουν δυσκολίες με αυτό; Γιατί; Συζητήστε τις σκέψεις που έχουν υπόψη οι συντάκτες όταν αποφασίζουν να δημοσιεύσουν ή να μην δημοσιεύσουν κάποια εικόνα. Περάστε 10 λεπτά για την εισαγωγή του μαθήματος.</p> <p>Δώστε στους μαθητές τις ακόλουθες εργασίες (40 λεπτά): Κάθε φοιτητής μπορεί να επιλέξει από την εφημερίδα μια φωτογραφία που έχει δυσκολία ή με την οποία μπορεί να φανταστεί ότι άλλοι άνθρωποι έχουν δυσκολίες.</p>

	Αφήστε τους μαθητές να γράψουν επιστολή στον συντάκτη σχετικά με την επιλεγμένη φωτογραφία. Στην επιστολή αυτή οι μαθητές υποστηρίζουν γιατί έχουν δυσκολία να δουν αυτή την εικόνα στις ειδήσεις. Αφήστε τον μαθητή να αξιολογήσει τα γράμματα του άλλου.
<i>Η Δύναμη των Πατέρων</i>	Η Δύναμη των Πατέρων είναι ένα έργο που στοχεύει να συμβάλει στη θετική ανάπτυξη των παιδιών, ενισχύοντας και βελτιώνοντας τη σχέση πατέρα-παιδιού. Οι επιμέρους στόχοι του έργου είναι η πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης, η βελτίωση της σύνδεσης των οικογενειών των μεταναστών με την κοινωνία και η αύξηση του κοινωνικού δικτύου των πατέρων. Οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα είναι πατέρες με μαροκινό ή σομαλικό υπόβαθρο, αλλά η παρέμβαση είναι επίσης κατάλληλη για τους πατέρες με άλλο μεταναστευτικό υπόβαθρο. Η Δύναμη των Πατέρων αποτελείται από πολλές συναντήσεις με επίκεντρο τον γονιμοποίηση και την πατρότητα. Οι πατέρες μιλούν με άλλους πατέρες για την πατρότητα, την ανάπτυξη των παιδιών τους και τη σχέση με τα παιδιά τους. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων οι πατέρες ενημερώνονται για τη γονική μέριμνα και λαμβάνουν κατάρτιση σε δεξιότητες γονέων. Τα θέματα όπως οι διακρίσεις και η ριζοσπαστικοποίηση συζητούνται επίσης κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων. Εκτός από τις συναντήσεις με άλλους πατέρες, οι πατέρες και τα παιδιά αναλαμβάνουν δραστηριότητες μαζί. Για παράδειγμα, παίζουν ποδόσφαιρο μαζί. Διακρίνεται μια ομάδα πατέρων που έχουν παιδιά που πηγαίνουν στο δημοτικό σχολείο και μια ομάδα πατέρων με παιδιά ηλικίας 12 έως 15 ετών.

Προγράμματα

Μέχρι στιγμής παρατηρείται ποικιλία εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υλοποιούνται με σκοπό την οικοδόμηση της ειρήνης και την ενδυνάμωση των νέων απέναντι στην υιοθέτηση ακραίων ιδεολογιών. Παρατηρείται ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις ότι τα προγράμματα πρόληψης που αναπτύσσονται επικεντρώνονται στην αλλαγή των στάσεων και συμπεριφορών των παιδιών, και δεν ασχολούνται με τους κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και συστημικούς παράγοντες που μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες για την ανάπτυξη της βίας²³⁶. Επιπλέον, πολλά προγράμματα στοχεύουν στο

²³⁶Sheikh κ.ά., 2010, σ. 9.

να ευαισθητοποιήσουν τους νέους για τις συνέπειες των πράξεών τους, μία προσέγγιση που έχει ωστόσο βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα²³⁷.

Παρά το γεγονός ωστόσο, ότι οι πρωτοβουλίες για πρόληψη που αναπτύσσονται είναι πολύ διαδεδομένες, δεν έχουν διαπιστωθεί ισχυρά στοιχεία που να δείχνουν θετικά αποτελέσματα που να προκύπτουν από αυτά, γεγονός που οι ίδιοι αποδίδουν στην έλλειψη διαθεσιμότητας αξιολογήσεων υψηλής ποιότητας των έργων που αναπτύσσονται και στην έλλειψη αξιολόγησης σύγχρονων έργων²³⁸. Για την ανάπτυξη αποτελεσματικών προγραμμάτων για τον εξτρεμισμό, αναγκαίο είναι να ανιχνευθούν οι παράγοντες ώθησης και έλξης του βίαιου εξτρεμισμού σε τοπικό επίπεδο, στη συνέχεια ο σχεδιασμός ενός στοχευμένου προγράμματος παρέμβασης για την αντιμετώπιση του παραγόντων αυτών και τέλος η υλοποίηση της παρέμβασης με έμφαση στους νέους που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο ριζοσπαστικοποίησης²³⁹.

Τα προγράμματα που αναπτύσσονται με σκοπό τη διαμόρφωση μίας ειρηνικής κουλτούρας χαρακτηρίζονται γενικότερα από μία μεγάλη ποικιλία ως προς τους στόχους τους. Ειδικότερα, αυτοί μπορεί να αφορούν την ανάπτυξη δεξιοτήτων συμπεριφοράς και τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προώθηση της ενεργής ιδιότητας του πολίτη²⁴⁰. Όσον αφορά τους τύπους πρωτοβουλιών που αναπτύσσονται σε σχέση με τη πρόληψη του εξτρεμισμού είναι οι παρακάτω²⁴¹:

- Γνωστικές συμπεριφορικές πρωτοβουλίες,
- Προσεγγίσεις καθοδήγησης και παροχής συμβουλών,
- Πρωτοβουλίες βασισμένες στη γνώση,
- Διαδικασίες μεσολάβησης και επίλυσης συγκρούσεων,
- Οικογενειακές προσεγγίσεις,
- Προσεγγίσεις που βασίζονται στην κοινότητα, και
- Παροχή ευκαιριών.

²³⁷Ibid, σ. 20.

²³⁸Ibid, σ. 42

²³⁹Veeknamp & Zeiger, 2015, σ. 152.

²⁴⁰Phyllis, 2012, σ. 23.

²⁴¹Sheikh, 2010, σ. 14.

Συμπεράσματα

Η πρόσβαση στην Εκπαίδευση δεν έχει την ικανότητα να συμβάλλει μόνη της στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού, ωστόσο ο ρόλος της στην πρόληψή τους έχει αναγνωριστεί από πλήθος φορέων, μέσα από την ικανότητά της για ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και προώθηση της ένταξης και του σεβασμού της διαφορετικότητας. Σε μία τέτοια προσπάθεια, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα οφείλουν να αποτελούν χώρους ασφαλείς προκειμένου να έρθουν στην επιφάνεια απόψεις των μαθητών και να γίνει επεξεργασία τους στη συνέχεια στα πλαίσια ενός επικοινωνιακού διαλόγου. Παράλληλα, οφείλουν να καλύψουν την ανάγκη των νέων για ενεργό συμμετοχή, καθώς και να τους υποστηρίξουν στην αναζήτηση της ταυτότητάς τους, αλλά και στην εύρεση εναλλακτικών και όχι βίαιων τρόπων επίλυσης των διαφορών που προκύπτουν. Οι περισσότερες παρεμβάσεις που υλοποιούνται αποκλείουν την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση που αποτελεί την καταλληλότερη περίοδο παρέμβασης, ενώ περιορίζονται στον εντοπισμό πιθανών ριζοσπαστών στα σχολεία, με αποτέλεσμα τον στιγματισμό συγκεκριμένων ομάδων και την εδραίωση προκαταλήψεων. Από την άλλη, παρατηρείται ότι πολιτικές σκοπιμότητες και στόχοι που σχετίζονται με την ασφάλεια εντοπίζονται πλέον στα μαθήματα, και ειδικά σε αυτά που σχετίζονται με τη θρησκεία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση αποτελεσματικών παρεμβάσεων στα σχολικά πλαίσια είναι η ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών μέσα από συνεχή κατάρτιση και υποστήριξη προκειμένου να προωθήσουν στους μαθητές τους μία κουλτούρα ειρήνης, την ενεργό δράση στην τοπική κοινότητα. Σημαντικό είναι να γίνει ένταξη στο αναλυτικό πρόγραμμα θεμάτων προς επεξεργασία και στόχων που σχετίζονται με τη ριζοσπαστικοποίηση και με άλλα αμφιλεγόμενα θέματα. Παράλληλα, οφείλει να γίνεται ανάδειξη της σημασίας του διαπολιτισμικού διαλόγου, κάτι που μπορεί να γίνει μέσα από την προώθηση πολιτιστικών ή εκπαιδευτικών ανταλλαγών. Όσον αφορά τις προσεγγίσεις που υιοθετούνται, ο γραμματισμός στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ο θρησκευτικός γραμματισμός αποτελούν δύο τομείς στους οποίους πρέπει τα εκπαιδευτικά ιδρύματα να δώσουν έμφαση για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών παρεμβάσεων. Παράλληλα, δεδομένου ότι όλοι οι μαθητές μπορούν να είναι ευάλωτοι στη ριζοσπαστικοποίηση, τα σχολεία οφείλουν να αναπτύσσουν δράσεις σε συνεργασία με τους γονείς των μαθητών και την τοπική κοινότητα και να προσαρμόζουν το περιεχόμενό τους στις

Η Εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού

ανάγκες και τα χαρακτηριστικά τους, με έμφαση στα παιδιά και στους νέους που βρίσκονται σε κίνδυνο και στο περιθώριο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΞΤΡΕΜΙΣΜΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Οι Διεθνείς Οργανισμοί αποτελούν παράγοντες-κλειδιά στη διαμόρφωση της παγκόσμιας εκπαιδευτικής κουλτούρας²⁴². Επιπλέον, μέσα από τις ερευνητικές μελέτες που υλοποιούν οι διεθνείς οργανισμοί και τη διαμόρφωση εκπαιδευτικών προτάσεων σε σχέση με ζητήματα που απασχολούν τον τομέα της εκπαίδευσης, καταφέρνουν να επηρεάζουν την κοινή γνώμη σε μεγάλο βαθμό με σκοπό τη δημιουργία αλλαγών στα εκπαιδευτικά συστήματα ή την υιοθέτηση προσεγγίσεων και προοπτικών (Σταμέλος, Βασιλόπουλος & Καβασακάλης, 2015, σσ. 54-55). Συνεπώς, η ανάληψη δράσης από πλευράς τους για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης στο πλαίσιο του προγράμματος εκπαίδευσης που υιοθετούν είναι μεγάλης σημασίας.

Σήμερα ένας μεγάλος αριθμός διεθνών οργανισμών οργανώνουν δράσεις για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης, οι οποίες περιλαμβάνουν είτε την πρόσκληση των υπεύθυνων για τη χάραξη πολιτικής για ανάληψη δράσης σε σχέση με συγκεκριμένους στόχους, είτε την ανάπτυξη πόρων για την πρόληψη του εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης και άλλων σχετικών παραγόντων όπως ο ρατσισμός ή η διδασκαλία αμφιλεγόμενων ζητημάτων (Davies, 2018, σ. 5). Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο επιδιώκεται η διερεύνηση του ρόλου και της δράσης που έχουν αναλάβει τρεις διεθνείς οργανισμοί με έντονη δράση στον συγκεκριμένο τομέα η οποία τους διακρίνει από τους υπόλοιπους, προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι προσεγγίσεις, οι τομείς και τα εργαλεία που χρησιμοποιούν σε σχέση με την πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της Εκπαίδευσης.

4.1. Ευρωπαϊκή Ένωση

Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ξεκίνησε το 1950 με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, με σκοπό να δοθεί τέλος στις αιματηρές συγκρούσεις που κορυφώθηκαν κατά τον Β' Παγκόσμιο και να διατηρηθεί η ειρήνη μεταξύ των γειτονικών χωρών²⁴³. Σήμερα η Ένωση αποτελείται από 28 κράτη

²⁴²Evans, P., Rueschemeyer, D. & Skokpol, T. (1985). *Bringing the State Back In*, New York: Cambridge University Press, σε Resnik, 2006 σ. 173.

²⁴³EUROPA. *Οι ιδρυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://europa.eu/european-union/about-eu/history_el.

μέλη²⁴⁴ τα οποία παρότι διατηρούν την αυτονομία τους, ταυτόχρονα παραχωρούν κάποια από τα δικαιώματά τους στη λήψη αποφάσεων σε τομείς κοινού ενδιαφέροντος με τα υπόλοιπα κράτη μέλη, στα θεσμικά όργανα που τα ίδια έχουν εκλέξει. Βασικοί στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι²⁴⁵:

- Η διατήρηση και αξιοποίηση της ειρήνης μεταξύ των κρατών μελών και τους γείτονές τους.
- Η προώθηση της πρακτικής συνεργασίας των κρατών μελών.
- Η ασφαλής διαβίωση των πολιτών της.
- Η προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής αλληλεγγύης.
- Η διατήρηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και της πολυμορφίας λόγω της επιρροής της παγκοσμιοποίησης στις σύγχρονες κοινωνίες.
- Η διάδοση των κοινών αξιών των Ευρωπαίων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρεί τη ριζοσπαστικοποίηση ως ένα πολύπλοκο φαινόμενο, του οποίου την πρόληψη και καταπολέμηση έχει ορίσει ως προτεραιότητα. Η ενίσχυση της κοινωνικής ανθεκτικότητας αποτελεί κεντρικό στοιχείο της δράσης της ΕΕ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του βίαιου εξτρεμισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, βασική επιδίωξη για την οποία εργάζεται η ΕΕ είναι η οικοδόμηση ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών την οποία επιδιώκει μέσα από τη διασφάλιση των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών στα κράτη μέλη, όπως της ελευθερίας των θρησκευτικών πιστεύω και μέσα από την προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και του διαθρησκευτικού διαλόγου για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Παράλληλα, η ΕΕ συμβάλλει για τον σκοπό αυτό στην υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών στην πρόληψη και επίλυση συγκρούσεων²⁴⁶.

²⁴⁴ Οι συμμετέχουσες χώρες είναι η Αυστρία, το Βέλγιο, η Βουλγαρία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Δανία, η Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία, η Ισπανία, η Ιταλία, οι Κάτω Χώρες, η Κροατία, η Κύπρος, η Λετονία, η Λιθουανία, η Μάλτα, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Πορτογαλία, η Ρουμανία, η Σλοβακία, η Σλοβενία, η Σουηδία, η Τσεχική Δημοκρατία και η Φινλανδία (βλ. EUROPA. Χώρες. Διαθέσιμο στο https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_el#28members). Σημειώνεται ότι το Ηνωμένο Βασίλειο ανακοίνωσε στις 29 Μαρτίου 2017 την πρόθεσή του να φύγει από την ΕΕ και την Ευρατόμ, αλλά εξακολουθεί να είναι ακόμα πλήρες μέλος της ΕΕ και να μοιράζεται τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με τα υπόλοιπα κράτη μέλη.

²⁴⁵ Βλ. *Η Ευρώπη σε 12 μαθήματα*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://publications.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/a5ba73c6-3c6a-11e8-b5fe-01aa75ed71a1>, σ. 3.

²⁴⁶ European Commission, (2016a). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Proposal for a new European consensus on development our world, our dignity, our future. Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 740 final. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από

Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης που έχει διαμορφωθεί από την ΕΕ, επιδιώκει τον στενό συντονισμό με τα κράτη μέλη στην ομάδα εργασίας του Συμβουλίου COTER καθώς και με όλα τα εμπλεκόμενα όργανα της ΕΕ²⁴⁷. Γενικά η ΕΕ προσεγγίζει πολύπλευρα το ζήτημα της πρόληψης και αντιμετώπισης της ριζοσπαστικοποίησης μέσα από την ανάληψη δράσης στους παρακάτω τομείς²⁴⁸:

- Καταπολέμηση της τρομοκρατικής προπαγάνδας και της παράνομης ρητορικής μίσους στο διαδίκτυο.
- Αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης στις φυλακές.
- Προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς και των κοινών αξιών της ΕΕ.
- Προώθηση ανθεκτικών, ανοιχτών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών και προσέγγιση των νέων.
- Ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας.
- Στήριξη της έρευνας, συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων, παρακολούθηση και δίκτυα.
- Επικέντρωση στη διάσταση της ασφάλειας.

Στη Στρατηγική εσωτερικής ασφάλειας που έχει εκδώσει, η ΕΕ στοχεύει στην πρόληψη καταπολέμηση της τρομοκρατίας και της ριζοσπαστικοποίησης. Για τον σκοπό αυτό, επιδιώκει τη δημιουργία ενός δικτύου ευαισθητοποίησης για τη ριζοσπαστικοποίηση, τη δημιουργία ενός εγχειριδίου στήριξης της δράσης των κρατών των κρατών μελών, το να κοπεί η πρόσβαση των τρομοκρατών σε χρηματοδοτικές πηγές και υλικά για την υλοποίηση των δράσεών τους και να ακολουθούνται οι συναλλαγές τους και την ανάπτυξη περισσότερων μέτρων για την διασφάλιση της ασφάλειας στις μεταφορές²⁴⁹. Παράλληλα, η ΕΕ ενθαρρύνει χώρες εταίρους στην ανάπτυξη διαλόγου για τη

https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-proposal-new-consensus-development-20161122_en.pdf, σσ. 17-18.

²⁴⁷EEAS, (2016). *Counter-terrorism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/411/counter-terrorism_en.

²⁴⁸Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2016). *Δελτίο Τύπου - Ενίσχυση της δράσης της ΕΕ για την καλύτερη αντιμετώπιση της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στην τρομοκρατία*, Βρυξέλλες, 14 Ιουνίου 2016, σσ. 1-2. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/publications/2016/communication-preventing-radicalisation_en.pdf.

²⁴⁹EUR-Lex, (2010). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe (COM(2010) 673 final of 22.11.2010)*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISUM%3Aj10050>

καταπολέμηση της τρομοκρατίας όχι μόνο μέσα από πολιτικές ασφαλείας αλλά και πολιτικές άλλων όλων των τομέων πολιτικής με τους οποίους σχετίζεται, ενώ συμβάλλει στην υποστήριξη των επαγγελματιών για τον εντοπισμό σημαδιών ριζοσπαστικοποίησης εντός και εκτός του διαδικτυακού χώρου²⁵⁰.

Μεταξύ των άλλων τομέων πολιτικής που σχετίζονται με την πρόληψη του εξτρεμισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή²⁵¹ αναγνωρίζει την ανάγκη επένδυσης στην Εκπαίδευση προκειμένου να συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας των νέων και να αποτρέψει τη ριζοσπαστικοποίησή τους²⁵². Ειδικότερα, η ΕΕ προσεγγίζει την Εκπαίδευση ως ένα μέσο για την αύξηση της ανθεκτικότητας των ευρωπαϊκών κοινωνιών που αποτελεί στρατηγική της προτεραιότητα, δίνοντας έμφαση στις πολιτιστικές και εκπαιδευτικές ανταλλαγές και στην προώθηση της κινητικότητας²⁵³. Επιπλέον, στην παγκόσμια στρατηγική της η ΕΕ, δίνει έμφαση στην ανάληψη δράσης στον τομέα της εκπαίδευσης, της επικοινωνίας, του πολιτισμού, της νεολαίας και του αθλητισμού για την αντιμετώπιση του βίαιου εξτρεμισμού. Στόχος είναι η προώθηση του διαθρησκευτικού και διαπολιτισμικού διαλόγου για την ανάπτυξη κοινών προγραμμάτων με σκοπό την αντιμετώπιση του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της συνεργασίας εταίρων από όλο τον κόσμο²⁵⁴.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επίσης, επιδιώκει η εκπαίδευση να ληφθεί υπόψη σε τομείς πολιτικής όπως οι εξωτερικές σχέσεις ή η ασφάλεια, ενώ δίνει προτεραιότητα στα έργα στο πλαίσιο του προγράμματος Erasmus+ τα οποία συμβάλλουν στην καταπολέμηση των αιτίων της ριζοσπαστικοποίησης²⁵⁵. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι μέχρι τον Μάιο του 2018 η ΕΕ είχε χρηματοδοτήσει μέσω του Erasmus+ περισσότερα από 1200 διακρατικά έργα για την εκπαίδευση για την ιδιότητα του

²⁵⁰European Commission, 2017a, σσ. 16-17.

²⁵¹Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είναι το πολιτικά ανεξάρτητο εκτελεστικό όργανο της ΕΕ και είναι το μόνο αρμόδιο όργανο για την κατάρτιση προτάσεων για νέα ευρωπαϊκή νομοθεσία και την εφαρμογή των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της ΕΕ. Βλ. EUROPA. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el.

²⁵²European Commission, (2015). *Fact sheet: Tackling radicalization through education and youth action*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/library/fact-sheet-post-paris_en.pdf

²⁵³EEAS. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, σ. 25.

²⁵⁴Ibid, σ. 21.

²⁵⁵European Commission, (2017b). *Tackling radicalisation through education and youth action*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.sisumma.com/wp-content/uploads/2017/04/fact-sheet-post-paris_Tackling-radicalisation-through-aducation-and-youth-action.pdf, σ. 1.

πολίτη, την ενταξιακή εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική κατανόηση, την κριτική σκέψη και τον ψηφιακό γραμματισμό²⁵⁶.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και στην πρόληψη και καταπολέμηση του φαινομένου της ριζοσπαστικοποίησης και στον διαδικτυακό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ στις 17 Μαρτίου 2015 ενέκρινε τη Διακήρυξη του με τους Υπουργούς Παιδείας της ΕΕ με σκοπό την ενίσχυση των δράσεων για την προώθηση της κοινωνικής ένταξης και την ανάπτυξη δεξιοτήτων των νέων στη χρήση του διαδικτύου. Παράλληλα, στις 14 Ιουνίου 2016, η Επιτροπή όρισε μία σειρά πρωτοβουλιών επιδιώκοντας την υποστήριξη των κρατών μελών στις δράσεις που ανέπτυσαν σε τομείς όπως η προώθηση της συμμετοχικής εκπαίδευσης, η αντιμετώπιση της εξτρεμιστικής προπαγάνδας στο διαδίκτυο και η ριζοσπαστικοποίηση στις φυλακές²⁵⁷. Επιπλέον, η ΕΕ στοχεύει στην υλοποίηση εικονικών ανταλλαγών Erasmus+ μεταξύ νέων στην ΕΕ, τη Μέση Ανατολή και την Αφρική για την ανάπτυξη διαρθρωμένων συζητήσεων μέσω του διαδικτύου με σκοπό την αύξηση της διαπολιτισμικής συνείδησης και κατανόησης αποτελεί επίσης πρωτοβουλία της ΕΕ²⁵⁸.

Η ΕΕ συμβάλλει επιπλέον στην προώθηση των θεμελιωδών αξιών της Ευρώπης μέσω της εκπαίδευσης και της άτυπης μάθησης με τη διάθεση υψηλών ποσών και την ανάπτυξη δράσεων μέσω του Erasmus+ για την ανάπτυξη καινοτόμων πολιτικών προσεγγίσεων για την ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και της διαπολιτισμικής κατανόησης. Επιπρόσθετα, εργάζεται για τη δημιουργία δικτύων στην Ευρώπη για την πραγματοποίηση επισκέψεων, μεταξύ άλλων και σε σχολεία, από ανθρώπους που μπορούν να αποτελέσουν θετικά πρότυπα για τους νέους, καθώς και πρώην ριζοσπαστικοποιημένους για να μοιραστούν με τους μαθητές τα βιώματά τους. Παράλληλα, ενθαρρύνει την συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των τοπικών κοινοτήτων και συμβάλλει στην αλληλεπίδραση των σχολείων στην Ευρώπη για τον εντοπισμό καλών πρακτικών μέσω της πλατφόρμας eTwinning με σκοπό την ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών στην καλύτερη διαχείριση πιθανών

²⁵⁶European Commission, (2018). High-Level Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R), Final Report 18 May 2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf, σ. 39.

²⁵⁷European Commission, (2015). *Fact sheet: Tackling radicalization through education and youth action*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/library/fact-sheet-post-paris_en.pdf, σ.1.

²⁵⁸ Ibid, σ.1.

ενδείξεων ριζοσπαστικοποίησης που παρουσιάζονται στο σχολείο τους και στην προώθηση δημοκρατικών αξιών στους μαθητές τους²⁵⁹.

Παράλληλα, η ΕΕ στοχεύει στην άμβλυνση της κοινωνικής περιθωριοποίησης μέσα από την ανάπτυξη πρωτοβουλιών για την εργασία των νέων όπως το Youth Guarantee και το Youth Employment Initiative, και τη Σύσταση σχετικά με τους για μεγάλο χρονικό διάστημα ανέργους με σκοπό τη μείωση στα κράτη μέλη των νέων που δεν έχουν εργασία και δεν λαμβάνουν κάποια εκπαίδευση ή κατάρτιση (NEETs). Επιπρόσθετα, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο χρηματοδοτεί έργα για την ένταξη μη ευνοημένων ομάδων, την καταπολέμηση της σχολικής διαρροής και τη παροχή ποιοτικής εκπαίδευσης, ενώ συμβάλλει στην υιοθέτηση οδηγιών κατά των διακρίσεων και στη αύξηση της χρηματοδότησης της Ευρωπαϊκής Εθελοντικής Υπηρεσίας²⁶⁰. Βασική επιδίωξη της ΕΕ αποτελεί τέλος και η υποστήριξη των ατόμων που δουλεύουν με νέους σε κίνδυνο περιθωριοποίησης, μέσα από την παροχή εργαλειοθηκών και σχετικών οδηγιών, καθώς και η ανάπτυξη συνεργασίας των σχολείων μέσω της πλατφόρμας School Education Gateway για την ενίσχυση της συμμετοχής των γονέων σε δράσεις και την αποτροπή της σχολικής διαρροής²⁶¹.

Δίκτυο Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση (RAN)

Το Δίκτυο Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση RAN αποτελεί ένα πανευρωπαϊκό δίκτυο το οποίο δημιουργήθηκε το 2011 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα πλαίσια της Στρατηγικής Εσωτερικής Ασφάλειας της ΕΕ με σκοπό την ενδυνάμωση ομάδων και ατόμων που ασχολούνται με ευάλωτες ομάδες και την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης²⁶². Τα άτομα αυτά μπορεί να ασχολούνται με αντιτρομοκρατικές δράσεις όπως οι εργαζόμενοι στην αστυνομία και στα σωφρονιστικά ιδρύματα ή και όχι, καθώς το δίκτυο περιλαμβάνει επίσης άτομα όπως εκπαιδευτικούς, εργαζόμενους στον τομέα της νεολαίας, εκπρόσωπους της κοινωνίας

²⁵⁹European Commission, 2018, σ. 12.

²⁶⁰European Commission, (2016b). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Supporting the prevention of radicalisation leading to violent extremism*, Brussels, 14.6.2016 COM(2016) 379 final. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/COM-2016-379-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>, σσ. 12-13.

²⁶¹European Commission, 2015, σ.1.

²⁶²EUROPA. *Radicalisation*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation_en.

των πολιτών κ.ά. Χρηματοδοτείται από το Ταμείο Εσωτερικής Ασφάλειας της ΕΕ και περιλαμβάνει ομάδες εργασίας διαφορετικού αντικειμένου στις οποίες οι συμμετέχοντες μπορούν να ανταλλάσσουν γνώσεις και πρακτικές ή να τις αξιολογούν, ενώ παράλληλα αποτελεί και έναν χώρο εμπειρογνωμοσύνης για ερευνητές και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής στον τομέα της πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού²⁶³.

Το Δίκτυο διαρθρώνεται σε εννέα διαφορετικές θεματικές ομάδες εργασίας που λειτουργούν υπό την καθοδήγηση μίας Διευθύνουσας Επιτροπής. Μία από τις ομάδες είναι η ομάδα εργασίας για την Εκπαίδευση (RAN EDU) η οποία περιλαμβάνει επαγγελματίες πρώτης γραμμής στον χώρο της Εκπαίδευσης από όλη την Ευρώπη προκειμένου να τους ενδυναμώσει για να διαμορφώσουν ένα ασφαλές περιβάλλον στους μαθητές, καθώς και για να συμβάλλουν στην προώθηση δημοκρατικών αξιών και στη διαμόρφωση της ταυτότητας των νέων με σκοπό την αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης²⁶⁴. Παράλληλα, επιδιώκει να τους προετοιμάσει για τον εντοπισμό και τη διαφύλαξη ευάλωτων νέων που κινδυνεύουν από ριζοσπαστικοποίηση και για την ανάπτυξη κριτικής σκέψης στους μαθητές από τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης²⁶⁵.

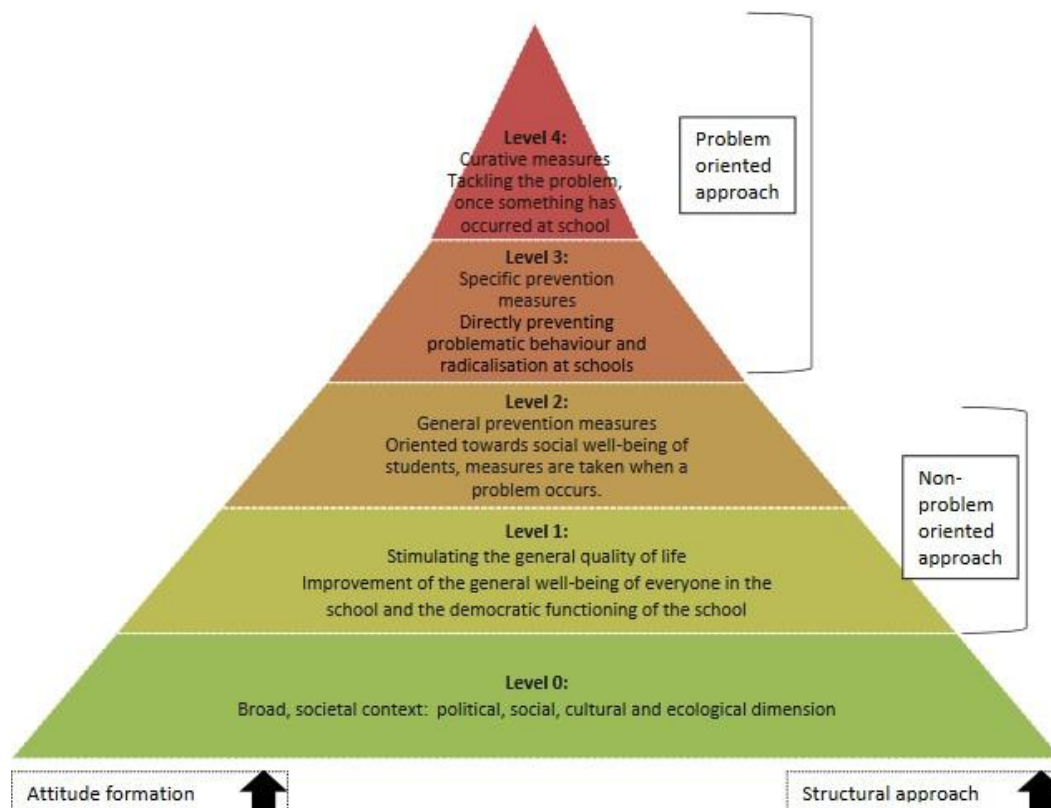
Η RAN EDU υποστηρίζει πως η δράση του σχολείου όσον αφορά τη ριζοσπαστικοποίηση των νέων εκδηλώνεται μέσα από μία γενικότερη προσέγγιση πρόληψης με έμφαση στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που να επιτρέπει την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών, την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης την επαφή τους με θετικά κοινωνικά πρότυπα. Οι στόχοι αυτοί παρουσιάζονται στο Τρίγωνο (ή Πυραμίδα) Πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης των νέων (βλ. Εικόνα 7), και ειδικότερα στα επίπεδα 1 και 2 στα οποία αποτελούν τη φάση στην οποία δεν έχουν εκδηλωθεί προβλήματα ριζοσπαστικοποίησης. Στο τρίγωνο, το επίπεδο 0 αναφέρεται σε πολιτικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και περιβαλλοντικούς

²⁶³ EUROPA. *Radicalisation Awareness Network (RAN)*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en.

²⁶⁴ EUROPA. *RAN Working Groups*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran_en

²⁶⁵ EUROPA. *Education Working Group (RAN EDU)*. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu_en.

παράγοντες οι οποίοι δεν επηρεάζονται από το σχολικό περιβάλλον, ενώ τα επίπεδα 3 και 4 στη φάση όπου υπάρχουν σημάδια ή εκδηλώσεις ριζοσπαστικοποίησης²⁶⁶.

Εικόνα 8: Τρίγωνο ή Πυραμίδα Πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης των νέων

Πηγή: EUROPA. *The prevention pyramid*. σε RAN Centre of Excellence, (2016). *EX POST PAPER: The school needs partners*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf, σ. 2.

Παράλληλα, η RAN EDU θεωρεί την υποστήριξη των σχολείων και του προσωπικού τους απαραίτητη προκειμένου να είναι αποτελεσματικές οι παρεμβάσεις τους στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης των νέων. Η υποστήριξη αυτή των σχολείων μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την ανταλλαγή πρακτικών και εμπειριών με άλλα σχολεία μέσα από εκδηλώσεις και πλατφόρμες που θα οργανώσουν οι κυβερνήσεις ή μέσα από το eTwinning, τη συνεργασία με τις τοπικές αρχές και τα

²⁶⁶Βλ. EUROPA. *The prevention pyramid*. σε RAN Centre of Excellence, (2016). *EX POST PAPER: The school needs partners*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf.

τοπικά δίκτυα επαγγελματιών και ΜΚΟ²⁶⁷. Σημαντική είναι επίσης η συνεργασία των σχολείων με πανεπιστήμια, κέντρα εμπειρογνωμοσύνης και ινστιτούτα κατάρτισης, αλλά και με εθνικές οργανώσεις και δίκτυα για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης ή με διεθνή σε περίπτωση που δεν υπάρχουν εθνικά²⁶⁸. Στο πλαίσιο της ενημέρωσης και ανταλλαγής πρακτικών, το Δίκτυο έχει δημιουργήσει μία συλλογή πρακτικών με θέμα «Προλαμβάνοντας τη ριζοσπαστικοποίηση μέχρι τη τρομοκρατία και τον βίαιο εξτρεμισμό-Εκπαιδύοντας νέους ανθρώπους» στην οποία επεξηγούνται αναλυτικά πρακτικές και προσεγγίσεις που έχουν εφαρμοστεί στα κράτη μέλη στον τομέα της αξιοποίησης της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης²⁶⁹.

Μέσα από τη δράση και έρευνα της RAN EDU, παρατηρείται ότι η πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης στην Εκπαίδευση επιδιώκεται μέσα από δράσεις και πρακτικές που σχετίζονται με μία πληθώρα τομέων. Ειδικότερα, σχετίζονται με την αγωγή του πολίτη, τη εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, την εκπαίδευση για την ποικιλομορφία, την εκπαίδευση κατά των προκαταλήψεων και της βίας, τη διαπολιτισμική και διαθρησκευτική εκπαίδευση και την εκπαίδευση στα μέσα ενημέρωσης²⁷⁰. Ωστόσο όλες οι πρωτοβουλίες και οι δράσεις που υλοποιούνται δεν μπορούν να είναι αποτελεσματικές όταν γίνονται μεμονωμένα, παρά μόνο για βραχυπρόθεσμους στόχους, και γι' αυτό είναι αναγκαίο να εντάσσονται σε μία ευρύτερη στρατηγική για τον τρόπο αντιμετώπισης της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού στο σχολείο. Επιπλέον, σημαντικό είναι οι δράσεις πρόληψης που υλοποιούν τα σχολεία δεν αρκεί να περιορίζονται μόνο στην υλοποίηση δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών, αλλά από την άλλη πρέπει να εμπλέκουν σε αυτές διάφορες ομάδες με έμφαση στους συγγενείς και τους εκπαιδευτικούς προκειμένου να είναι σε θέση να εντοπίσουν πιθανά σημάδια

²⁶⁷ RAN Centre of Excellence, (2016). *EX POST PAPER: The school needs partners*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf, σ. 5.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Radicalisation Awareness Network, (2018). *Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Educating young people*, RAN Collection of Approaches and Practices. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/educating_young_people_en.pdf.

²⁷⁰ Ibid, σ. 5.

ριζοσπαστικοποίησης και την κριτική προσέγγιση της συμπεριφοράς των ίδιων η οποία μπορεί να αποτελεί η ίδια εμπόδιο στην πρόληψη του φαινομένου²⁷¹.

Το 2016 το Δίκτυο δημοσίευσε το Μανιφέστο για την Ενδυνάμωση των Σχολείων και των Εκπαιδευτικών για την πρόληψη και διαχείριση της ριζοσπαστικοποίησης στα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Μέσα από μία σύνοψη απόψεων και αναστοχασμών των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών και ειδικών, οι παρεμβάσεις στο σχολείο για την αποτελεσματική πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης των νέων πρέπει να περιλαμβάνουν την ανάπτυξη ενός ξεκάθਾਰου οράματος σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού στο σχολείο, με τη δραστηριοποίηση της διεύθυνσης του σχολείου²⁷². Παράλληλα, αναγκαία είναι η ενσωμάτωση στοιχείων κριτικής σκέψης και δημοκρατικών αξιών στα ήδη υπάρχοντα μαθήματα που διδάσκονται στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών, καθώς και διαδικτυακών εργαλείων δεδομένης της εξάπλωσης του εξτρεμισμού στο διαδίκτυο. Εξίσου βασική ωστόσο είναι η υλοποίηση εξωσχολικών δραστηριοτήτων και συζητήσεων προκειμένου να δίνονται περισσότερες εναλλακτικές στους μαθητές και βοήθεια στην αντιμετώπιση πιθανών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν²⁷³. Απαραίτητη είναι ακόμα η ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών και η ενεργός συμμετοχή τους σε δράσεις που πραγματοποιεί το σχολείο σχετικά με την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης, καθώς και η οργάνωση εκπαιδύσεων του προσωπικού του σχολείου προκειμένου να είναι σε θέση να διαχειριστούν τέτοια ζητήματα και να ανιχνεύσουν πιθανά σημάδια ριζοσπαστικοποίησης. Τέλος, σημαντική είναι η ανάπτυξη συνεργασίας του σχολείου με εξωτερικούς φορείς των οποίων εκπρόσωποι μπορούν να επηρεάσουν θετικά την κοινότητα του σχολείου μέσα από δράσεις και επισκέψεις, αλλά και η ενθάρρυνση των μαθητών να επηρεάζουν θετικά συνομηλίκους τους²⁷⁴.

²⁷¹ Ibid, σ. 8.

²⁷² EUROCLIO, (2016). *Manifesto for Education: Empowering Educators and Schools*, European Association of History Educators. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://euroclio.eu/wp-content/uploads/2016/03/Manifesto-for-Education-Empowering-educators-and-schools.pdf>, σ. 2

²⁷³ Ibid, σσ. 2-3.

²⁷⁴ Ibid, σ. 3.

4.2. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) είναι διεθνής οργανισμός ο οποίος ιδρύθηκε το 1945 με σκοπό «την ανάληψη δράσης σε ζητήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα στον 21ο αιώνα, όπως η ειρήνη και η ασφάλεια, η κλιματική αλλαγή, η αειφόρος ανάπτυξη, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο αφοπλισμός, η τρομοκρατία, οι ανθρωπιστικές και υγειονομικές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης». Στους τομείς αυτούς συμβάλλει στην ανάπτυξη διαλόγου μεταξύ των κρατών μελών προκειμένου να επιτυγχάνονται συμφωνίες που προβλέπουν κοινή αντιμετώπιση των προβλημάτων που ανακύπτουν²⁷⁵. Σήμερα ο ΟΗΕ αποτελείται από 193 κράτη μέλη²⁷⁶.

Ο ΟΗΕ συμβάλλει μέσα από ποικίλες δράσεις στην καταπολέμηση και πρόληψη του εξτρεμισμού στον παγκόσμιο χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο, δημιούργησε το 2014 την ad hoc ομάδα εργασίας για την Πρόληψη του Βίαιου Εξτρεμισμού με σκοπό την υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας του ΟΗΕ στην ανάπτυξη του σχεδίου δράσης του για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού²⁷⁷. Ανάμεσα στα εργαλεία πρόληψης του εξτρεμισμού, ο ΟΗΕ υπογραμμίζει τη σημασία της Εκπαίδευσης και των φορέων της στη διαμόρφωση μίας κουλτούρας ειρήνης. Ειδικότερα, στην Παγκόσμια Στρατηγική των Ηνωμένων Εθνών για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας αναγνωρίζει ότι τα σχολεία ως θεσμοί μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη μίας κουλτούρας ειρήνης και στην ανάπτυξη κοινωνικής συνοχής²⁷⁸.

Ο διάλογος, η διαμεσολάβηση και οι διαπραγματεύσεις υπογραμμίζονται στα κεφάλαια 6 και 7 του Χάρτη του ΟΗΕ ως δεξιότητες απαραίτητες προκειμένου να επιτευχθεί πρόληψη των συγκρούσεων και η Εκπαίδευση μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην ανάπτυξή τους²⁷⁹. Επιπρόσθετα, ο ΟΗΕ παρακολουθεί και υποβάλλει εκθέσεις για τον βαθμό στον οποίο τα σχολεία χρησιμοποιούνται ως χώροι

²⁷⁵United Nations. Overview. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/>.

²⁷⁶ Για την λίστα των κρατών μελών του ΟΗΕ βλ. United Nations. Member states. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un.org/en/member-states/index.html>.

²⁷⁷ Η δημιουργία της ομάδας έγινε σε απάντηση στο τέταρτο αναθεωρημένο ψήφισμα της παγκόσμιας στρατηγικής για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (A / RES / 68/276) και στο ψήφισμα 2178 (2014) του Συμβουλίου Ασφαλείας. Βλ. United Nations Office of Counter-Terrorism. *Preventing Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/preventing-violent-extremism>.

²⁷⁸Ghosh, Chan, Manuel & Dililulati, 2016, σ. 121.

²⁷⁹ Phyllis, 2012, σ. 15.

εξυπηρέτησης στρατιωτικών συμφερόντων²⁸⁰. Παράλληλα, η σημασία της Εκπαίδευσης αποτυπώνεται στο άρθρο 8 της Διακήρυξης για μία Κουλτούρα Ειρήνης 53/243 Α της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, σύμφωνα με το οποίο:

«Ένας βασικός ρόλος στην πρόωση της ειρήνης ανήκει στους γονείς, τους δασκάλους, τους πολιτικούς, τους δημοσιογράφους, τους θρησκευτικούς οργανισμούς και τις ομάδες, τους διανοούμενους, που ασχολούνται με επιστημονικές, φιλοσοφικές και δημιουργικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες, υγειονομικούς και ανθρωπιστικούς εργαζόμενους, κοινωνικούς λειτουργούς, διευθυντές σε διάφορα επίπεδα καθώς και μη κυβερνητικές οργανώσεις»²⁸¹.

Στις 15 Ιανουαρίου του 2016 η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ παρουσίασε το Σχέδιο δράσης για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού²⁸². Σε αυτό αποτυπώνεται η ανάγκη παροχής ποιοτικής εκπαίδευσης σε κάθε παιδί, εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ανάπτυξης κριτικής σκέψης και του ψηφιακού γραμματισμού, αλλά και υποστήριξη στα πρώτα επαγγελματικά βήματα των νέων προκειμένου να επιτευχθεί ειρηνική συνύπαρξη. Βάσει αυτού πραγματοποιούνται παγκόσμιες διασκέψεις, οδηγίες για εκπαιδευτικούς, και συγκέντρωση εκπαιδευτικών πόρων. Οι παραπάνω πρωτοβουλίες εντάσσονται στα πλαίσια του Στόχου 4 για την παροχή Ποιοτικής Εκπαίδευσης, και ειδικότερα του Στόχου 4.7 για την αειφόρο ανάπτυξη, στο πλαίσιο της Ατζέντας 2030²⁸³. Επιπλέον, στο Σχέδιο δράσης γίνονται οι παρακάτω συστάσεις στα κράτη μέλη:

- Επένδυση στην Εκπαίδευση, ιδίως στην Εκπαίδευση των ηλικιών 3-8, εξασφαλίζοντας πρόσβαση για όλα τα παιδιά και ποιοτική εκπαίδευση.

²⁸⁰ GCPEA, (2015a). *Questions and Answers on the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*. Σε GCPEA, (2015b). *What Ministries Can Do to Protect Education from Attack and Schools from Military Use: A menu of actions*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/what_ministries.pdf σ. 11.

²⁸¹ UN documents. Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/53/L.79)] 53/243 A. Declaration on a Culture of Peace. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un-documents.net/a53r243a.htm>.

²⁸² United Nations General Assembly, (2015). *Plan of Action to Prevent Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674.

²⁸³ Georg Eckert Institute for International Textbook Research, (2018). *Preventing Violent Extremism through Education: Challenges, policies and practices*, Georg Arnhold International Summer School Braunschweig, Germany 23.07.-27.07.2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.gei.de/fileadmin/gei.de/pdf/abteilungen/stipendien_stipendiaten/CfP_Preventing_Violent_Extremism_throug_Education_Georg_Arnhold_Summer_School_2018.pdf, σσ. 1-2.

- Εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων που προάγουν την παγκόσμια πολιτότητα, την κριτική σκέψη, τον ψηφιακό εγγραμματισμό, και της πολιτικής εκπαίδευσης, καθώς και ένταξή τους στα προγράμματα σπουδών και τα σχολικά εγχειρίδια.
- Παροχή Εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση μέχρι την τριτοβάθμια, καθώς και την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση, δίνοντας έμφαση στην παροχή εκπαίδευσης στα ευάλωτα και απομονωμένα άτομα, κάνοντας χρήση της τεχνολογίας.
- Δημιουργία κοινωνικών και οικονομικών ευκαιριών για την ανάπτυξη δεξιοτήτων των ατόμων που θα χρησιμεύσουν στην αγορά εργασίας, σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές.
- Προώθηση της επιχειρηματικής κουλτούρας και της επιχειρηματικότητας στην Εκπαίδευση παράλληλα με τη θέσπιση κανονισμών για την προώθηση της ανάπτυξης μικρών και μικρών επιχειρήσεων, διευκόλυνση της πρόσβασης σε χρηματοδοτήσεις για παροχή περισσότερων ευκαιριών στους νέους.
- Παρότρυνση της κοινωνίας των πολιτών να συμμετέχουν σε προσπάθειες συμφιλίωσης και ανασυγκρότησης μετά από μία σύγκρουση, καθώς και στη δημιουργία θέσεων εργασίας και ευκαιριών κατάρτισης²⁸⁴.

Τέλος, ο Αναπληρωτής Ύπατος Αρμοστής των Ηνωμένων Εθνών έχει υπογραμμίσει την αποτελεσματικότητα και βιωσιμότητα των πρακτικών που προστατεύουν τα Ανθρώπινα Δικαιώματα απέναντι στην εξασθένιση του βίαιου εξτρεμισμού²⁸⁵.

UNESCO

Η UNESCO είναι ο Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών. Στόχος του οργανισμού είναι η οικοδόμηση της ειρήνης σε παγκόσμιο επίπεδο, μέσα από την ανάπτυξη διεθνούς συνεργασίας στους τομείς της εκπαίδευσης, των επιστημών και του πολιτισμού, με έμφαση στον διάλογο και την

²⁸⁴ United Nations General Assembly, 2015, σσ. 18-19.

²⁸⁵ *Contribution of Kate Gilmore, Deputy United Nations High Commissioner for Human Rights, to the panel discussion on the human rights dimensions of preventing and countering violent extremism, held on 17 March 2016, σε United Nations General Assembly, (2016). Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism.* Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/162/55/PDF/G1616255.pdf?OpenElement>, σ. 10.

αμοιβαία κατανόηση και την ηθική αλληλεγγύη μεταξύ των ανθρώπων. Δημιουργήθηκε το 1946²⁸⁶ μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο από είκοσι αρχικά κράτη μέλη²⁸⁷, με σκοπό να συμβάλλει στην ανακατασκευή των συστημάτων εκπαίδευσης εξαιτίας της διασάλευσης της ειρήνης, του ρατσισμού και του αντισημιτισμού που χαρακτήριζε την περίοδο εκείνη²⁸⁸. Σήμερα ο οργανισμός έχει παγκόσμια εμβέλεια, με τα κράτη που συμμετέχουν στη δράση του να φθάνουν τα 195²⁸⁹. Η δράση του Οργανισμού επικεντρώνεται στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών εργαλείων για την ενδυνάμωση των πολιτών στο μίσος και τη μισαλλοδοξία, την πρόσβαση στην ποιοτική εκπαίδευση, τον σεβασμό της ισότητας των πολιτισμών και την ελευθερία της έκφρασης, ενώ ασχολείται και με τη διαχείριση σχετικών προγραμμάτων με στόχο την υιοθέτηση διεθνών προτύπων από τις χώρες μέλη²⁹⁰.

Η UNESCO προσεγγίζει τον βίαιο εξτρεμισμό ως ένα φαινόμενο στο οποίο πρέπει να δοθεί έμφαση περισσότερο στην πρόληψη σε σχέση με την αντιμετώπισή του, ενώ θεωρεί τα σχολεία ως χώρους πρωταρχικής σημασίας για την όσο πιο έγκαιρη πρόληψη και αποτροπή υιοθέτησης ακραίων τάσεων. Ειδικότερα, παρότι υποστηρίζει πως η Εκπαίδευση δεν μπορεί να αποτρέψει την υλοποίηση μίας βίαιης πράξης, έχει τη δύναμη να αποτρέψει την εξάπλωση ακραίων, καθώς και την ανάπτυξη μίας κουλτούρας μη βίας και ειρήνης²⁹¹. Σε κάθε περίπτωση τα σχολεία οφείλουν να συμμετέχουν στις προσπάθειες πρόληψης μέσα από την επεξεργασία πολύπλοκων και ευαίσθητων θεμάτων προκειμένου να αποφευχθεί η ενημέρωση των μαθητών από άλλες μη αξιόπιστες πηγές που μπορεί να διαχειρίζονται από εξτρεμιστικές οργανώσεις, καθώς και να τους βοηθήσουν να αναπτύξουν τη δυνατότητα κριτικής επεξεργασίας των μηνυμάτων των οποίων γίνονται αποδέκτες, απορρίπτοντας μονοδιάστατες αλήθειες²⁹². Για την υποστήριξη των εκπαιδευτικών και των ειδικών

²⁸⁶Το 1945 υπογράφηκε ο καταστατικός χάρτης για τη δημιουργία του οργανισμού ο οποίος τέθηκε σε ισχύ το 1946. Βλ. UNESCO. *The Organization's history*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history>.

²⁸⁷Twenty countries: Australia, Brazil, Canada, China, Czechoslovakia, Denmark, Dominican Republic, Egypt, France, Greece, India, Lebanon, Mexico, New Zealand, Norway, Saudi Arabia, South Africa, Turkey, United Kingdom and United States σε *ibid*.

²⁸⁸ *Ibid*.

²⁸⁹Βλ. UNESCO. *Member States*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.unesco.org/new/en/member-states/countries/>.

²⁹⁰UNESCO in brief. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>

²⁹¹UNESCO, (2017). *Preventing violent extremism through education: A guide for policy-makers*, Paris. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002477/247764e.pdf> σ. 22.

²⁹² *Ibid*, σσ. 24, 32.

της Εκπαίδευσης, η UNESCO έχει δημιουργήσει τον Οδηγό για του υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για την Πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσω της Εκπαίδευσης²⁹³, τον Οδηγό για τους εκπαιδευτικούς για την Πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού²⁹⁴ και τον Οδηγό που αναπτύχθηκε από νέους για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσα από την Εκπαίδευση²⁹⁵.

Βασική επιδίωξή της για την πρόληψη φαινομένων βίας είναι η δημιουργία ενεργών πολιτών που να μπορούν να δράσουν ως φορείς θετικών αλλαγών για την κοινωνία. Για τον σκοπό αυτό, η UNESCO δεσμεύτηκε ως προς το σχέδιο δράσης της Γενικής Γραμματείας των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού, για ανάληψη δράσης σε τομείς που δραστηριοποιείται, όπως:

- Η εκπαίδευση, η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η διευκόλυνση της απασχόλησης.
- Η ενδυνάμωση της νεολαίας.
- Οι στρατηγικές επικοινωνίες, το Διαδίκτυο και τα κοινωνικά μέσα ενημέρωσης.
- Η ισότητα των φύλων και η ενδυνάμωση των γυναικών²⁹⁶.

Παράλληλα, η UNESCO μέσα από την απόφαση της 197 EX/46²⁹⁷ συμβάλλει στην ενδυνάμωση των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού. Στο πλαίσιο αυτής, σε συνεργασία με ειδικούς στον τομέα της Εκπαίδευσης από όλο τον κόσμο συμβάλλει στη δέσμευση του τομέα της Εκπαίδευσης όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ συμβάλλει στην ανάπτυξη πολιτικών και αποτελεσματικών εκπαιδευτικών δράσεων από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής των χωρών σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης και στη μη τυπική εκπαίδευση²⁹⁸.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ UNESCO, (2016). *A teacher's guide on the prevention of violent extremism*, Paris. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>.

²⁹⁵ Ο Οδηγός αυτός δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της διαδικτυακής συζήτησης έξι εβδομάδων στην οποία συμμετείχαν 50 νέοι από όλο τον κόσμο μαζί με 12 υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, με σκοπό να παρουσιάσουν οι νέοι τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που οι ίδιοι βλέπουν στην πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης. Βλ. UNESCO MGIEP, (2017). *Youth led guide on the prevention of violent extremism through education*, New Delhi. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002605/260547e.pdf>, σ. 18). Η συζήτηση διοργανώθηκε από το Ινστιτούτο Mahatma Gandhi για την Ειρήνη και την Αειφόρο Ανάπτυξη της UNESCO (βλ. MGIEP. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://mgiep.unesco.org/>).

²⁹⁶ UNESCO. *Preventing violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/preventing-violent-extremism>.

²⁹⁷ UNESCO Executive Board, *Decisions adopted by the Executive Board at its 197th session, 197 EX/Decisions*, Paris, 23 November 2015. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, σε <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002351/235180e.pdf>.

²⁹⁸ UNESCO. *Education as a tool to prevent violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/preventing-violent-extremism/education>.

Επιπρόσθετα, ενδυναμώνει τους εκπαιδευτικούς ως προς τη διαχείριση συζητήσεων για τη ριζοσπαστικοποίηση και τη διαμόρφωση ενός ασφαλούς κλίματος στη τάξη, υλοποιώντας επίσης δράσεις για την αντιμετώπιση του εξτρεμισμού από τους επαγγελματίες της εκπαίδευσης μέσα από την Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιότητα και την πρόληψη των γενοκτονιών²⁹⁹.

Η συμμετοχή του οικογενειακού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα των μαθητών που βρίσκονται σε κίνδυνο, αποτελεί επίσης έναν παράγοντα στον οποίο δίνεται μεγάλη έμφαση στις προσπάθειες πρόληψης του βίαιου εξτρεμισμού. Στα πλαίσια σχετικών δράσεων, οφείλει να γίνει ενημέρωση των γονέων σχετικά με τις διαδικασίες ριζοσπαστικοποίησης προκειμένου να μπορέσουν οι ίδιοι οι γονείς να συντελέσουν στη διαμόρφωση μίας κουλτούρας μη βίας στα παιδιά τους ή ακόμα και να μπορέσουν να εντοπίσουν σε αυτά πιθανά στοιχεία που να πρέπει να τους προβληματίσουν³⁰⁰. Εκτός αυτού, μεγάλη σημασία δίνεται στην προώθηση της ψηφιακής ιδιότητας του πολίτη στα σχολικά περιβάλλοντα και στους νέους και στην ένταξή της στα προγράμματα σπουδών. Μέσα από τη τελευταία, επιδιώκεται να αναπτύξουν οι νέοι μία κριτική προσέγγιση των μηνυμάτων που δέχονται, έναν τρόπο διάκρισης επιβλαβών μηνυμάτων και αξιόπιστων ψηφιακών πηγών πληροφόρησης και να κάνουν επικοινωνιακή χρήση του διαδικτύου και των κοινωνικών μέσων³⁰¹.

Παρόλα αυτά, μεμονωμένες δράσεις δεν μπορούν να είναι αποτελεσματικές, αλλά χρειάζεται η υιοθέτηση μίας ολικής σχολικής προσέγγισης. Σε μία τέτοια προσέγγιση, τα σχολικά περιβάλλοντα εντάσσουν την πρόληψη του εξτρεμισμού σε διάφορες δράσεις του σχολείου όπως η οργάνωση σχετικών σχολικών συνελεύσεων, το άνοιγμα συζητήσεων για πολύπλοκα θέματα, η ανάπτυξη συμμετοχικών διαδικασιών για την καταπολέμηση εκφοβιστικών συμπεριφορών, η παροχή υπηρεσιών καθοδήγησης και συμβουλευτικής στους μαθητές και η υλοποίηση έργων για την προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου και της ένταξης³⁰².

Ιδιαίτερα σημαντικό ωστόσο είναι να διαπιστωθεί ο αντίκτυπος των δράσεων που υλοποιούνται στα εκπαιδευτικά πλαίσια για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης στους νέους. Για τον λόγο αυτό, προτείνονται από την

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ UNESCO, 2017, σ. 44.

³⁰¹ Ibid, σσ. 49-50.

³⁰² UNESCO, 2017, σ. 60.

UNESCO ως εργαλεία αξιολόγησης η χρήση ερωτήσεων και γραπτών εξετάσεων, οι συζητήσεις με τους μαθητές για την αξιολόγηση των επιχειρημάτων και του συλλογισμού των μαθητών. Παράλληλα, προτείνεται η αξιολόγηση από τους εκπαιδευτικούς των δεξιοτήτων που έχουν αναπτύξει οι μαθητές και ο τρόπος με τον οποίο οδηγήθηκαν σε πιθανή αναθεώρηση στάσεων τους³⁰³. Επιπρόσθετα, προτείνεται αξιοποίηση του φακέλου του μαθητή (portfolio) με τις εργασίες και δραστηριότητές τους, οι εργασίες για το σπίτι, δραστηριότητες όπως το τραγούδι ή η διήγηση ιστοριών, τα ερωτηματολόγια, οι εργασίες για το σπίτι και διάφορες δραστηριότητες όπως και η καταγραφή ημερολογίου για την αποτύπωση του αντίκτυπου που έχουν τα διδάγματα στη ζωή τους³⁰⁴.

Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα

Η πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσω της εκπαίδευσης αποτελεί έναν τομέα στον οποίο η UNESCO δραστηριοποιείται στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης για την Παγκόσμια Πολιτότητα (GCED), η οποία είναι μία από τις βασικές στρατηγικές θεματικές του Προγράμματος του Εκπαιδευτικού Τομέα της³⁰⁵. Ο λόγος για τον οποίο η Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα συνδέεται έντονα με την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού είναι επειδή μέσα από εκπαιδευτικές δράσεις για την Παγκόσμια Πολιτότητα δίνονται ευκαιρίες για την προώθηση θετικών ταυτοτήτων και μίας αίσθησης του ανήκειν³⁰⁶. Παράλληλα, έχει χαρακτηριστεί από τα κράτη-μέλη της UNESCO ως ήπια ισχύς και ως το πιο σημαντικό μέσο για τη διατήρηση μίας διαρκούς ειρήνης και σταθερότητας³⁰⁷. Οι δράσεις που αναπτύσσονται στον συγκεκριμένο τομέα εντάσσονται στον στόχο 4 από τους Στόχους για την Αειφόρο Ανάπτυξη της Ατζέντας

³⁰³ UNESCO & UNICEF, (2012). *Disaster risk reduction in school curricula: Case studies from thirty countries*. Paris: UNESCO; Geneva: UNICEF. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002170/217036e.pdf> σσ. 35-37.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ UNESCO. *Global citizenship education*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/>.

³⁰⁶ UNESCO, 2017, σ. 12.

³⁰⁷ UNESCO Liaison Office in New York. *UNESCO discusses the role of global citizenship education in preventing violent extremism at the 2nd Group of Friends Meeting*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.unesco.org/new/en/unesco-liaison-office-in-new-york/about-this-office/single-view/news/unesco_discusses_the_role_of_global_citizenship_education_in/

2030 της UNESCO, ο οποίος αναφέρεται στην ποιότητα στην Εκπαίδευση και ειδικότερα εντάσσονται στον στόχο 4.7 για τη αειφόρο ανάπτυξη³⁰⁸.

Η Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα βασίζεται στην Εκπαίδευση για την Ειρήνη και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και στοχεύει στη διαμόρφωση πολιτών ευαισθητοποιημένων σε παγκόσμια προβλήματα όπως οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ανισότητα και η φτώχεια, οι οποίοι μπορούν να δράσουν για την οικοδόμηση ειρηνικών, ανθεκτικών και βιώσιμων κοινωνιών³⁰⁹. Ειδικότερα, η Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα:

«στοχεύει στο να εξοπλίσει τους μαθητές όλων των ηλικιών με τις αξίες, τις γνώσεις και τις δεξιότητες που βασίζονται και εμπνέουν τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της διαφορετικότητας, της ισότητας των φύλων και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Δίνει στους μαθητές τις ικανότητες και τις ευκαιρίες να αξιοποιήσουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους για να προωθήσουν έναν καλύτερο κόσμο και μέλλον για όλους»³¹⁰.

Με τον τρόπο αυτό, η πρόληψη του εξτρεμισμού επιτυγχάνεται μέσα από την ανάπτυξη δεξιοτήτων στους μαθητές που να τους προετοιμάζουν να λειτουργούν ως παγκόσμιοι πολίτες, να αναπτύσσουν διάλογο και κριτική σκέψη ώστε να μπορέσουν να δράσουν μαζί με τους γύρω τους για την οικοδόμηση ειρηνικών κοινωνιών³¹¹.

Η Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα αποτελεί μία εκπαιδευτική πρωτοβουλία που απευθύνεται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης αλλά και σε ενήλικες, ενώ υλοποιείται και στην τυπική-μη τυπική-άτυπη εκπαίδευση, παρότι η τυπική εκπαίδευση είναι ο βασικός χώρος εφαρμογής της³¹². Προκειμένου να ενθαρρύνει την ανάληψη δράσης από τους μαθητές τόσο σε τοπικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, στις δράσεις που υλοποιούνται στα πλαίσιά της επιδιώκεται η ανάπτυξη γνώσεων (δεξιοτήτων γνώσης και σκέψης απαραίτητων για την καλύτερη κατανόηση του

³⁰⁸ UNESCO. *Sustainable Development Goal 4 and its targets*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/node/265600>.

³⁰⁹ Ibid

³¹⁰ UNESCO Clearinghouse on Global Citizenship Education. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.gcedclearinghouse.org/about?language=en>.

³¹¹ UNESCO Bangkok. *Global Citizenship Education to Prevent Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://bangkok.unesco.org/content/global-citizenship-education-prevent-violent-extremism>.

³¹² Ibid.

κόσμου και της πολυπλοκότητάς του), η κοινωνικο-συναισθηματική μάθηση (ανάπτυξη αξιών, στάσεων και κοινωνικών δεξιοτήτων για ψυχική, ψυχολογική και σωματική ανάπτυξη των μαθητών και ανάπτυξη μίας κουλτούρας σεβασμού και ειρήνης) και η διαμόρφωση συμπεριφορών (συμπεριφορά, εκτέλεση, πρακτική εφαρμογή, συμμετοχή)³¹³.

Μία από τις τελευταίες δράσεις που πραγματοποίησε η UNESCO συνδέοντας την πρόληψη του εξτρεμισμού με την Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα είναι η ανάπτυξη συνεργασίας με το Γραφείο Ναρκωτικών και Εγκλήματος των Ηνωμένων Εθνών (UNODC) για την υλοποίηση του κοινού έργου «UNESCO/UNODC Πρωτοβουλία σχετικά με την Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα: Εκπαιδευοντας για μία κουλτούρα νομιμοφροσύνης»³¹⁴. Το έργο απευθύνεται σε επαγγελματίες εκπαίδευσης με σκοπό να τους υποστηρίξει μέσα από καθοδηγητικό υλικό, εργαλειαθήκες και εργαστήρια, στην υλοποίηση εκπαιδευτικών παρεμβάσεων για την ενδυνάμωση των εκπαιδευόμενων προκειμένου να αποτελέσουν υπεύθυνα φορείς θετικών κοινωνικών αλλαγών, υποστηρίζοντας παράλληλα τη δικαιοσύνη και την ανάπτυξη συμμετοχικών θεσμών³¹⁵. Με τον τρόπο αυτό, επιδιώκεται η ανάπτυξη θετικής ταυτότητας και της αίσθησης του ανήκειν για την ανάπτυξη κοινωνικής ανθεκτικότητας στον βίαιο εξτρεμισμό.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Οι εκπαιδευτικοί είναι τα άτομα τα οποία έρχονται σε άμεση επαφή με τους μαθητές και τις οικογένειές τους, γεγονός που τους καθιστά στην πρώτη γραμμή της πρόληψης του βίαιου εξτρεμισμού στους νέους. Τα σχολικά περιβάλλοντα συνειδητοποιώντας τον καταλυτικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί στις προσπάθειες πρόληψης του εξτρεμισμού που υλοποιούνται στα σχολεία, οφείλουν να τους υποστηρίξουν έμπρακτα και να τους προετοιμάσουν κατάλληλα προκειμένου και οι ίδιοι να αποβάλλουν δικές τους πεποιθήσεις ή να ξεκαθαρίσουν ζητήματα που

³¹³ UNESCO. *What is global citizenship education?* Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/definition>.

³¹⁴ UNESCO. *Promoting the rule of law through global citizenship education*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/rule-law>.

³¹⁵ Ibid.

παραμένουν θολά για τους ίδιους, αλλά και να έχουν θετικό αντίκτυπο στους μαθητές τους³¹⁶.

Στον Οδηγό που έχει αναπτυχθεί από νέους για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού μέσα από την Εκπαίδευση, παρουσιάζεται ο πολύπλευρος ρόλος που σύμφωνα με τους ίδιους καλούνται να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί προκειμένου να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην πρόληψη του φαινομένου στους μαθητές τους. Ειδικότερα, ο ρόλος των εκπαιδευτικών στις προσπάθειες πρόληψης του εξτρεμισμού των νέων περιλαμβάνει:

- Συζήτηση αμφιλεγόμενων και δύσκολων ζητημάτων.
- Ένταξη των περιθωριοποιημένων ή όσων νέων βρίσκονται σε μειονεκτική θέση στο σχολικό περιβάλλον.
- Κατανόηση των διαρθρωτικών εμποδίων και της αδικίας.
- Κατανόηση των γλωσσικών εμποδίων.
- Προώθηση της ένταξης και της κατανόησης στη τάξη και το σχολείο.
- Υπεύθυνη χρήση εγχειριδίων.
- Προώθηση της μάθησης με επίκεντρο τον μαθητή.
- Υποστήριξη ηθικών τάξεων και μετρήσεων αξιολόγησης.
- Κατανόηση του βίαιου εξτρεμισμού.
- Παροχή υλικού στις οικογένειες και τους στενούς συγγενείς για την αντιμετώπιση προειδοποιητικών ενδείξεων στους νέους.
- Ανάπτυξη της ενεργής ιδιότητας του πολίτη.
- Προσαρμογή σε θρησκευτικές ανάγκες και προώθηση της θρησκευτικής παιδείας.
- Ενθάρρυνση της συμμετοχής των οικογενειών και των κηδεμόνων στη μάθηση.
- Αξιοποίηση της τέχνης για την προώθηση της ενσυναίσθησης και της συμπόνιας.
- Διδασκαλία της δημοσιογραφίας.
- Σχεδιασμό καταρτίσεων σε σχέση με τον ψηφιακό γραμματισμό και τα μέσα ενημέρωσης³¹⁷.

³¹⁶ UNESCO, 2017, σ. 59.

³¹⁷ UNESCO MGIEP, 2017, σσ. 24-37.

Για την ανάπτυξη μίας συζήτησης στη τάξη γύρω από κάποιο αμφιλεγόμενο ζήτημα, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να έχουν προετοιμαστεί κατάλληλα προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει θετικός αντίκτυπος και προβληματισμός των μαθητών. Κάθε θέμα του οποίου γίνεται επεξεργασία στη τάξη πρέπει να έχει ως στόχο να ενθαρρύνει τους μαθητές να λειτουργήσουν ως παγκόσμιοι πολίτες και να αναπτύξει στους μαθητές δεξιότητες γνωστικές, κοινωνικο-συναισθηματικές και δεξιότητες συμπεριφοράς³¹⁸. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει κάνει κατάλληλη προετοιμασία από πριν, ζητώντας ενδεχομένως άδεια από τη διεύθυνση του σχολείου, και στη συνέχεια ορίζοντας τους εκπαιδευτικούς στόχους, τα κύρια μηνύματα που θέλει να περαστούν στους μαθητές και διαβάζοντας ενημερωτικό υλικό προκειμένου να μπορεί να υποστηρίξει τα λεγόμενά του με πηγές³¹⁹. Τέτοιες συζητήσεις μπορούν να είναι προσχεδιασμένες για να γίνουν στα πλαίσια κάποιου μαθήματος ή μπορεί να δοθεί τυχαία στη τάξη η ευκαιρία για την ανάπτυξή τους. Ο εκπαιδευτικός προκειμένου να γίνει η συζήτηση σε ένα ασφαλές πλαίσιο πρέπει να ορίσει μαζί με τη τάξη κανόνες διεξαγωγής της και να λειτουργεί κατά τη διάρκειά της ως διευκολυντής στο να μπορέσουν οι μαθητές να δουν και άλλες οπτικές ενός ζητήματος, ενώ παράλληλα πρέπει να ενθαρρύνει την ενεργό συμμετοχή όλων και να μην κρίνει τις απόψεις που ακούγονται. Πιθανά αμφιλεγόμενα και ευαίσθητα θέματα των οποίων μπορεί να γίνει επεξεργασία είναι η ιδιότητα του πολίτη, η Ιστορία, τα θρησκευτικά πιστεύω, οι γλώσσες, η ελευθερία έκφραση και το διαδίκτυο, η ισότητα των φύλων και η βία με βάση το φύλο και η τέχνη³²⁰.

Δεδομένου ωστόσο ότι οι εκπαιδευτικοί αποτελούν άτομα που και εκείνα έχουν διαμορφωθεί από το κοινωνικό και οικογενειακό τους περιβάλλον, έχουν αναπτύξει πεποιθήσεις και συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αναγκαίο είναι κάθε εκπαιδευτικός που αναλαμβάνει να επεξεργαστεί τέτοια ζητήματα με μαθητές να έχει συνειδητοποιήσει και αποβάλλει δικές του προκαταλήψεις. Οι παρακάτω ερωτήσεις μπορούν να βοηθήσουν στον αναστοχασμό του κάθε εκπαιδευτικού ως προς τις πεποιθήσεις του προτού αναλάβει σχετικά καθήκοντα³²¹:

- Συνειδητοποιήστε τον τρόπο με τον οποίο έχετε διαμορφωθεί: ποιες προκαταλήψεις έχετε μάθει από την οικογένεια, τους φίλους και την κοινωνία;

³¹⁸ UNESCO, 2016, σ. 19.

³¹⁹ Ibid, σ. 22.

³²⁰ Ibid, σσ. 24-32.

³²¹ UNESCO MGIEP, 2017, σ. 132.

Κάνε μία λίστα αυτών των προκαταλήψεων. Σκεφθείτε να τις μοιραστείτε και να τις συζητήσετε μαζί με τους μαθητές σας.

- Οι προκαταλήψεις σας έχουν έμμεσο αντίκτυπο στον τρόπο που διδάσκετε και μιλάτε ή σας οδηγούν στο να κάνετε κάτι επιβλαβές;
- Πώς θα έμοιαζε η ειρήνη στην κοινότητά σας; Πώς θα έμοιαζε η δικαιοσύνη; Τι διαφορά βλέπετε μεταξύ των δύο;
- Πώς θα ενθαρρύνετε την κοινότητα σας να δουλέψει για κάποιον από τους δύο στόχους;
- Μπορείτε να ξεκινήσετε ή να υποστηρίξετε τοπικές ή εθνικές πρωτοβουλίες που θα ταρακουνήσουν τον φυλετισμό ή τα στερεότυπα;
- Πώς μπορείτε να δεσμεύσετε τους μαθητές σας (και ακόμη και τους γονείς τους) σε τέτοιες πρωτοβουλίες;
- Υπάρχουν μαθητές στην τάξη σας που μπορούν να εκπαιδευτούν για να βοηθήσουν εμένα και τους ευάλωτους φοιτητές που μπορεί να χρειάζονται επιπλέον υποστήριξη;
- Πώς μπορώ να απευθυνθώ σε οικογένειες φτωχών παιδιών και να δημιουργήσω αξιόπιστη σχέση μαζί τους για να κατανοήσω τους περιορισμούς τους και να βοηθήσουμε ο ένας τον άλλο στην εκπαίδευση του παιδιού τους;
- Τι είδους άλλη υποστήριξη μπορώ να παρέχω στους νέους ανθρώπους από φτωχά ή περιθωριοποιημένα υπόβαθρα;
- Ποιες θετικές πηγές μπορώ να χρησιμοποιήσω για να παρουσιάσω στους μαθητές μου πώς μπορεί να επιλυθεί ένα πρόβλημα με ειρηνικό και μη βίαιο τρόπο;

Σε αυτή τη προσπάθεια ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί δεν πρέπει να είναι μόνοι. Τα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα οφείλουν να μεριμνήσουν για την παροχή προπαρασκευαστικής και ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης προκειμένου να είναι οι εκπαιδευτικοί σε θέση να επεξεργαστούν ευαίσθητα ζητήματα με τους μαθητές. Η κατάρτιση αφορά την ενημέρωσή τους ως προς τα αίτια και τους τρόπους εκδήλωσης του εξτρεμισμού, του ρόλου της Εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών στις προσπάθειες πρόληψής του. Παράλληλα, αναγκαία είναι και η παροχή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης κατά την άσκηση των καθηκόντων τους³²².

³²² UNESCO, 2017, σ. 59.

Αντισημιτισμός και γενοκτονίες

Στο πλαίσιο των δράσεων της για την πρόληψη του εξτρεμισμού μέσα από την εκπαίδευση και την Εκπαίδευση για την Παγκόσμια Πολιτότητα, η UNESCO προωθεί επίσης την εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης του φαινομένου του αντισημιτισμού. Η προσοχή που δίνεται στο συγκεκριμένο θέμα έγκειται στο γεγονός ότι η εβραϊκή φυλή που αποτελεί την ομάδα-στόχο του φαινομένου, αποτελεί ακόμα και σήμερα λόγο για την εκδήλωση εκδηλώσεων βίαιου εξτρεμισμού, υποβαθμίζοντας τις δημοκρατικές αξίες των κοινωνικών πλαισίων όπου παρουσιάζονται.

Η UNESCO συμβάλλει στην πρόληψη του αντισημιτισμού μέσα από τη συμμετοχή της στο έργο «Μετατρέποντας τα λόγια σε πράξεις για την αντιμετώπιση του Αντισημιτισμού³²³» του Γραφείου για Δημοκρατικούς Θεσμούς και Ανθρώπινα Δικαιώματα (ODIHR) του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (OSCE) και ειδικότερα στην ανάδειξη του ρόλου της εκπαίδευσης στην καταπολέμηση του φαινομένου. Στο έργο η UNESCO συμβάλλει μέσα από τον εντοπισμό κενών και την προώθηση αποτελεσματικών πολιτικών και εκπαιδευτικών πρακτικών για την καταπολέμηση του αντισημιτισμού³²⁴. Παράλληλα, η UNESCO και ο OSCE έχουν δημιουργήσει μαζί τον οδηγό «Αντιμετωπίζοντας τον Αντισημιτισμό μέσα την Εκπαίδευση – Κατευθυντήριες γραμμές για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής³²⁵» για την υποστήριξη των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής.

Παράλληλα, η UNESCO συμβάλλει στην προώθηση της εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης των γενοκτονιών και της βίας κατά συγκεκριμένων ομάδων-στόχων. Η απόφαση 34C/61 (2007) της Γενικής Διάσκεψης της UNESCO για τη Μνήμη του Ολοκαυτώματος εστιάζει στη σημασία της διδασκαλίας του γεγονότος προκειμένου να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τις συνέπειες των αποτρόπαιων εγκλημάτων. Στόχος της είναι η υποστήριξη των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής στην ανάπτυξη κριτικά σκεπτόμενων και παγκόσμιων πολιτών, η οποία θα πρεσβεύουν τον σεβασμό προς όλες

³²³ OSCE. *Words into Action to Address Anti-Semitism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από www.osce.org/project/words-into-action-to-address-anti-semitism.

³²⁴ UNESCO. *Preventing violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/preventing-violent-extremism/education/antisemitism>

³²⁵ UNESCO & OSCE, (2018). *Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002637/263702e.pdf>.

τις κοινωνικές ομάδες απορρίπτοντας προκαταλήψεις που οδηγούν στη βία και στις γενοκτονίες³²⁶.

Διεθνές Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού της UNESCO (IIEP-UNESCO)

Το Διεθνές Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (IIEP-UNESCO) είναι ένα διεθνές ινστιτούτο που εκπονεί έρευνες και προσφέρει κατάρτιση στον τομέα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Μέσα από τη δράση του δίνει τη δυνατότητα σε ειδικούς να δουλεύουν και να διδάσκουν από κοινού και σε επαγγελματίες να παρακολουθούν μαθήματα, ενώ συμβάλλει στην ανταλλαγή πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών³²⁷. Γενικότερα, ο σκοπός της λειτουργίας του Ινστιτούτου είναι να συμβάλλει στην ικανότητα των χωρών να σχεδιάζουν και να διαχειρίζονται τα εκπαιδευτικά τους συστήματα μέσω της κατάρτισης, της έρευνας και της τεχνικής συνεργασίας³²⁸. Ακόμα υποστηρίζει τα Υπουργεία Παιδείας στις χώρες που συμμετέχουν στην επιλογή προγραμμάτων σπουδών που να προωθούν την ασφάλεια, την ανθεκτικότητα και την κοινωνική συνοχή³²⁹.

Σύμφωνα με το Ινστιτούτο, ο ρόλος της εκπαίδευσης στην Εκπαίδευση είναι διττός καθώς μπορεί τόσο να αυξήσει τη πιθανότητα ανάπτυξης συγκρούσεων μέσα από τη προώθηση ανισοτήτων και διακρίσεων που οδηγούν στην εκδήλωση βίαιων συμπεριφορών, αλλά και να τη μειώσει μέσα από την εξασφάλιση πρόσβασης όλων στην Εκπαίδευση, τη δημιουργία θετικού κλίματος μέσα στη τάξη και την ανάπτυξη διδακτικού υλικού για την ανάπτυξη κοινωνικής συνοχής³³⁰. Κεντρικός πυρήνας για τη δράση του Ινστιτούτου είναι τα εκπαιδευτικά συστήματα, τα οποία ένα βασικό σημείο στο οποίο το Ινστιτούτο στοχεύει για την πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης, καθώς θεωρεί ότι τα εκπαιδευτικά συστήματα μπορούν να ενδυναμώσουν την κοινωνική συνοχή, ασφάλεια και ανεκτικότητα.

³²⁶ UNESCO. *Education about the Holocaust and genocide*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/holocaust-genocide-education>.

³²⁷ UNESCO IIEP. *History*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.iiep.unesco.org/en/institute/history>.

³²⁸ UNESCO, (2015). *Safety, resilience, and social cohesion: a guide for curriculum developers - Teacher development. How will we support and train teachers?* Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://education4resilience.iiep.unesco.org/sites/default/files/booklets/curriculum_booklet_7.pdf σ. 4.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ UNESCO, IIEP, PEIC, & IBE, 2015b, σ. 12.

Στο πλαίσιο αυτό, το Διεθνές Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού δίνει έμφαση στα παρακάτω σημεία με σκοπό την αποτελεσματική συμβολή της Εκπαίδευσης στην πρόληψη βίαιων συμπεριφορών από τους νέους³³¹:

- Τα προγράμματα σπουδών πρέπει να περιλαμβάνουν την απόκτηση γνώσεων (σχετικά με τους κινδύνους και τα αποτελέσματα αυτών), δεξιότητες (ψυχοκοινωνικές που θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητάς τους και της ικανότητάς τους να αντιμετωπίσουν δύσκολες περιστάσεις), αξίες (ανάπτυξη συζητήσεων για ανάπτυξη της ισότητας και της ένταξης) και στάσεις (αποδοχή διαφορετικών απόψεων).
- Εφαρμογή εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών που εντάσσονται στα πλαίσια του προγράμματος σπουδών, όπως η εκπαίδευση για αξίες και δεξιότητες ζωής, η εκπαίδευση για την ειρήνη, η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η πολιτειακή παιδεία, η εκπαίδευση σε ανθρωπιστικούς κανόνες και η αλλαγή του τρόπου διδασκαλίας της Ιστορίας αποσκοπεί να απομακρυνθεί από μια μονόπλευρη άποψη του παρελθόντος προς μια προσέγγιση που αναγνωρίζει πολλαπλές προοπτικές. Θα πρέπει να αναληφθεί όταν πλησιάζει ο χρόνος για μια προσέγγιση πολλών ενδιαφερομένων, όχι απαραίτητα αμέσως μετά την πολιτική αλλαγή ή τις βίαιες συγκρούσεις³³².
- Συμμετοχή των σχολείων σε δίκτυα για την εφαρμογή ειδικών «εντατικών» προγραμμάτων που σχετίζονται με την ασφάλεια, την ανθεκτικότητα και την κοινωνική συνοχή για την ανάπτυξη προσωπικής αλληλεπίδρασης των μαθητών μέσα από βιωματικές δραστηριότητες με τη βοήθεια ειδικά εκπαιδευμένων δασκάλων.
- Παροχή ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης και υποστήριξης στους εκπαιδευτικούς με τρόπους αντιμετώπισης δύσκολων συνθηκών στη τάξη ή διαχείρισης δύσκολων ερωτήσεων.

³³¹ UNESCO, 2015, σσ. 10-17.

³³² Προσαρμοσμένη από το Sinclair (Ed.), *Learning to live together: Education for conflict resolution, responsible citizenship, human rights, and humanitarian norms*, 116-125. Doha: PEIC.2013: 14-16. και GTZ (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit); IBE-UNESCO, (2008). *Learning to live together: Design, monitoring and evaluation of education for life skills, citizenship, peace and human rights*. Geneva: GTZ και IBE-UNESCO, (2006). *Manual for integrating HIV and AIDS education in school curricula*. Geneva: IBE-UNESCO, 2008: 64-67. Σε UNESCO, ΠΙΕΡ, PEIC, & IBE, 2015a, σ. 11-12.

4.3. Συμβούλιο της Ευρώπης

Το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι το παλαιότερο Ευρωπαϊκό θεσμικό όργανο και ο κυριότερος οργανισμός της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Bond, 2012). Αποτελεί περιφερειακό οργανισμό και κατατάσσεται στους Πολιτικούς Ευρωπαϊκούς Οργανισμούς (Νάσκου-Περράκη κ.ά., 2015, σσ. 321-335). Σκοπός της δημιουργίας του ως οργανισμός ήταν η ανάπτυξη μίας πιο στενής σχέσης μεταξύ των κρατών μελών³³³ για τη διασφάλιση της ειρήνης, της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Royer, 2010, σ. 4), για να αποτραπεί η επιστροφή του ολοκληρωτισμού στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο και η οικονομική τους πρόοδος των κρατών μελών (άρθ. 1)³³⁴. Το Συμβούλιο της Ευρώπης προωθεί τη συνεργασία ανάμεσα στα κράτη μέλη, αλλά και με τη συνεργασία με κράτη μη μέλη σε πολλούς τομείς που δραστηριοποιείται, ανάμεσα στους οποίους βρίσκεται και η Εκπαίδευση³³⁵.

Ειδικότερα, το ΣτΕ θεωρεί την Εκπαίδευση ως μέσο για την πραγματοποίηση των υπόλοιπων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για την προώθηση της δημοκρατίας, καθώς και για τη γεφύρωση των ανισοτήτων και την αποτροπή μελλοντικών συγκρούσεων³³⁶. Στόχος του στον τομέα της Εκπαίδευσης, είναι η διαμόρφωση ενός κοινού οράματος στα κράτη μέλη για τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η τελευταία στην προστασία και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, καθώς και στην ικανότητα των κοινωνιών μας να αναπτύσσουν διαπολιτισμικό διάλογο³³⁷. Στόχος του προγράμματος είναι να συμβάλλει στην

³³³ Περιλαμβάνει 47 κράτη μέλη, από τα οποία τα 28 είναι μέλη της ΕΕ³³³. Τα ιδρυτικά που ήταν Βέλγιο, Σουηδία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Νορβηγία, Σουηδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ελλάδα, Τουρκία, Ισλανδία, Κύπρος, Μάλτα, Γερμανία, Λιχτενστάιν, Ελβετία, Αυστρία, Πορτογαλία, Ισπανία, Άγιος Μαρίνος, Φινλανδία, Ουγγαρία, Πολωνία, Βουλγαρία. Οι: Εσθονία, Λιθουανία, Σλοβενία, Τσεχική Δημοκρατία, Σλοβακία, Ρουμανία, Ανδόρα, Λετονία, Αλβανία, Μολδαβία, πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, Ουκρανία, Ρωσία, Κροατία, Γεωργία, Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Σερβία και Μαυροβούνιο, Μονακό και Μαυροβούνιο. Εκτός όμως από τα 47 κράτη μέλη του, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει στενούς δεσμούς με πολλά κράτη μη μέλη, εκ των οποίων ορισμένα έχουν καθεστώς παρατηρητή στον οργανισμό. Καθεστώς παρατηρητή διαθέτουν ο Καναδάς, Ισραήλ και το Μεξικό στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση, ενώ στα κυβερνητικά όργανα το ίδιο καθεστώς έχουν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Ιαπωνία, η Αγία Έδρα και το Μεξικό. Η ανάπτυξη σχέσεων με κράτη μη μέλη από τον υπόλοιπο κόσμο συνεπάγεται την επέκταση των δραστηριοτήτων του και στον υπόλοιπο κόσμο, φέρνει στην επιφάνεια πολιτικά κριτήρια και μία ιδεολογική αλληλεγγύη για την κοινή αντιμετώπιση ζητημάτων (Νάσκου, σσ. 320-326).

³³⁴ Ibid, σ. 6.

³³⁵ World Forum for Democracy, *Democracy & equality: does education matter?*, Council of Europe, Strasbourg, 7-9 November 2016. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/16806fd49f>, σ. 6.

³³⁶ Ibid.

³³⁷ Council of Europe. *Education*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.coe.int/en/web/compass/education>

ανάπτυξη μίας κουλτούρας δημοκρατίας μέσω της ποιοτικής εκπαίδευσης μέσα από τη διακυβερνητική συνεργασία (επιτροπές και ομάδες εργασίας), τη μάθηση (σεμινάρια, συμπόσια και συνέδρια), και την ανταλλαγή καινοτόμων πολιτικών και πρακτικών³³⁸.

Το φαινόμενο της τρομοκρατίας αποτελεί εμπόδιο για τη διασφάλιση της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και τα ανθρώπινα δικαιώματα που είναι οι βασικοί στόχοι του Συμβουλίου της Ευρώπης. Για τον λόγο αυτό, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας αποτελεί τομέα ενδιαφέροντος και δραστηριοποίησης του ΣτΕ. Το Συμβούλιο της Ευρώπης συνέβαλε για σαράντα χρόνια στην ανάπτυξη και ενίσχυση βασικών νομικών προτύπων για την πρόληψη και την καταστολή των τρομοκρατικών ενεργειών σε συνεργασία με τα κράτη μέλη, με τη βοήθεια της Επιτροπής Αντιτρομοκρατίας (CDCT) που έχει συστήσει³³⁹.

Η Εκπαίδευση αποτελεί τομέα στον οποίο το ΣτΕ δίνει βαρύτητα για την πρόληψη και αντιμετώπιση του εξτρεμισμού. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 3 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη της τρομοκρατίας αναγνωρίζεται η σημασία διαμόρφωσης κατάλληλων εθνικών πολιτικών πρόληψης και λήψης αποτελεσματικών μέτρων με σκοπό την ενδυνάμωση μεταξύ άλλων του τομέα της Εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της ενημέρωσης, για την πρόληψη των τρομοκρατικών πράξεων και των αρνητικών τους επιπτώσεων στη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁴⁰. Για τον λόγο αυτό, μέσα από την υλοποίηση δράσεων και προγραμμάτων που σχετίζονται με διαφορετικές εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες και παρουσιάζονται στη συνέχεια, υπογραμμίζει τη σημασία της Εκπαίδευσης στην πρόληψη του φαινομένου. Στο πλαίσιο αυτό, ένας από τους βασικούς στόχους του προγράμματος του Τομέα Νεολαίας του ΣτΕ για το 2018-2019 είναι να εμπλέξουν τους νέους στην οικοδόμηση ειρηνικών κοινωνιών δίνοντάς τους τη δυνατότητα να συμμετέχουν ενεργά στην προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου και της διαπολιτισμικής μάθησης, στην πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού, στην επίλυση των

³³⁸ Council of Europe. *Programme of the Education Department*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/education/programme>.

³³⁹ Council of Europe. *Combating extremism*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism/home>

³⁴⁰ *Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism*, Council of Europe Treaty Series-No. 196, Warsaw, 16.V.2005. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/168008371c> σ. 2

συγκρούσεων και στη συνεργασία με γειτονικές περιοχές, καθώς και περιοχές από όλο τον κόσμο³⁴¹.

Στη μελέτη περίπτωσης που πραγματοποίησε το δίκτυο «Διαπολιτισμικές Πόλεις»³⁴² του ΣτΕ στις 18-19 Οκτωβρίου 2017 στη Λυών, η Εκπαίδευση αναδείχθηκε μεταξύ άλλων, ως μέσο υιοθέτησης μίας διαπολιτισμικής προσέγγισης ένταξης με σκοπό την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του βίαιου εξτρεμισμού³⁴³. Ο ρόλος της επίσης υπογραμμίζεται στα πλαίσια του προγράμματος «Καταπολέμηση των φημών» του ίδιου δικτύου, για την αντιμετώπιση των αιτιών και των συνεπειών των φημών που αποτελούν το αρχικό στάδιο των διαφόρων μορφών προκατάληψης, της ρητορικής μίσους και των διακρίσεων οι οποίες μπορούν είτε να ενισχυθούν είτε να αποδυναμωθούν από τα σχολικά πλαίσια (Torres Barderi, 2018, σσ. 12-16).

Επεξεργασία αμφιλεγόμενων θεμάτων

Η επεξεργασία πολύπλοκων και αμφιλεγόμενων θεμάτων αποτελεί ένα από τα βασικά θέματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη ανθεκτικότητας απέναντι στον εξτρεμισμό και στην πρόληψη της διαμόρφωσης ακραίων πεποιθήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, το 2015 το ΣτΕ δημιούργησε τον οδηγό για εκπαιδευτικούς «Ζώντας με αντιφάσεις-Διδάσκοντας για αμφιλεγόμενα ζητήματα μέσω της Εκπαίδευσης για τη Δημοκρατική Ιδιότητα του Πολίτη και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα»³⁴⁴. Το έγγραφο δημιουργήθηκε λόγω του γεγονότος ότι παρατηρήθηκε στην Ευρώπη να μην γίνεται αναφορά και επεξεργασία αμφιλεγόμενων ζητημάτων στις σχολικές τάξεις όπως ο εξτρεμισμός, γιατί θεωρείται δύσκολο να διδαχθούν λόγω της πολυπλοκότητάς τους. Αποτέλεσμα

³⁴¹ Council of Europe. 2018-19 Priorities of the Council of Europe's Youth Sector. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από [https://www.coe.int/en/web/youth/priorities#%224902356%22:\[2\]](https://www.coe.int/en/web/youth/priorities#%224902356%22:[2]).

³⁴² Το πρόγραμμα «Διαπολιτισμικές πόλεις» στοχεύει στην ενδυνάμωση των πόλεων προκειμένου να αναπτύξουν διαπολιτισμικές στρατηγικές που θα τους προσεγγίζουν την ποικιλομορφία και τη διαφορετικότητα ως πλεονεκτήματα. Βλ. Council of Europe. *About Intercultural Cities*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/about>.

³⁴³ Council of Europe. *Intercultural Cities Newsroom Study visit on the "Prevention of radicalisation through Intercultural Policies"*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/-/study-visit-on-the-prevention-of-radicalisation-through-intercultural-policies->

³⁴⁴ Ο οδηγός δημιουργήθηκε στα πλαίσια του πιλοτικού σχεδίου «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Δημοκρατία σε δράση» το οποίο διοργανώθηκε από κοινού από το ΣτΕ και την ΕΕ. Στο πρόγραμμα οι συμμετέχουσες χώρες ήταν η Κύπρος, η Ιρλανδία, το Μαυροβούνιο, η Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αλβανία, η Αυστρία, η Γαλλία και η Σουηδία. Βλ. Council of Europe & European Commission, (2015). *Teaching controversial issues. Training Pack for Teachers*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, <https://rm.coe.int/16806948b6>

αυτού είναι οι νέοι να μην μπορούν να εκφράσουν τις προσωπικές τους ανησυχίες και να καταφεύγουν σε αναξιόπιστες πηγές και μέσα ενημέρωσης όπως οι φίλοι ή τα κοινωνικά δίκτυα που μπορεί να τους στρέψουν σε λάθος κατεύθυνση³⁴⁵.

Σκοπός του εγγράφου είναι να ενδυναμώσει τους εκπαιδευτικούς της ΕΕ να αποκτήσουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και άνεση στην επεξεργασία αμφιλεγόμενων θεμάτων με τους μαθητές τους σε καθημερινή βάση μέσα από τη δημιουργία ενός κλίματος ασφάλειας για έκφραση στην τάξη και την αξιοποίηση αποτελεσματικών διδακτικών τεχνικών που να προωθούν τον ανοιχτό διάλογο³⁴⁶. Οι προκλήσεις που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος είχαν να κάνουν με τον τρόπο διδασκαλίας που υιοθετούσαν οι εκπαιδευτικοί, την προστασία των ευαισθησιών των μαθητών, το κλίμα που διαμορφωνόταν στην τάξη και η άσκηση ελέγχου, η έλλειψη ειδικών γνώσεων και η αντιμετώπιση αυθόρμητων ερωτήσεων των μαθητών³⁴⁷.

Γραμματισμός στα ΜΜΕ

Το ΣτΕ υλοποιεί προγράμματα σχετικά με τη ψηφιακή ιδιότητα του πολίτη τα οποία εμπεριέχουν την πρόληψη του εξτρεμισμού ως ζητούμενο, λόγω της αύξησης του κινδύνου παραβίασης των δημοκρατικών αρχών και παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που παρατηρείται σε αυτό εξαιτίας του κυρίαρχου ρόλου του Διαδικτύου και των κοινωνικών δικτύων σήμερα και ειδικότερα στη ζωή των νέων³⁴⁸. Για τους λόγους αυτούς, το Συμβούλιο της Ευρώπης υλοποιεί 3 πιλοτικά σχέδια στα πλαίσια των διεθνών κοινών προγραμμάτων συνεργασίας του Συμβουλίου της Ευρώπης με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή «Εκπαίδευση για τη Δημοκρατική Ιδιότητα του Πολίτη και Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα» και «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Δημοκρατία σε Δράση». Στόχος των πιλοτικών σχεδίων είναι τόσο η ανάπτυξη σύγχρονων δεξιοτήτων στους μαθητές για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που

³⁴⁵Ibid, σ. 7.

³⁴⁶Ibid, σ. 8.

³⁴⁷Ibid, σ. 15.

³⁴⁸Βλ. Council of Europe & European Commission, *How to develop the ability of students to assess information from media and social networks: Toolkit for teacher training in citizenship and human rights education*, σ. 9. Ανακτήθηκε στις 10 Ιουλίου, 2017, από <https://rjp-eu.coe.int/documents/1417855/8919103/How+to+develop+the+ability+of+students+to+assess+information+from+media+and+social+networks+-a+methodological+tool.pdf/353e08f2-6722-4bb0-b905-4ce567b6596d>.

συνεπάγεται η ψηφιακή πραγματικότητα, όσο και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ώστε να αναπτύξουν τις δικές τους δεξιότητες για να βοηθήσουν τους μαθητές τους σε αυτή τη κατεύθυνση.

Αναλυτικότερα, το πρόγραμμα «Εκπαίδευση για την Ιδιότητα του Ψηφιακού Πολίτη» για την περίοδο 2016-2017³⁴⁹ δίνει έμφαση στην ανάπτυξη εγκάρσιων δεξιοτήτων στους μαθητές για τη σωστή διαχείριση της συμμετοχής και δημιουργίας στο διαδίκτυο, τη γεφύρωση του ψηφιακού χάσματος που έχει δημιουργηθεί όσον αφορά την πρόσβαση σε αυτό και την καταπολέμηση της περιθωριοποίησης που δημιουργείται³⁵⁰. Μέσω του προγράμματος επιδιώκεται η διαμόρφωση κατευθυντήριων γραμμών για την ασφάλεια και τον έλεγχο της συμπεριφοράς τους κατά τη χρήση του Διαδικτύου, η αναδιαμόρφωση των ευθυνών των κυριότερων φορέων της Εκπαίδευσης στα ζητήματα αυτά και η διαμόρφωση παραγόντων που θα περιγράφουν τις δεξιότητες της ιδιότητας του ψηφιακού πολίτη³⁵¹.

Παράλληλα, στόχος του σχεδίου «Δημοκρατική κουλτούρα σε δράση- Δημοκρατικές δεξιότητες στη ψηφιακή πραγματικότητα»³⁵² που επίσης υλοποιεί το Συμβούλιο της Ευρώπης, είναι η εφαρμογή δεικτών από το πλαίσιο αναφοράς για τις ικανότητες για τον δημοκρατικό πολιτισμό που σχετίζονται με τα μέσα ενημέρωσης και τα κοινωνικά δίκτυα. Οι δείκτες αυτοί σχετίζονται με τη συνειδητοποίηση μηχανισμών που τα τελευταία χρησιμοποιούν, του αντίκτυπου που έχουν στη μαζική γνώμη και συμπεριφορά, καθώς και την αναγνώριση προπαγανδιστικών μηχανισμών και της ρητορικής μίσους³⁵³. Το σχέδιο περιλαμβάνει αξιολόγηση του τρόπου με τον οποίο οι ικανότητες αντανakλώνται στο εκπαιδευτικό σύστημα των χωρών που συμμετέχουν³⁵⁴ και αναζήτηση πιο αποτελεσματικών τρόπων ανάπτυξης δεξιοτήτων για τη διαμόρφωση μίας Δημοκρατικής Κουλτούρας στη ψηφιακή εποχή.

³⁴⁹Βλ. Council of Europe, *Education and DG Democracy*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.coe.int/en/web/democracy/education-and-training>.

³⁵⁰ Βλ. Council of Europe, *Digital citizenship education: New programme 2016-2017*.

³⁵¹ Ibid.

³⁵²Βλ. Council of Europe European Union, *Democratic Culture in Action - Democratic Competences in the digital era*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://rjp-eu.coe.int/en/web/charter-edc-hre-pilot-projects/democratic-culture-in-action-democratic-competences-in-the-digital-era>.

³⁵³Βλ. Council of Europe, *Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*, σ. 56. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/16806ccc07>.

³⁵⁴ Συμμετέχουσες χώρες ήταν η Δημοκρατία της Τσεχίας, η Αρμενία, η Λευκορωσία, η Βουλγαρία, η Κροατία, η Ρουμανία και η Σερβία, βλ. Council of Europe European Union, *Democratic Culture in Action - Democratic Competences in the digital era*.

Επιπλέον, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει αναπτύξει εργαλεία για την εκπαίδευση εκπαιδευτικών στην Εκπαίδευση για την Ιδιότητα του Ψηφιακού Πολίτη μέσα από το πιλοτικό σχέδιο «Αναπτύσσοντας την ικανότητα των μαθητών να αξιολογούν πληροφορίες από μέσα ενημέρωσης και κοινωνικά δίκτυα». Το σχέδιο επικεντρώνεται στο ότι σε πολλές περιπτώσεις οι εκπαιδευτικοί δεν είναι έτοιμοι να συμβάλλουν στην ανάπτυξη σύγχρονων δεξιοτήτων των μαθητών τους απαραίτητων στη ψηφιακή ζωή, καθώς αποτελούν «ψηφιακούς μετανάστες»³⁵⁵, αφού δεν μπορούν και οι ίδιοι να αξιολογήσουν το περιεχόμενο του Διαδικτύου και των κοινωνικών δικτύων³⁵⁶ και δεν γνωρίζουν πάντα τις προκλήσεις του Διαδικτύου προκειμένου να προστατέψουν τους μαθητές τους³⁵⁷. Στόχος του σχεδίου συνεπώς ήταν η κατάρτιση εκπαιδευτικών ώστε να προωθήσουν τον διάλογο, την ειρηνική επίλυση θεμάτων που προκύπτουν και την πολυπρισματική εξέταση ζητημάτων στους μαθητές τους, καθώς και να τους βοηθήσουν να αναπτύξουν δεξιότητες αξιολόγησης της αξιοπιστίας των πληροφοριών από ΜΜΕ και κοινωνικά δίκτυα ώστε να μην πέφτουν θύματα χειραγώγησης ή στρατολόγησης από εξτρεμιστικές ομάδες³⁵⁸.

Ρητορική μίσους

Εκτός από τον εγγραμματισμό στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το ΣτΕ σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland³⁵⁹ υποστηρίζει τη δράση της Εκπαίδευσης για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους³⁶⁰. Σύμφωνα με το ΣτΕ, η ρητορική μίσους:

«καλύπτει όλες τις μορφές έκφρασης που εξαπλώνουν, υποκινούν, προωθούν ή δικαιολογούν το φυλετικό μίσος, την ξενοφοβία, τον αντισημιτισμό ή άλλες μορφές μίσους που βασίζονται στη μισαλλοδοξία, συμπεριλαμβανομένης της μισαλλοδοξίας που εκφράζεται από τον επιθετικό εθνικισμό και

³⁵⁵ Βλ. Council of Europe European Commission, *Developing students' ability to evaluate information from media and social networks: Toolkit for teacher training in citizenship and human rights education*, σ. 10.

³⁵⁶ *Ibid*, σ. 7.

³⁵⁷ *Ibid*, σ. 19.

³⁵⁸ *Ibid*, σ. 8.

³⁵⁹ Το Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland είναι «ένα κέντρο πόρων για τους επαγγελματίες της εκπαίδευσης, τους ερευνητές, την κοινωνία των πολιτών, τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, τους γονείς και τους σπουδαστές. Δημιουργήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τη Νορβηγία με σκοπό την υποστήριξη των κρατών-μελών στη γεφύρωση πολιτικής και πρακτικής στον τομέα της εκπαίδευσης για τη δημοκρατική υπηκοότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη διαπολιτισμική κατανόηση». Βλ. Council of Europe. *Education*.

³⁶⁰ *Ibid*.

εθνοκεντρισμό, τις διακρίσεις και την εχθρότητα έναντι των μειονοτήτων, μεταναστών και ατόμων με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Άλλες μορφές διακρίσεων και προκαταλήψεων, όπως ο αντιαθιγγανισμός, η χριστιανοφοβία, η ισλαμοφοβία, ο μισογυνισμός, ο σεξισμός και οι διακρίσεις λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας του φύλου, εμπίπτουν σαφώς στο πεδίο της ρητορικής μίσους»³⁶¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που προκύπτουν από την εξάπλωση της ρητορικής μίσους, το Συμβούλιο της Ευρώπης επιστρατεύει τους τομείς της εκπαίδευσης, καθώς και του αθλητισμού, των δικαιωμάτων των Ρομά, της ισότητας των φύλων, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ισότητας των φύλων, των μέσων ενημέρωσης και της διακυβέρνησης του διαδικτύου. Η ανάπτυξη της ρητορικής μίσους βρίσκει πρόσφορο έδαφος στον χώρο του διαδικτύου, με αποτέλεσμα όσο αυτός και η χρήση του εξαπλώνεται, τόσο να αυξάνεται και η παρατήρηση του φαινομένου.

Προκειμένου το ΣτΕ να συμβάλλει στην καταπολέμηση της εξάπλωσης της ρητορικής μίσους και ειδικά μεταξύ των νέων, δημιούργησε το 2013 το Κίνημα κατά της Ρητορικής Μίσους. Το Κίνημα της Ρητορικής Μίσους αποτελεί μία καμπάνια νέων με σκοπό την αποδυνάμωση του φαινομένου της ρητορικής μίσους τόσο εντός όσο και εκτός διαδικτύου με την αξιοποίηση της εκπαίδευσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα, της συμμετοχής των νέων και του γραμματισμού στα μέσα επικοινωνίας³⁶². Στην πραγματικότητα αποτελεί μία καμπάνια από άλλες καμπάνιες που οργανώνονται σε εθνικό επίπεδο και απευθύνεται μεταξύ άλλων και σε σχολεία³⁶³. Βασική επιδίωξη της καμπάνιας είναι να κινητοποιήσει τους νέους για να αναφέρουν περιστατικά ρητορικής μίσους που παρατηρούν σε αρμόδιες αρχές και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης³⁶⁴. Για τον σκοπό αυτό, δημιουργήθηκε και το Παρατηρητήριο Ρητορικής Μίσους στο οποίο οι νέοι μπορούν να δηλώνουν περιστατικά διαδικτυακού εκφοβισμού ή άλλο περιεχόμενο και κατηγορία ρητορικής μίσους που μπορεί να εντοπίσουν³⁶⁵.

Προκειμένου να βοηθήσει τους εκπαιδευτικούς να συμβάλλουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων των μαθητών τους που θα τους οδηγήσουν στην εύρεση των δικών τους

³⁶¹ Council of Europe. *Youth Campaign for Human Rights Online*, No hate speech leaflet, σ. 2.

³⁶² Council of Europe. *No hate speech movement*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign/no-hate-speech-movement>.

³⁶³ Ibid.

³⁶⁴ Ibid.

³⁶⁵ Hate speech watch. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://archives.nohatespeechmovement.org/hate-speech-watch/instructions>.

τρόπων να αντιμετωπίσουν τη ρητορική μίσους στο διαδίκτυο, το ΣτΕ δημιούργησε το εγχειρίδιο «Σελιδοδείκτες»³⁶⁶. Βασικό εργαλείο που αξιοποιείται για τον σκοπό αυτό είναι η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα³⁶⁷. Στο εγχειρίδιο περιέχονται δραστηριότητες που μπορούν να αξιοποιηθούν σε σχολικά πλαίσια με σκοπό την άμβλυνση του φαινομένου και σε αυτές οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναλάβουν τον ρόλο του διευκολυντή, δηλαδή να δράσουν υποστηρικτικά και να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των μαθητών τους και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους³⁶⁸. Στη συνέχεια παρουσιάζονται δραστηριότητες που προτείνονται στο εγχειρίδιο, με την συνοπτική περιγραφή τους όπως αναφέρεται σε αυτό, οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού των νέων³⁶⁹.

Τίτλος	Θέματα	Συνοπτική παρουσίαση	Χρόνος (σε λεπτά)
Ένα νέο τζαμί στη Sleepyville	Δημοκρατία και Συμμετοχή Ρατσισμός και Διακρίσεις Γραμματισμός στο Διαδίκτυο	Πρόκειται για μία προσομοίωση μίας ηλεκτρονικής διαβούλευσης/συζήτησης. Το υπό συζήτηση θέμα είναι η οικοδόμηση ενός νέου τζαμιού σε μία παραδοσιακά χριστιανική περιοχή.	Μέχρι 3 ώρες ή χωρισμός σε τρεις ενότητες 50 λεπτών η μία
Σύγκρουση ελευθεριών	Δημοκρατία και Συμμετοχή Ελευθερία έκφρασης	Η δραστηριότητα είναι μια προσομοίωση που περιλαμβάνει δύο κοινότητες με αντίθετες	120

³⁶⁶Council of Europe, (2016). *Bookmarks: A manual for combating hate speech online through human rights education*, Council of Europe Publishing. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168065dac7>, σ. 15.

³⁶⁷ Ως εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα ορίζεται από τον Χάρτη για την Εκπαίδευση για τη Δημοκρατική Ιδιότητα του Πολίτη και την Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΣτΕ «η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η ευαισθητοποίηση, η ενημέρωση, οι πρακτικές και οι δραστηριότητες που στοχεύουν στον εφοδιασμό των μαθητών με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές των εκπαιδευόμενων, ενδυναμώνοντάς τους ώστε να συμβάλλουν στην οικοδόμηση και υπεράσπιση μιας παγκόσμιας κουλτούρας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην κοινωνία, με στόχο την προαγωγή και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών. Βλ. *ibid*, σ. 16

³⁶⁸*Ibid*, σ. 18.

³⁶⁹*Ibid*, σσ. 22-24.

	Ρατσισμός και διακρίσεις	απόψεις για την ελευθερία της έκφρασης, οι οποίες όμως αναγκάζονται να ζουν μαζί στο ίδιο νησί.	
Απεριόριστη ελευθερία;	Ελευθερία έκφρασης Δημοκρατία και Συμμετοχή Ανθρώπινα δικαιώματα	Οι συμμετέχοντες διερευνούν την ιδέα της ελευθερίας της έκφρασης χρησιμοποιώντας διάφορες μελέτες περίπτωσης. Σε αυτές πρέπει να αποφασίσουν τι θα κάνουν με σχόλια ή τρόπους επικοινωνίας που είναι αμφιλεγόμενοι, προσβλητικοί ή δυνητικά επικίνδυνοι.	45
Ας το συζητήσουμε	Στρατηγικές εκστρατειών Ρατσισμός και διακρίσεις Εγγραμματισμός στα ΜΜΕ	Η δραστηριότητα χρησιμοποιεί μία ανιχνευτική συζήτηση για τη διερεύνηση κοινών προκαταλήψεων σχετικά με συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και εμπλέκει τους συμμετέχοντες σε μία κριτική προσέγγιση των κοινών τους πεποιθήσεων, καθώς και ανάπτυξης επιχειρημάτων κατά της ρητορικής μίσους.	45
Οι ιστορίες που λένε	Ρατσισμός και διακρίσεις Ανθρώπινα δικαιώματα Ελευθερία έκφρασης	Οι συμμετέχοντες εργάζονται σε μικρές ομάδες για να αναλύσουν μία δημοσίευση ειδήσεων, εστιάζοντας στον τρόπο παρουσίασης των μεταναστών και της μετανάστευση. Τα αποτελέσματα	60

		παρουσιάζονται ως κολάζ.	
Κατανοώντας τη ρητορική μίσους	Ανθρώπινα δικαιώματα Ρατσισμός και Διακρίσεις	Οι συμμετέχοντες εξετάζουν παραδείγματα ρητορικής μίσους και συζητούν τις πιθανές συνέπειες για τα άτομα και την κοινωνία.	60
Εικονική δράση	Στρατηγικές εκστρατειών Ρατσισμός και διακρίσεις Ανθρώπινα δικαιώματα	Αυτή είναι μια δραστηριότητα κατά την οποία οι συμμετέχοντες θα εμπνευστούν από μερικές αντιρατσιστικές ενέργειες και θα προβληματιστούν από κοινού για το πώς θα μπορούσαν να αναπτύξουν παρόμοιες ενέργειες στο διαδίκτυο.	60
Διαδικτυακή επίθεση	Στρατηγικές εκστρατειών	Οι συμμετέχοντες επανασχεδιάζουν την (φανταστική) ιστοσελίδα μίας καμπάνιας για να αντιμετωπίσουν έναν μεγάλο όγκο ρατσιστικών σχολίων από την τοπική κοινότητα.	90
Διαδικτυακά προφίλ	Ρατσισμός και διακρίσεις Εγγραμματισμός στα ΜΜΕ Δημοκρατία και Συμμετοχή	Η δραστηριότητα πραγματοποιείται σε ένα φανταστικό φόρουμ στο Διαδίκτυο. Οι συμμετέχοντες καλούνται να χαιρετίσουν ο ένας τον άλλον σύμφωνα με κοινά στερεότυπα για συγκεκριμένες ομάδες. Χρησιμοποιούν στη συνέχεια τη δραστηριότητα για να δημιουργήσουν ένα σύνολο οδηγιών για το	1 ^ο Μέρος: 35 λεπτά 2 ^ο Μέρος: 25 λεπτά

		πώς να γίνεται η αλληλεπίδραση στο διαδίκτυο.	
--	--	---	--

Θρησκευτική εκπαίδευση

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση αποτελεί έναν ακόμα τομέα στον οποίο το ΣτΕ δίνει έμφαση με ανάπτυξη δράσεων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την έκδοση επίσημων εγγράφων για την προώθησή της και τη βοήθεια υλοποίησής της από τα κράτη μέλη. Το 2002 το ΣτΕ ξεκίνησε το πρώτο του πρόγραμμα σχετικά με τη θρησκευτική διάσταση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αναγνωρίζοντας τις προκλήσεις που προκύπτουν από την αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση, αλλά και τη ραγδαία ανάπτυξη της επικοινωνίας μέσω του διαδικτύου (Jackson, 2016, σ. 14).

Το 2008 το ΣτΕ δημιούργησε τη Λευκή Βίβλο για τον Διαπολιτισμικό Διάλογο – Συμβιώνοντας ως ίσοι με αξιοπρέπεια, η οποία υποστηρίζει ότι ο διαπολιτισμικός διάλογος θα πρέπει να εμπεριέχει η γνώση και κατανόηση των κυριότερων θρησκειών και των μη θρησκευτικών πεποιθήσεων του κόσμου και του ρόλου τους που μπορούν να διαδραματίσουν στα κοινωνικά πλαίσια οφείλουν να αποτελέσουν βασικό κομμάτι ενός διαπολιτισμικού διαλόγου³⁷⁰. Παράλληλα, οργάνωσε μια «Ανταλλαγή» με εκπροσώπους θρησκευτικών ηγετών και οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών στην Ευρώπη με σκοπό την ανάπτυξη συζήτησης σε σχέση με την εκπαιδευτική σημασία της αλλαγής του τρόπου με τον οποίο προσεγγίζεται η θρησκεία³⁷¹. Επιπλέον, το 2008 η Επιτροπή των Υπουργών του ΣτΕ εξέδωσε τη Σύσταση CM/Rec(2008)12 στα κράτη μέλη, μέσω της οποίας τόνιζε τη σημασία της παιδαγωγικής διάστασης των θρησκειών και μη θρησκευτικών πεποιθήσεων στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης³⁷². Η Σύσταση επικεντρώνεται στην τυπική εκπαίδευση και σε αυτή παρουσιάζονται

³⁷⁰Ibid, σσ. 19-20.

³⁷¹Ibid, σσ. 5-6.

³⁷²Council of Europe, *Recommendation CM/Rec(2008)12 of the Committee of Ministers to member states on the dimension of religions and non-religious convictions within intercultural education*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://tandis.odihr.pl/documents/hre-compendium/rus/CD%20SECT%201%20laws/PR%20SEC%201/CoE%20CMRec%202008%2012%20ENG.pdf>.

καλές πρακτικές που προέκυψαν από τα κράτη μέλη, η εφαρμογή των οποίων σχετίζεται με τη φύση των εκπαιδευτικών τους συστημάτων, της ηλικίας και της ωριμότητας των μαθητών³⁷³.

Στη συνέχεια το 2011, αναπτύσσεται η Ομάδα Εφαρμογής σε συνεργασία με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Wergeland που αποτελείται από εμπειρογνώμονες με συμβουλευτικό ρόλο σε σχέση με τον τρόπο χρήσης της Σύστασης στα κράτη μέλη³⁷⁴. Από την εργασία της Ομάδας Εφαρμογής προέκυψε το έγγραφο «Οδοδείκτες-Πολιτική και πρακτική για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις μη θρησκευτικές κοσμοθεωρίες στη διαπολιτισμική εκπαίδευση» το οποίο αφορά υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, εκπαιδευτικούς, διευθυντές και εκπαιδευτές εκπαιδευτικών. Οι Οδοδείκτες περιέχουν οδηγίες σχετικά με την αποσαφήνιση όρων που χρησιμοποιούνται στη θρησκευτική εκπαίδευση, την ανάπτυξη δεξιοτήτων διδασκαλίας και μάθησης και αξιοποίηση διαφόρων διδακτικών προσεγγίσεων σε αυτόν τον τύπο εκπαίδευσης, τη δημιουργία «ασφαλούς χώρου» στη τάξη, την εξοικείωση των μαθητών με τον τρόπο παρουσίασης της θρησκείας στα ΜΜΕ, τη σύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τη θρησκεία κ.ά.³⁷⁵.

Εκπαίδευση για το Ολοκαύτωμα

Το ΣτΕ μεταξύ των δραστηριοτήτων που υλοποιεί, οργανώνει δράσεις και έργα για την εκπαίδευση για το Ολοκαύτωμα. Μερικά από τα έργα που έχει υλοποιήσει μέχρι στιγμής είναι τα έργα «Διδασκαλία της Μνήμης», «Διδασκαλία της Ιστορίας» και ένα ειδικό πρόγραμμα για την Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά. Παράλληλα, στις δράσεις του ΣτΕ περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων και η προετοιμασία των εκπαιδευτικών για εκδηλώσεις για την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος στις 27 Ιανουαρίου, στη δημιουργία της οποίας το ΣτΕ συνέβαλε³⁷⁶.

Μεγάλης σημασίας ήταν επιπλέον η υπογραφή του μνημονίου συνεργασίας ανάμεσα στο ΣτΕ και στον Διεθνή Συνασπισμό Μνήμης του Ολοκαυτώματος (IHRA) με σκοπό την καταπολέμηση του αντισημιτισμού, της ξενοφοβίας, των εγκλημάτων μίσους και άλλων μορφών εξτρεμισμού, καθώς και η ενίσχυση της Εκπαίδευσης για το

³⁷³Jackson, 2016, σσ.19-20.

³⁷⁴Ibid, σσ.19-20.

³⁷⁵Ibid.

³⁷⁶Council of Europe - IHRA. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.holocaustremembrance.com/partners/council-europe>.

Ολοκαύτωμα στα κράτη μέλη των δύο οργανισμών³⁷⁷. Ειδικότερα, στο 4^ο άρθρο του μνημονίου επισημαίνεται η ανάληψη δράσης από τη συνεργασία των δύο οργανισμών για την ευαισθητοποίηση των κρατών μελών για τη σημασία της εκπαίδευσης για το Ολοκαύτωμα μέσα από την ανταλλαγή καλών πρακτικών, την ενθάρρυνση των Υπουργών Παιδείας στα κράτη μέλη για την ένταξη της εκπαίδευσης για το Ολοκαύτωμα στα εθνικά προγράμματα σπουδών λαμβάνοντας υπόψη τη γνώση που έχει προκύψει από τα προγράμματα του Διεθνούς Συνασπισμού Μνήμης του Ολοκαυτώματος και την κοινή κατάρτιση εκπαιδευτικών μέσα από την αξιοποίηση εξειδικευμένων δικτύων που έχουν αναπτυχθεί³⁷⁸.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος είναι εκείνος που υπογραμμίζεται ίσως περισσότερο έντονα στα κείμενα του ΣτΕ, με το γεγονός αυτό να δείχνει την σημασία επεξεργασίας του θέματος από τους ίδιους πριν την επεξεργασία του με τους μαθητές. Βασική γραμμή που πρέπει να ακολουθείται κατά την επεξεργασία του θέματος στα σχολικά πλαίσια είναι η ανάδειξη της σύνδεσης του παρελθόντος με το παρόν έτσι ώστε οι μαθητές τους να συνειδητοποιήσουν ότι το Ολοκαύτωμα δεν αποτελεί ένα γεγονός που ανήκει στο παρελθόν και είναι μακριά από την τωρινή πραγματικότητα, αλλά αντίθετα να κατανοήσουν τις συνέπειες που έχει σε αυτή³⁷⁹. Σε κάθε περίπτωση σημαντικό είναι να κατανοηθεί ότι η εκπαίδευση για το Ολοκαύτωμα δεν αποτελεί ένα ακαδημαϊκό μάθημα αλλά εκπαιδευτικό εργαλείο για την επεξεργασία διαφόρων θεμάτων με τους μαθητές.

Οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι που γνωρίζοντας τους μαθητές θα επιλέξουν τα θέματα τα οποία θα επεξεργαστούν μαζί τους κάτω από το πλαίσιο του Ολοκαυτώματος. Στόχος της εκπαίδευσης για το Ολοκαύτωμα, ανεξάρτητα από την προσέγγιση ή τις πρακτικές του κάθε εκπαιδευτικού, πρέπει να είναι η διαμόρφωση μίας κουλτούρας ανοχής, ελευθερίας, πολιτισμικής ποικιλομορφίας, δημοκρατίας και ειρήνης στους μαθητές³⁸⁰. Κατά την επεξεργασία του θέματος ωστόσο, έμφαση πρέπει

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Council of Europe. *Memorandum of understanding for the cooperation between the Council of Europe and the task force for international cooperation on holocaust education, remembrance and research (ITF)*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/memorandum%20of%20understandingCoE.pdf>, σ. 3.

³⁷⁹ Council of Europe, *Teaching about the Holocaust*. European Seminar for Educational Staff, Vilnius, Lithuania, 1-6 April 2000. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/1680494240>, σ. 12.

³⁸⁰ Ibid, σσ 10-13.

να δοθεί όχι στα στατιστικά νούμερα των θυμάτων αλλά στα άτομα και στις ιστορίες τους προκειμένου να μην αποκοπούν από τις ταυτότητές τους³⁸¹.

Προκειμένου να είναι οι εκπαιδευτικοί αποτελεσματικοί στην επεξεργασία του θέματος στη τάξη τους, πρέπει εκτός από τους μαθητές τους να λάβουν υπόψη και τον εαυτό τους ως άτομο και ως εκπαιδευτικό. Πιο συγκεκριμένα, ο εκπαιδευτικός πρέπει να αναστοχαστεί σχετικά με το ποια είναι τα δικά του πιστεύω και οι αντιλήψεις που έχει διαμορφώσει σχετικά με το Ολοκαύτωμα, κάτι που εξαρτάται από τα βιώματά του, το εθνικό πλαίσιο που ισχύει και να προβληματιστεί σε σχέση με τους στόχους που θέτει μέσα από τη διδασκαλία ιστορικών γεγονότων³⁸².

Συμπεράσματα

Οι διεθνείς οργανισμοί αποτελούν σημαντικούς φορείς για την προώθηση της πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της εκπαίδευσης. Παρότι δεν μπορούν να επέμβουν σε ζητήματα εκπαίδευσης των κρατών μελών τους, μπορούν μέσα από συστάσεις, την υλοποίηση προγραμμάτων να συμβάλλουν στη συμμετοχή των χωρών σε σχετικές εκπαιδευτικές δράσεις και στην ευαισθητοποίησή τους. Παράλληλα, επιδιώκουν τη στενή συνεργασία με τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και τις κυβερνήσεις των κρατών μελών για την υποστήριξη των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και των σχολικών κοινοτήτων (εκπαιδευτικών, διευθυντών, γονέων) στην ανάπτυξη της ανθεκτικότητας των νέων μέσα από την υιοθέτηση ολιστικών σχολικών προσεγγίσεων. Η δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των ΟΗΕ-UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης όπως αναλύθηκε σε αυτό το κεφάλαιο, είναι μέχρι στιγμής ιδιαίτερα σημαντική μέσα από την υλοποίηση δικτύων για την πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης των νέων, την υλοποίηση προγραμμάτων που έχουν κοινούς στόχους και την ανάπτυξη πρωτοβουλιών γύρω από θεματικές όπως η εκπαίδευση για την αγωγή του πολίτη (ενεργή και παγκόσμια), τον ψηφιακό γραμματισμό, τη θρησκευτική εκπαίδευση, την εκπαίδευση για τις γενοκτονίες και τη ρητορική μίσους κ.ά. Τέλος, δίνουν έμφαση στον τομέα της κατάρτισης και υποστήριξης των εκπαιδευτικών στη διαχείριση αμφιλεγόμενων θεμάτων στη τάξη και στη διαμόρφωση της ταυτότητας των μαθητών, ενώ συμβάλλουν ακόμα στην προώθηση και χρηματοδότηση εκπαιδευτικών και πολιτιστικών ανταλλαγών με στόχο την ανάπτυξη

³⁸¹ Ibid, σ. 28.

³⁸² Ibid, σ. 13.

Η Εκπαίδευση ως μέσο πρόληψης φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού

διαπολιτισμικών και διαθρησκευτικών διαλόγων και την ανάπτυξη μίας κριτικής προσέγγισης των κοινωνικών δρωμένων από τους μαθητές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο εξτρεμισμός και η ριζοσπαστικοποίηση αποτελούν φαινόμενα που συνοδεύουν τις ανθρώπινες κοινωνίες στην μέχρι τώρα πορεία τους, τα οποία όμως μπορούν να διαταράξουν σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές σχέσεις και ισορροπίες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο ή να παραβιάσουν τη διεθνή ασφάλεια. Τα αίτια που ωθούν τα άτομα στην υιοθέτηση ριζοσπαστικών και εξτρεμιστικών ιδεολογιών σχετίζονται με ψυχολογικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς παράγοντες στους οποίους εντάσσονται στοιχεία όπως κρίσεις ταυτότητας, προσωπικά τραύματα, αισθήματα αδικίας, αποξένωσης ή θυμού, παραπληροφόρηση σχετικά με το Ισλάμ, πολιτική διαφθορά και οικονομική κρίση.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πρόληψη των φαινομένων είναι αναγκαία ειδικότερα στις νέες γενιές οι οποίες αποτελούν βασικούς στόχους για μύηση από εξτρεμιστικές οργανώσεις. Η Εκπαίδευση μπορεί μέσα από την καθοριστική σημασία και την επαφή που έχει με τη νέα γενιά να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στην εμφάνιση φαινομένων ριζοσπαστικοποίησης και εξτρεμισμού. Παρά το γεγονός ότι μπορεί να διαδραματίσει έναν διττό ρόλο μέσα από τον οποίο δύναται τόσο να προωθήσει όσο και να κατευνάσει ριζοσπαστικές συμπεριφορές, η Εκπαίδευση έχει τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως μέσο ήπιας ισχύος για τη διαμόρφωση θετικών κοινωνικών ταυτοτήτων στους νέους στις διάφορες μορφές της, ενώ ο ρόλος της είναι ακόμα πιο σημαντικός στη τυπική εκπαίδευση στην οποία πολλές φορές εντοπίζονται τα πρώτα σημάδια ριζοσπαστισμού.

Το γεγονός ότι μέχρι στιγμής τα μέτρα που έχουν ληφθεί στην Ευρώπη από τις κυβερνήσεις περιορίζονται σε μεγάλο βαθμό στον εντοπισμό ριζοσπαστικών συμπεριφορών σε άτομα ή ομάδες στα εκπαιδευτικά πλαίσια και δεν επικεντρώνονται στην πρόληψη των φαινομένων, έχει ως συνέπεια τη δημιουργία εκπαιδευτικών περιβαλλόντων που οδηγούν στη στοχοποίηση κοινωνικών ομάδων. Για τον λόγο αυτό, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα οφείλουν να είναι ευαισθητοποιημένα σχετικά με το κομμάτι της πρόληψης και να είναι κατάλληλα προετοιμασμένα για να συμβάλλουν ουσιαστικά στην ενδυνάμωση των μαθητών ώστε να μην πέσουν θύματα προπαγανδιστικών μηνυμάτων και προσπαθειών προσηλυτισμού. Ειδικότερα, τα σχολεία οφείλουν να αποτελέσουν ασφαλείς χώρους στους οποίους οι μαθητές θα αναπτύσσουν κριτικές δεξιότητες και θα μαθαίνουν να επιλύουν θετικά τις συγκρούσεις που προκύπτουν στο

σχολικό πλαίσιο, καθώς και να αποδέχονται την ύπαρξη απόψεων διαφορετικών από τις δικές τους.

Ο καθοριστικότερος ίσως ρόλος είναι αυτός των εκπαιδευτικών οι οποίοι αποτελούν τα άτομα που καλούνται να υποστηρίξουν και να αναπτύξουν την ανθεκτικότητα των νέων. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ενθαρρύνουν την αμφισβήτηση παγιωμένων αληθειών από τους νέους, να καλλιεργούν την ετοιμότητά τους για αλλαγές, και την επεξεργασία απόψεων που έχουν ήδη διαμορφώσει σχετικά με ένα ζήτημα μέσα από την έκφρασή τους χωρίς άσκηση κριτικής, και την επαφή τους με διαφορετικές πλευρές. Κάποια από τα πιο σημαντικά εργαλεία που οφείλουν να αξιοποιήσουν οι εκπαιδευτικοί στην προσπάθεια ενδυνάμωσης των νέων είναι ο διάλογος και η ανάπτυξη συζητήσεων στη τάξη σε σχέση με αμφιλεγόμενα ζητήματα τα οποία απασχολούν τη τοπική και διεθνή κοινότητα και που μπορούν να αποτελέσουν σημεία για την έκφραση ακραίων ή αντιθετικών απόψεων. Φυσικά κάτι τέτοιο προϋποθέτει κατάλληλη και συνεχή εκπαίδευση και υποστήριξη εκπαιδευτικών, προκειμένου να είναι σε θέση να περάσουν τα επιθυμητά μηνύματα στους νέους μέσα από τις συζητήσεις και τις δράσεις του σχολείου, καθώς και να αποβάλλουν δικές τους ακραίες αντιλήψεις τις οποίες διαφορετικά μπορεί να μεταφέρουν στο σχολικό πλαίσιο και στους μαθητές.

Παράλληλα, αναγκαία είναι η συμβολή ολόκληρης της σχολικής κοινότητας στις προσπάθειες πρόληψης των φαινομένων. Πιο συγκεκριμένα, σημαντική είναι η ανάπτυξη και εξωσχολικών δραστηριοτήτων για την υποστήριξη μαθητών και των οικογενειών τους στην εύρεση εναλλακτικών λύσεων στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Επιπλέον, αναγκαία είναι η ανάπτυξη στενής σχέσης του σχολείου με τις οικογένειες των μαθητών για την κατάλληλη προετοιμασία και των ίδιων με σκοπό να εντοπίσουν πιθανά σημάδια ριζοσπαστικοποίησης, για την καλλιέργεια της αίσθησης του ανήκειν και στους νέους και στις οικογένειές τους καθώς και για την καταπολέμηση της ισλαμοφοβίας και του ρατσισμού στα σχολικά πλαίσια.

Δεδομένου ωστόσο ότι η Εκπαίδευση από μόνη της δεν επαρκεί προκειμένου να υπάρξει αποτελεσματική πρόληψη των φαινομένων, αναγκαία είναι η στενή στρατηγική συνεργασία διαφόρων παραγόντων οικοδόμησης της ειρήνης για την πρόληψη του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της Εκπαίδευσης και για τον κοινό προγραμματισμό αποτελεσματικών παρεμβάσεων για την οικοδόμηση της ειρήνης. Σε κάθε περίπτωση ωστόσο, γίνεται αντιληπτό ότι η

Εκπαίδευση οφείλει να αποτελεί μέρος της ατζέντας της πρόληψης του εξτρεμισμού των νέων και τομέα πολιτικής προς συνεργασία με άλλους τομείς που σχετίζονται με την ασφάλεια. Για τον λόγο αυτό, η Εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει ένα πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των υπεύθυνων χάραξης πολιτικής, των ΜΚΟ, των κυβερνήσεων και των Διεθνών Οργανισμών για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας και μίας κουλτούρας μη βίας στους νέους.

Ο ρόλος των Διεθνών Οργανισμών είναι μέχρι στιγμής ιδιαίτερα σημαντικός στην αξιοποίηση και προώθηση της Εκπαίδευσης ως μέσο πρόληψης του βίαιου εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης. Η συμβολή τους είναι μεγάλη όσον αφορά τη διαμόρφωση διεθνών πρωτοβουλιών προς υιοθέτηση στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και στα προγράμματα σπουδών, καθώς και στην κατάλληλη εκπαίδευση και προετοιμασία των εκπαιδευτικών. Παράλληλα, καθοριστικής σημασίας είναι ο ρόλος τους στη δημιουργία και επίβλεψη επαγγελματικών δικτύων εκπαιδευτικών και ειδικών στον τομέα της Εκπαίδευσης για την ανταλλαγή καλών πρακτικών και εμπειριών, καθώς και στη διαμόρφωση υποστηρικτικού υλικού για εκπαιδευτικούς και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση αποτελεσματικών παρεμβάσεων και πολιτικών. Τέλος, έχουν συμβάλει στον συγκεκριμένο τομέα πολιτικής μέσα από την υλοποίηση σχετικών ερευνών και την οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων γύρω από θεματικές όπως η εκπαίδευση για την αγωγή του πολίτη, ο ψηφιακός γραμματισμός και η εκπαίδευση για την προώθηση μίας ειρηνικής και δημοκρατικής κουλτούρας, μέσω των οποίων ενθαρρύνουν τα κράτη μέλη να αναλάβουν δράση με τη συμμετοχή των σχολείων τους σε αυτά.

Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει επαλήθευση των υποθέσεων εργασίας που παρουσιάστηκαν στην αρχή της μελέτης. Ειδικότερα, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα μπορούν να συμβάλλουν στην πρόληψη της υιοθέτησης ακραίων ιδεολογιών από τους νέους και στην ενδυνάμωση της κοινωνικής τους ανθεκτικότητας, ενώ η κατάλληλη και συνεχής κατάρτιση και υποστήριξη των εκπαιδευτικών είναι αναγκαία για τη διαμόρφωση αποτελεσματικών παρεμβάσεων πρόληψης των φαινομένων. Επιπρόσθετα, οι Διεθνείς Οργανισμοί συμβάλλουν στην αξιοποίηση της Εκπαίδευσης ως μέσου πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού, δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη δικτύων ειδικών, τη δημιουργία υποστηρικτικού υλικού και την ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων με στόχο τη διαμόρφωση μίας κουλτούρας ειρήνης και διαπολιτισμικής κατανόησης στους νέους.

Η συμβολή της Εκπαίδευσης στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης των νέων οφείλει ωστόσο να υποστηρίζεται και σε κυβερνητικό επίπεδο. Οι κυβερνήσεις και οι τοπικές διοικήσεις οφείλουν να συμβάλλουν στην εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ειδικά σε νέους που βρίσκονται σε κίνδυνο ή σε μειονεκτική θέση, και στην ένταξη στόχων για την ανάπτυξη κριτικής σκέψης, την προώθηση του διαπολιτισμικού και διαθρησκευτικού διαλόγου και τη διαμόρφωση μίας κουλτούρας ειρήνης στα αναλυτικά προγράμματα όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Ιδιαίτερη έμφαση οφείλει να δοθεί ωστόσο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση που θεωρείται η καταλληλότερη περίοδος παρέμβασης λόγω του ότι οι νέοι σε αυτή την ηλικία διαμορφώνουν τον χαρακτήρα και τις αξίες τους, καθώς στην ένταξη των στόχων σε μαθήματα που διδάσκονται ήδη προκειμένου να συνδεθούν με τα υπόλοιπα γνωστικά αντικείμενα.

Παράλληλα, οι κυβερνήσεις οφείλουν να είναι αρκετά ευαισθητοποιημένες σχετικά με τον συγκεκριμένο τομέα πολιτικής ώστε να παρέχουν και τη σχετική χρηματοδότηση για την ανάπτυξη ειρηνευτικών προγραμμάτων στα σχολεία, για την κατάλληλη και συνεχή κατάρτιση των εκπαιδευτικών που ασχολούνται με το συγκεκριμένο θέμα και για τη συνεργασία εθνικών και διεθνών φορέων με σκοπό την ανταλλαγή καλών πρακτικών και εμπειριών. Επιπλέον, σημαντικό είναι να συμβάλλουν και οι ίδιες μέσα από τη διαμόρφωση πολιτικών στη διαφύλαξη των συλλογικών και ατομικών ελευθεριών κάθε πολίτη και στον έλεγχο των μηνυμάτων που επιδιώκουν να περάσουν τα ΜΜΕ γύρω από ζητήματα εξτρεμισμού και τη συσχέτισή τους με την στοχοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, η οποία γίνεται πολλές φορές εμφανής και στα σχολικά πλαίσια. Συνεπώς το στοιχείο που είναι απαραίτητο για την αποτελεσματική πρόληψη των φαινομένων είναι όχι μόνο η υιοθέτηση ολιστικών σχολικών, ολιστικών κοινωνικών ή ολιστικών κυβερνητικών προσεγγίσεων, αλλά ο συνδυασμός αυτών.

Ο τομέας της έρευνας δεν πρέπει και εκείνος να μείνει αμέτοχος στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της εκπαίδευσης. Λόγω του περιορισμένου αριθμού μελετών σχετικά με τη διερεύνηση του αντίκτυπου της Εκπαίδευσης στην πρόληψη του εξτρεμισμού και της ριζοσπαστικοποίησης στους νέους, αναγκαία είναι η πραγματοποίηση περισσότερων ερευνών με εμπειρικά δεδομένα ή συστηματική ανάλυση δεδομένων με σκοπό την αξιολόγηση του αντίκτυπου εκπαιδευτικών δράσεων και προγραμμάτων με τέτοια στόχευση, καθώς και

των σχετικών πολιτικών που αναπτύσσονται. Το γεγονός αυτό προϋποθέτει την ευαισθητοποίηση των ερευνητών για τον τομέα της πρόληψης του εξτρεμισμού μέσω της Εκπαίδευσης, όπως και των ερευνητικών κέντρων για την υλοποίηση συστηματικής έρευνας σχετικά με τον συγκεκριμένο τομέα πολιτικής. Το σίγουρο είναι πως η κοινωνική ανθεκτικότητα αποτελεί συστατικό αναγκαίο στα πλαίσια των σύγχρονων πολύπλοκων κοινωνιών που δημιουργούνται και των προκλήσεων που επιφέρουν, καθώς και ότι η Εκπαίδευση μπορεί να μην αποτελέσει πανάκεια αλλά σίγουρα αποτελεί θεμέλιο λίθο στην ανάπτυξη πολιτών που θα συμβάλλουν στην διαφύλαξη των δημοκρατικών αξιών και της ειρήνης των μελλοντικών κοινωνιών.

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Ελληνόγλωσσα

- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/νση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, (2016α). *Επιχειρησιακός οδηγός τσέπης-Ριζοσπαστικοποίηση και εξτρεμισμός*.
- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας Δ/νση Κρατικής Ασφάλειας & ΚΕΜΕΑ, (2016β). *Οδηγός τσέπης-Δράσεις κατά της Ριζοσπαστικοποίησης και του εξτρεμισμού*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από http://counter-radicalisation.gr/images/public-pdf/kemea_brochure_a6-2_1.pdf.
- Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (2010). *Κριτική Παιδαγωγική, μια συλλογή κειμένων*, Αθήνα: Gutenberg.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2016). *Δελτίο Τύπου - Ενίσχυση της δράσης της ΕΕ για την καλύτερη αντιμετώπιση της βίαιης ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στην τρομοκρατία*, Βρυξέλλες, 14 Ιουνίου 2016. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/publications/2016/communication-preventing-radicalisation_en.pdf.
- Η Ευρώπη σε 12 μαθήματα*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://publications.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/a5ba73c6-3c6a-11e8-b5fe-01aa75ed71a1>.
- Μανιάτης, Π. (2006). *Διαπολιτισμική εκπαίδευση και κριτική παιδαγωγική*. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη», Αθήνα, 13-14 Μαΐου 2006.
- Νάσκου-Περράκη, Αντωνόπουλος, Κ. & Σαρηγιαννίδης, Μ. (2015). *Διεθνείς Οργανισμοί*, Εκδόσεις Σακκούλα.
- Νεοφύτου, Λ. (2013). *Κριτική πολυπολιτισμική παιδαγωγική και αναλυτικά προγράμματα*, University of Nicosia.
- Σταμέλος, Γ., Βασιλόπουλος, Α. & Καβασακάλης, Α., (2015). *Από την εθνική εκπαιδευτική πολιτική στις διεθνείς πολιτικές διά βίου μάθησης*, Εκδόσεις Κάλλιπος. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από

https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/228/1/02_chapter_2_StamelosVasilopoulosKavasakalis-1.pdf.

Ξενόγλωσση

- Abbas, T. (2012). The symbiotic relationship between Islamophobia and radicalisation, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), 345-358. doi: 10.1080/17539153.2012.723448.
- Aly, A., Balbi, A.M. & Jacques, C. (2015). Rethinking countering violent extremism: implementing the role of civil society, *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 10 (1). doi: 10.1080/18335330.2015.1028772.
- Aly, A., Taylor, E. & Karnovsky, S. (2014). Moral disengagement and building resilience to violent extremism: An education intervention, *Studies in Conflict & Terrorism*, 37 (4), 369-385. doi: 10.1080/1057610X.2014.879379.
- Anna Lindh Foundation, (2015). *Anna Lindh Foundation calls for a “strategic engagement in education for intercultural citizenship” at the Club de Madrid forum*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.annalindhfoundation.org/news/anna-lindh-foundation-calls-strategic-engagement-education-intercultural-citizenship-club-de>.
- Archick K., Rollins, J. & Woehrel, S. (2005). *Islamist Extremism in Europe*, Congressional Research Service, 1-7.
- Aronowitz, H. & Giroux, H. A. (1986). *Teaching and the role of the transformative intellectual*. Στο Aronowitz, H. & Giroux, H. A. *Education under siege. The conservative, liberal and radical debate over schooling*. London: Routledge and Kegan Paul. Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (2010). *Κριτική Παιδαγωγική, μια συλλογή κειμένων*, Αθήνα: Gutenberg,
- Baker, K., Mitchell, J. & Tindall, B. (2007). Combating Islamic Terrorism in Europe. *American Diplomacy*. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2007/1012/bake/bakeretal_islameurope.html.
- Barakat, B. & Urdal, H. (2009). *Breaking the waves? Does education mediate the relationship between youth bulges and political violence? Policy Research Working Paper*, WPS5114. World Bank, Washington. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από <http://documents.worldbank.org/curated/en/403881468165872383/pdf/WPS5114.pdf>.
- Barzegar, A, Powers, S. & El Karhili, N. (2016). *Civic Approaches to Confronting Violent Extremism: Sector Recommendations and Best Practices*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.isdglobal.org/wp->

content/uploads/2016/10/civic_approaches_to_confronting_violent_extremism_-_digital_release.pdf.

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*, Routledge, London and New York σε Davies, L. (n.d.). *Education against extremism*. University of Birmingham.

Bhui, K., Dinos, S. & Jones, E. (2012). Psychological process and pathways to radicalization, *Journal of Bioterrorism & Biodefense*, 1-5. doi: 10.4172/2157-2526.S5-003.

Bizina, M. & Gray, D. H. (2014). Radicalization of Youth as a Growing Concern for Counter-Terrorism Policy, *Global Security Studies*, 5 (1), 72-79. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://globalsecuritystudies.com/Bizina%20Youth-AG.pdf>.

Blackburn, M. (2004). *Understanding agency beyond school-sanctioned activities. Theory Into Practice*, 43 (2), 102-111. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1207/s15430421tip4302_2?needAccess=true.

Bond, M. (2012). *The Council of Europe: Structure, History and Issues in European Politics*, Global Institutions, Routledge.

Breton, A., Galleotti, G., Salmon, P. & Wintrobe, R. (2002). *Political extremism and rationality*, Cambridge University Press.

British Council, (2015). *Education Is Best Possible Antidote to Radicalisation*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.britishcouncil.org/organisation/press/education-best-possible-antidote-radicalisation>.

British Council, (2017). *Building resilience to violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.britishcouncil.org/organisation/policy-insight-research/building-resilience-extremism>.

Bryant, J & Vorderer, P. (2011). *Psychology of Entertainment*, Routledge-Taylor and Francis Group.

Caldwell, C., (2009). *Reflections on the revolution in Europe: immigration, Islam, and the West*. Doubleday. New York σε Abbas, T. (2012). The symbiotic relationship between Islamophobia and radicalisation, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), 345-358. doi: 10.1080/17539153.2012.723448.

Cammarota, J., & Romero, A. (2006). *A critically compassionate intellectualism for Latino/a students. Multicultural Education*, 14 (2), 16-23 σε Daniels, E., Harnischfeger, A. & Hos, R. (n.d.). *Youth as active agents: Counter-narrating the source of reform*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.academia.edu/1650292/Youth_as_active_agents_Counternarrating_the_source_of_reform.

- Cantle, T. (2005). *Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity*, Institute of Community Cohesion, UK.
- CEECD / SKC-ECD, (2014). *Eyes on resilience: The ability to bounce back from diversity*. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/resilience-info.pdf>.
- Cho, A., Willis, S. & Stewart-Weeks, M. (2011). *The resilient society: Innovation, productivity, and the Art and Practice of Connectedness*, CISCO White Paper.
- Chowdhury Fink, N., Veen Kamp, I., Alhassen, W., Barakat, R. & ZeigerIn, S. (2013). *The role of education in countering violent extremism*. Center on Global Counterterrorism Cooperation, Hedayah.
- Christens B. D. & Dolan, T. (2010). *Interweaving Youth Development, Community Development, and Social Change Through Youth Organizing*, SAGE Journals. doi: 10.1177/0044118X10383647.
- Christmann, K. (2012). *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.safecampuscommunities.ac.uk/uploads/files/2016/08/yjb_preventing_violent_extremism_systematic_review_requires_uploading.pdf.
- Cockburn, C. (1998). *The Space Between Us: Negotiating Gender and National Identities in Conflict*, Zed Books, London σε Davies, L. (n.d.). *Education against extremism*. University of Birmingham.
- Contribution of Kate Gilmore, Deputy United Nations High Commissioner for Human Rights, to the panel discussion on the human rights dimensions of preventing and countering violent extremism, held on 17 March 2016, σε United Nations General Assembly, (2016). *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/162/55/PDF/G1616255.pdf?OpenElement>.
- Council of Europe, (2016). *Bookmarks: A manual for combating hate speech online through human rights education*, Council of Europe Publishing. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168065dac7>
- Council of Europe. *Combating extremism*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism/home>.
- Council of Europe, *Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/16806ccc07>.

- Daniels, E., Harnischfeger, A. & Hos, R. (n.d.). *Youth as active agents: Counternarrating the source of reform*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.academia.edu/1650292/Youth_as_active_agents_Counternarrating_the_source_of_reform.
- Davies, L. (2009). Educating against Extremism: Towards a Critical Politicization of Young People. *International Review of Education*, 55 (2/3), 183-203.
- Davies, L. (2018). *Review of educational initiatives in counter-extremism internationally: What works?* The Segerstedt Institute Report. Ανακτήθηκε Στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://Segerstedtinstitutet.Gu.Se/Digitalassets/1673/1673173_Review-Of-Educational-Initiatives-180110.Pdf.
- Davies, L. (n.d.). *Education against extremism*. University of Birmingham.
- Davydov, D. G. (2015). The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment, *Russian Education & Society*, 57 (3), 146-162. doi: 10.1080/10609393.2015.1018745.
- De los Reyes, E., & Gozemba, P.A. (2002). *Pockets of hope: How students and teachers change the world*. Connecticut: Bergin and Garvey, σε Daniels, E., Harnischfeger, A. & Hos, R. (n.d.). *Youth as active agents: Counternarrating the source of reform*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.academia.edu/1650292/Youth_as_active_agents_Counternarrating_the_source_of_reform.
- Difraoui, A. E. (2017). The role of culture in preventing and reducing violent extremism, MORE EUROPE—external cultural relations. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.moreeurope.org/sites/default/files/paper_role_of_culture_pve_more_europe_28.09.2017_0.pdf.
- Dinham, A. & Jones, S. H. (2010). *Religious Literacy Leadership in Higher Education: An Analysis of Challenges of Religious Faith, and Resources for Meeting them, for University Leaders*, Religious Literacy Leadership in Higher Education Programme. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://research.gold.ac.uk/3916/1/RLLP_Analysis_AW_email.pdf.
- Dinham, A. & Shaw, M. (2017). Religious Literacy through Religious Education: The Future of Teaching and Learning about Religion and Belief, *Religions*, 8 (119). doi:10.3390/rel8070119.
- Dupuy, K. (2009). *Education for Peace Building Peace and Transforming Armed Conflict Through Education Systems*, Save The Children Norway, Oslo σε Malacuso, A. (2016). *From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities*, The Hague Institute for Social Justice.

- EEAS, (2016). *Counter-terrorism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/411/counter-terrorism_en.
- EEAS. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
- Elworthy, S. & Rifkind, G., (2006). *Making terrorism history*, Rider, London σε Ghosh, R., Chan, W.Y., Manuel, A. & Dililulati, M. (2016). Can education counter violent religious extremism?, *Canadian Foreign Policy Journal*, 23 (2), 117-133. doi: <https://doi.org/10.1080/11926422.2016.1165713>.
- Erikson, E. (1996). *Identichnost': iunost' i krizis*. Moscow, σε Davydov, D. G. (2015). The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment, *Russian Education & Society*, 57 (3), 146-162. doi: [10.1080/10609393.2015.1018745](https://doi.org/10.1080/10609393.2015.1018745).
- EUR-Lex, (2010). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - The EU Internal Security Strategy in Action: Five steps towards a more secure Europe (COM(2010) 673 final of 22.11.2010). Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0050>.
- Ernstorfer, A. (2018). *Effective approaches to preventing violent extremism: A peacebuilding systems perspective*, Berghof Foundation. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Dialogue_Chapters/dialogue13_violentextremism_ernstorfer_com.pdf.
- EUROCLIO, (2016). *Manifesto for Education: Empowering Educators and Schools*, European Association of History Educators. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://euroclio.eu/wp-content/uploads/2016/03/Manifesto-for-Education-Empowering-educators-and-schools.pdf>.
- EUROPA. *The prevention pyramid*. σε RAN Centre of Excellence, (2016). *EX POST PAPER: The school needs partners*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf.
- European Commission, (2015). *Fact sheet: Tackling radicalization through education and youth action*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus/files/library/fact-sheet-post-paris_en.pdf.
- European Commission, (2016a). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: *Proposal for a new European consensus on*

- development our world, our dignity, our future*. Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 740 final. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-proposal-new-consensus-development-20161122_en.pdf.
- European Commission, (2016b). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Supporting the prevention of radicalisation leading to violent extremism*, Brussels, 14.6.2016 COM(2016) 379 final. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/COM-2016-379-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>.
- European Commission, (2017a). *Joint Communication to the European Parliament and the Council: A strategic approach to resilience in the EU's external action*, Brussels, 7.6.2017, JOIN(2017) 21 final. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017JC0021&from=EN>.
- European Commission, (2017b). *Tackling radicalisation through education and youth action*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.sisumma.com/wp-content/uploads/2017/04/fact-sheet-post-paris_Tackling-radicalisation-through-education-and-youth-action.pdf.
- European Commission, (2018). High-Level Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R), Final Report 18 May 2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf.
- Evans, P., Rueschemeyer, D. & Scokpol, T. (1985). *Bringing the State Back In*, New York: Cambridge University Press, σε Reznic, J. (2006). International Organizations, the “Education–Economic Growth” Black Box, and the Development of World Education Culture, *Comparative Education Review*, 50 (2), 173-195. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.jstor.org/stable/10.1086/500692>.
- FBI, (2006). *The radicalization process: from conversion to jihad*. FBI Counterterrorism Division, Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York Police Department σε Hörnqvist, M. & Flyghed, J. (2012). Exclusion or Culture? The Rise and the Ambiguity of the Radicalisation Debate, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), 319–34. doi:10.1080/17539153.2012.717788.
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin.
- Freire, P. (1985). *The politics of education*. New York: Bergin & Garvey σε Davies, L. (n.d.). *Education against extremism*. University of Birmingham.

- GCPEA, (2015a). *Questions and Answers on the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*. Σε GCPEA, (2015b). *What Ministries Can Do to Protect Education from Attack and Schools from Military Use: A menu of actions*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/what_ministries.pdf.
- GCPEA, (2015b). *What Ministries Can Do to Protect Education from Attack and Schools from Military Use: A menu of actions*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/what_ministries.pdf.
- Gearon, L. (2013). The counter terrorist classroom: Religion, education, security. *The official journal of the Religious Education Association*, 108 (2). doi: <https://doi.org/10.1080/00344087.2013.767660>.
- Georg Eckert Institute for International Textbook Research, (2018). *Preventing Violent Extremism through Education: Challenges, policies and practices*, Georg Arnhold International Summer School Braunschweig, Germany 23.07.-27.07.2018. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.gei.de/fileadmin/gei.de/pdf/abteilungen/stipendien_stipendiaten/CfP_Preventing_Violent_Extremism_throug_Education_Georg_Arnhold_Summer_School_2018.pdf.
- Gielen, A.J. (2017). Countering Violent Extremism: A Realist Review for Assessing What Works, for Whom, in What Circumstances, and How?, *Terrorism and Political Violence*, doi: 10.1080/09546553.2017.1313736.
- Gill, P. (2008). Suicide Bomber Pathways among Islamic Militants. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2 (4), 412–422. doi:10.1093/police/pan056.
- Ginwright, S. & James, T. (2003). *From assets to agents of change: Social justice, organizing, and youth development*, Willey Online Library. doi: 10.1002/yd.25.
- Giroux, H. A. (1992). *Border Crossings: Cultural Workers and the Politics of Education*, London: Routledge.
- Giroux, H. A. (2009). Teachers, public life, and curriculum reform, *Peabody Journal of Education*, 69 (3), 35-47. doi: 10.1080/01619569409538776.
- Ghosh, R., Chan, W.Y., Manuel, A. & Dililulati, M. (2016). Can education counter violent religious extremism?, *Canadian Foreign Policy Journal*, 23 (2), 117-133. doi: <https://doi.org/10.1080/11926422.2016.1165713>.
- Ghosh, R., Manuel, A., Chan, W.Y. A., Dilimulati, M. & Babae, M. (2016). *Education and Security A Global Literature Review on the Role of Education in Countering Violent Religious Extremism*, TonyBlair Faith Foundation Education. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.academia.edu/25616833/EDUCATION_AND_SECURITY_A_Global_

Literature_Review_on_the_Role_of_Education_in_Counteracting_Violent_Religious_Extremism.

Global Counterterrorism Forum, (n.d.). *Abu Dhabi Memorandum on Good Practices for Education and Counteracting Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/sicherheitspolitik/14Sept19-GCTF-Abu-Dhabi-Memorandum_en.pdf.

Greenberg, J., & Jonas, E. (2003). *Psychological motives and political orientation—The left, the right, and the rigid*: Comment on Jost et al. *Psychological Bulletin*, 129, 376–382 σε Van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P. M. & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories, *Social Psychological and Personality Science*, 6 (5), 570-578. doi: 10.1177/1948550614567356.

Heywood, A. (2007). *Political ideologies: An introduction*, 3rd edition, Pallgrave macmillan. Ανακτήθηκε στις 5 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.retawprojects.com/uploads/politics-ideologies.pdf>.

Hobbs, R. (2006). The seven great debates in the media literacy movement, *Journal of Communication*, 48 (1), 16-32. doi: 10.1111/j.1460-2466.1998.tb02734.x.

Hobbs, R. (2017). *Educational Strategies for the Prevention of Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.slideshare.net/reneehobbs/educational-strategies-for-the-prevention-of-violent-extremism>.

Hogg, M. A. & Adelman, J. (2013). Uncertainty–Identity Theory: Extreme groups, radical behavior, and authoritarian leadership, *Journal of Social Issues*, 69 (3), 436-454, Claremont Graduate University. doi: 10.1111/josi.12023.

Hörnqvist, M. & Flyghed, J. (2012). Exclusion or Culture? The Rise and the Ambiguity of the Radicalisation Debate, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), 319–34. doi:10.1080/17539153.2012.717788.

House of Commons Home Affairs Committee, (2009). *Project CONTEST: the government's counter-terrorism strategy: Ninth report of session 2008–09*. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <https://publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmselect/cmhaff/212/212.pdf>.

Institute for Economics & Peace, (2017). *Global Terrorism Index 2017: Measuring and understanding the impact of terrorism*, Sydney. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2017/11/Global-Terrorism-Index-2017.pdf>.

- Institute for Economics & Peace, (2018). *Global Peace Index 2018: Measuring Peace in a Complex World*, Sydney. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>.
- Iurkin, I.N. (2011). *Dukhovnaia kul'tura protivodeistviia sotsial'nomu ekstremizmu v molodezhnoisrede (filosofskii analiz): Avtoref. dis. kand. filos. nauk*. Moscow, σε Davydov, D. G. (2015). The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment, *Russian Education & Society*, 57 (3), 146-162. doi: 10.1080/10609393.2015.1018745.
- Jackson, R. (2016). *Οδοδείκτες Πολιτική και πρακτική για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις μη θρησκευτικές κοσμοθεωρίες στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*, Συμβούλιο της Ευρώπης. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cd2f7>.
- Karaduman, S. (2014). The role of critical media literacy in further development of consciousness of citizenship, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 3039 – 3043.
- Kerr, D. & Bonnell, G. (2011). *Teaching approaches that build resilience to extremism among young people: Evidence-based learning for decision makers-policy makers, school leaders, teachers and other practitioners, including youth and community workers*, National Foundation for Educational Research. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.nfer.ac.uk/publications/OPXZ02/OPXZ02.pdf>.
- Kinna, W. (2005). *Anarchism: a beginner's guide*, Oneworld Publications, Oxford.
- Khukhlaev, O.E. (2011). *Sotsial'no-psikhologicheskii podkhod k razrabotke sposobovsnizheniia predubezhdennosti (etnopsentriizma)* σε Miry kul'tur i kul'tura mira: Materialy III Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii *Prakticheskaiia etnopsikhologiiia: aktual'nye problemy i perspektivy razvitiia*, Moscow, σε Davydov, D. G. (2015). The Causes of Youth Extremism and Ways to Prevent It in the Educational Environment, *Russian Education & Society*, 57 (3), 146-162. doi: 10.1080/10609393.2015.1018745.
- Kundnani, A. (2015). *A Decade Lost: Rethinking Radicalisation and Extremism*, Claystone, UK. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.claystone.org.uk/wp-content/uploads/2015/01/Claystone-rethinking-radicalisation.pdf>.
- Malacuso, A. (2016). *From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities*, The Hague Institute for Social Justice.
- McCauley, C. (2006). *Jujitsu Politics: Terrorism and Response to Terrorism*, σε Kimmel, P. R. & Stout, C. E. (Eds). *Collateral Damage: The Psychological Consequences of America's War on Terrorism*, 45–65, Westport, CT, US: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. σε McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism.

- Terrorism and Political Violence*, 20 (3), 415-433. doi: 10.1080/09546550802073367.
- McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20 (3), 415-433. doi: 10.1080/09546550802073367.
- McLaren, P. (1989). *Life in Schools: An introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education*, New York: Longman.
- McLaren, P. (2007). *Critical Pedagogy: An overview*. Στο Γούναρη, Π. & Γρόλλιος, Γ. (2010). *Κριτική Παιδαγωγική, μια συλλογή κειμένων*, Αθήνα: Gutenberg.
- McLean, L., Hilker & McAslan Fraser, E. (2009). *Youth Exclusion, Violence, Conflict and Fragile States, Social Development Direct*. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.gsdrc.org/docs/open/con66.pdf>.
- MGIEP. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://mgiep.unesco.org/>.
- Moghaddam, F. M. (2005), The staircase to terrorism: A psychological exploration, *American Psychologist Association*, 60 (2), 161-169, doi: 10.1037/0003-066X.60.2.161.
- Monaghan, J. & Molnar, A. (2016). Radicalisation theories, policing practices, and “the future of terrorism?”. *Critical Studies on Terrorism*, 9 (3). doi: 10.1080/17539153.2016.1178485.
- Moore, D. L. (2015). Overcoming Religious Illiteracy: A Cultural Studies Approach, *World History Connected*, 4 (1). Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/4.1/moore.html>.
- Mudde, C. (1996). The war of words defining the extreme right party family, *West European Politics*, 19 (2), 225-248. doi: 10.1080/01402389608425132.
- Nef, J. (2003). *Terrorism and the Pedagogy of Violence: A Critical Analysis* σε Nelles, W, (n.d.). *Terrorism and Human Security: From Critical Pedagogy to Peace Building?*, Comparative Education, Palgrave Macmillan, New York σε Davies, L. (2009). Educating against Extremism: Towards a Critical Politicization of Young People. *International Review of Education*, 55 (2/3), 183-203.
- Nordbruch, G. (2016). *RAN Issue Paper: The role of education in preventing radicalization*. RAN Centre of Excellence.
- OSCE. *Words into Action to Address Anti-Semitism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από www.osce.org/project/words-into-action-to-address-anti-semitism.
- Paffenholz, T. & Brede, D. (2004). *Lessons Learnt from the German Anti-Terrorism Package (ATP)*, Deutsches Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn, 40-48 σε UNICEF (2009). *Machel study 10-year strategic review: Children and conflict in a changing world*, USA. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/MachelStudy-10YearStrategicReview_en.pdf.

- Pape, R. A. (2005). *Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism*, Random House, New York.
- Precht, T. (2007). *Home grown terrorism and Islamist radicalization in Europe*. Research report funded by the Danish Ministry of Justice. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Arbejdsomraader/Forskning/Forskningspuljen/2011/2007/Home_grown_terrorism_and_Islamist_radicalisation_in_Europe_-_an_assessment_of_influencing_factors_2_.pdf
- Phyllis, K. (2002). *Education for Conflict Prevention and PeaceBuilding*, Meeting the global challenges of the 21st century, IIEP, Paris.
- RAN Centre of Excellence, (2016). *EX POST PAPER: The school needs partners*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_school_needs_partners_madrid_01122016_en.pdf.
- Radicalisation Awareness Network, (2018). *Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Educating young people*, RAN Collection of Approaches and Practices. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/educating_young_people_en.pdf.
- Reznic, J. (2006). International Organizations, the “Education–Economic Growth” Black Box, and the Development of World Education Culture, *Comparative Education Review*, 50 (2), 173-195. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.jstor.org/stable/10.1086/500692>.
- Richards, A. (2011). The Problem with ‘Radicalization’: The Remit of ‘Prevent’ and the Need to Refocus on Terrorism in the UK. *International Affairs*, 87 (1), 143–52. doi:10.1111/j.1468-2346.2011.00964.x. σε Malacuso, A. (2016). *From Countering to Preventing Radicalization Through Education: Limits and Opportunities*, The Hague Institute for Social Justice.
- Royer, A. (2010). *The Council of Europe*, Council of Europe Publishing.
- Rummel, R. J. (1994). *Death by Government*, NJ: Transaction, New Brunswick σε McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20 (3), 415-433. doi: 10.1080/09546550802073367.
- Russel. C. A. & Miller, B. H. (2008). Profile of a terrorist, *Studies in Conflict & Terrorism*, 1 (1), 17-34. doi: 10.1080/10576107708435394.
- Schleicher, A. (2017). *Educating our youth to care about each other and the world*, OECD Education & Skills today. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από

- <https://oecdeducationtoday.blogspot.com/2017/12/educating-our-youth-to-care-about-each.html>.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review, *International Centre for Counter-Terrorism-The Hague*, 4 (2), Netherlands. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://icct.nl/wp-content/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf.
- Scott, D. (2008). *Critical Essays on Major Curriculum Theorists*. London: Routledge.
- Sieckelinck, S., Kaulingfreks, F. & Winter, M. (2015). Neither Villains Nor Victims: Towards an Educational Perspective on Radicalisation, *British Journal of Educational Studies*, 63 (3), 329–343. doi:10.1080/00071005.2015.1076566.
- Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West: the homegrown threat*. New York: New York σε Hörnqvist, M. & Flyghed, J. (2012). Exclusion or Culture? The Rise and the Ambiguity of the Radicalisation Debate, *Critical Studies on Terrorism*, 5 (3), 319–334. doi:10.1080/17539153.2012.717788.
- Sheikh, S., Sarwar, S. & Reed, C. (2010). Teaching methods that help to build resilience to extremism rapid evidence assessment, Research Report DFE-RR120, Department of Education. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/197225/DFE-RR120.pdf.
- Sleeter, C. E. & McLaren, P. (1995). *Introduction: Exploring Connections to Build a Critical Multiculturalism*, State University of New York Press, Albany.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge Univ. Press. 369 pp σε Tajfel, H. (1982). *Social Psychology of Intergroup Relations*. Annual Review of Psychology, 33(1), 1–39. doi:10.1146/annurev.ps.33.020182.0002.
- Tajfel, H. (1982). *Social Psychology of Intergroup Relations*. Annual Review of Psychology, 33(1), 1–39. doi:10.1146/annurev.ps.33.020182.0002.
- Tajfel, H. & Turner, J. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict*, University of Bristol, England, 33-47. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.ark143.org/wordpress2/wp-content/uploads/2013/05/Tajfel-Turner-1979-An-Integrative-Theory-of-Intergroup-Conflict.pdf>.
- Tajfel, H. & Turner, J. (n.d.). The Social identity theory of intergroup behavior, *Political Psychology*, 276-293.
- Telvick, M. (2005). Al Qaeda Today: The New Face of the Global Jihad, *Frontline*.
- Therault, E. (2012). *Critical multiculturalism: A transformative pedagogy for equity, inclusion and student empowerment*, University of Toronto.

Torres Barderi, D. (2018). *Antirumours Handbook*, Council of Europe. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/anti-rumours-handbook-a-standardised-methodology-for-cities-2018-/168077351c>.

Ukpokodu, O. N., (2010). Teaching multicultural education from a critical perspective: Challenges and dilemmas, *Multicultural perspectives*, 5 (4), 17-23. doi: 10.1207/S15327892MCP0504_4.

UN documents. Resolution adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/53/L.79)] 53/243 A. Declaration on a Culture of Peace. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un-documents.net/a53r243a.htm>.

UNESCO, (2015). *Safety, resilience, and social cohesion: a guide for curriculum developers - Teacher development. How will we support and train teachers?* Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://education4resilience.iiep.unesco.org/sites/default/files/booklets/curriculum_booklet_7.pdf.

UNESCO, (2016). *A teacher's guide on the prevention of violent extremism*, Paris. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>.

UNESCO (2017). *Preventing violent extremism through education: A guide for policy makers*, Paris. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002477/247764e.pdf>.

UNESCO. *Education about the Holocaust and genocide*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/holocaust-genocide-education>.

UNESCO. *Promoting the rule of law through global citizenship education*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/rule-law>.

UNESCO. *Sustainable Development Goal 4 and its targets*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/node/265600>.

UNESCO. *What is global citizenship education?* Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/definition>.

UNESCO Bangkok. *Global Citizenship Education to Prevent Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://bangkok.unesco.org/content/global-citizenship-education-prevent-violent-extremism>.

UNESCO, IIEP, PEIC, & IBE, (2015a). *Safety, resilience, and social cohesion: A guide for education sector planners: Overview curriculum enhancement to promote safety,*

- resilience and social cohesion*, Paris. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από http://education4resilience.iiep.unesco.org/sites/default/files/booklets/curriculum_booklet_1_0.pdf.
- UNESCO, IIEP, PEIC, & IBE (2015b). *Safety, resilience, and social cohesion: A guide for education sector planners-Booklet 1: Overview incorporating safety, resilience, and social cohesion in education sector planning*, Paris. Ανακτήθηκε στις 6 Νοεμβρίου, 2018, από http://education4resilience.iiep.unesco.org/sites/default/files/booklets/1_planning_en.pdf.
- UNESCO Liaison Office in New York. *UNESCO discusses the role of global citizenship education in preventing violent extremism at the 2nd Group of Friends Meeting*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.unesco.org/new/en/unesco-liaison-office-in-new-york/about-this-office/single-view/news/unesco_discusses_the_role_of_global_citizenship_education_in/
- UNESCO MGIEP, (2017). *Youth led guide on the prevention of violent extremism through education*, New Delhi. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002605/260547e.pdf>.
- UNESCO & OSCE, (2018). *Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002637/263702e.pdf>.
- UNESCO & UNICEF, (2012). *Disaster risk reduction in school curricula: Case studies from thirty countries*. Paris: UNESCO; Geneva: UNICEF. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002170/217036e.pdf>.
- UNICEF (2009). *Machel study 10-year strategic review: Children and conflict in a changing world*, USA. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/MachelStudy-10YearStrategicReview_en.pdf.
- United Nations General Assembly, (2015). *Plan of Action to Prevent Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674.
- United Nations General Assembly, (2016). *Report on best practices and lessons learned on how protecting and promoting human rights contribute to preventing and countering violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/162/55/PDF/G1616255.pdf?OpenElement>
- Uysal, M. (2007), *Medya Okuryazarlığı*, Ankara: RTÜK Publishing σε Karaduman, S. (2014). The role of critical media literacy in further development of consciousness

- of citizenship, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 3039 – 3043. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <https://core.ac.uk/download/pdf/82603868.pdf>.
- Van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P. M. & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories, *Social Psychological and Personality Science*, 6 (5), 570-578. doi: 10.1177/1948550614567356.
- Veenkamp, I. & Zeiger, S. (2015). Counter violent extremism: Program and policy approaches relating to youth through education, families and communities, *IOS Press*. doi: 10.3233/978-1-61499-470-1-151.
- Vygotskijii, L.S. (1984). *Sobranie sochinenni, Detskaia psikhologija*, 4 (6), Moscow σε Nordbruch, G. (2016). *RAN Issue Paper: The role of education in preventing radicalization*. RAN Centre of Excellence.
- Walton, O. (2010). *Youth, armed violence and job creation programmes: A Rapid Mapping Study*, Norwegian Peacebuilding Centre. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από www.gsdr.org/docs/open/EIRS11.pdf.
- Weinberg, L. & Pedahzur, A. (2005). *Religious Fundamentalism and Political Extremism*, Frank Cass, London.
- Weimann, G. (2012). Lone Wolves in Cyber Space. *Journal of terrorism research*, 3 (2), 75-90 σε Ghosh, R., Chan, W.Y., Manuel, A. & Dililulati, M. (2016). Can education counter violent religious extremism?, *Canadian Foreign Policy Journal*, 23 (2), 117-133. doi: <https://doi.org/10.1080/11926422.2016.1165713>.
- Wilner, A.S. & Dubouloz, C.-J. (2011). Transformative radicalization: applying learning theory to Islamist radicalization. *Studies in Conflict & Terrorism*, 34 (5), 418 – 438.
- World Bank, (2011). *World Development Report 2011: Development, Violence and Security*, Washington. Ανακτήθηκε στις 4 Νοεμβρίου, 2018, από http://wdr2011.worldbank.org/sites/default/files/pdfs/WDR2011_Full_Text.pdf.
- World Forum for Democracy, *Democracy & equality: does education matter?*, Council of Europe, Strasbourg, 7-9 November 2016. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://rm.coe.int/16806fd49f>.
- Zeldin, S. (2010). Youth as Agents of Adult and Community Development: Mapping the Processes and Outcomes of Youth Engaged in Organizational Governance, *Applied Developmental Science*, 8 (2), 75-90. doi: 10.1207/s1532480xads0802_2.

Μεταφρασμένη

Heywood, A. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική*, (Γ. Καραμπέλας, Μεταφρ.). Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, ISBN 960-435-100-1. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε 1997).

Ιστοσελίδες

Council of Europe. *About Intercultural Cities*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/about>.

Council of Europe. *Education*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από http://www.coe.int/en/web/compass/education_

Council of Europe, *Education and DG Democracy*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.coe.int/en/web/democracy/education-and-training>.

Council of Europe. *Intercultural Cities Newsroom Study visit on the “Prevention of radicalisation through Intercultural Policies”*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/interculturalcities/-/study-visit-on-the-prevention-of-radicalisation-through-intercultural-policies->

Council of Europe & European Union, *Democratic Culture in Action - Democratic Competences in the digital era*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://rjp-eu.coe.int/en/web/charter-edc-hre-pilot-projects/democratic-culture-in-action-democratic-competences-in-the-digital-era>.

Council of Europe - IHRA. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.holocaustremembrance.com/partners/council-europe>.

EUROPA. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el.

EUROPA. *Οι ιδρυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://europa.eu/european-union/about-eu/history_el.

EUROPA. *Χώρες*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_el#28members.

EUROPA. *Education Working Group (RAN EDU)*. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu_en.

EUROPA. *Radicalisation*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation_en.

EUROPA. *Radicalisation Awareness Network (RAN)*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en.

EUROPA. *RAN Working Groups*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, στο https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran_en.

Hate speech watch. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <http://archives.nohatespeechmovement.org/hate-speech-watch/instructions>.

Hedayah *Countering violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 7 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.hedayah.ae/>.

Council of Europe. *No hate speech movement*. Ανακτήθηκε στις 9 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign/no-hate-speech-movement>.

Radicalisation Awareness Network. Ανακτήθηκε στις 3 Νοεμβρίου, 2018, από https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en.

School Education Gateway. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από www.schooleducationgateway.eu.

UNESCO Clearinghouse on Global Citizenship Education. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.gcedclearinghouse.org/about?language=en>.

UNESCO. *Education as a tool to prevent violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/preventing-violent-extremism/education>.

UNESCO. *Global citizenship education*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/themes/gced/>.

UNESCO. Member States. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.unesco.org/new/en/member-states/countries/>.

UNESCO. *Preventing violent extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://en.unesco.org/preventing-violent-extremism>.

UNESCO. *The Organization's history*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history>.

UNESCO IIEP. *History*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.iiep.unesco.org/en/institute/history>.

United Nations. Member states. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un.org/en/member-states/index.html>.

United Nations. Overview. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <http://www.un.org/en/sections/about-un/overview/>.

United Nations Office of Counter-Terrorism. *Preventing Violent Extremism*. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/preventing-violent-extremism>.

Youth Counselling against Radicalisation. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από <https://www.ycare.eu/>.

Youth Counselling against Radicalisation-Good practices. Ανακτήθηκε στις 8 Νοεμβρίου, 2018, από [https://toolbox.ycare.eu/main/toolbox.php?department=8&catlang\[\]=en](https://toolbox.ycare.eu/main/toolbox.php?department=8&catlang[]=en).